

0000

Stichting de Oude Kerk
te Amsterdam

Beschrijving
Zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel

door
A. van Rooijen

RESTAURATIE
VAN DE
OUDE KERK
TE
AMSTERDAM

1987

ARCHITECTEN: PROF. IR. C. WEGENER SLEESWIJK EN D. VERHEUS

RESTAURATIE VAN DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

BESCHRIJVING VAN ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE EN IJZEREN KAPEL

blz.

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING VAN DE TOESTAND VOOR DE RESTAURATIE EN VAN VONDSTEN TIJDENS DE UITVOERING DER WERKZAAMHEDEN

Positie en benaming	1
Exterieur Zuiderportaal	1
Exterieur Librije	5
Exterieur IJzeren kapel	6
Interieur Zuiderportaal	8
Interieur Librije	11
Interieur IJzeren kapel	15
Interieur Ruimte naast IJzeren kapel	21
Kapconstructie Zuiderportaal	22
Kapconstructie IJzeren kapel	24
Kapconstructie Ruimte naast IJzeren kapel	25

2. OVERZICHTEN DEELONDERZOEKEN

a. Schema van historische feiten gedurende de bouwperiodes van het complex Zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel	26
b. Overzicht opschriften van laden in de charterkast door Drs. P.H.J. van der Laan	27
c. Globaal overzicht inhoud charterkast volgens de inventaris door P. Scheltema in 1849	29
d. Burgemeesters en schepenen in 1497 en 1498	31
e. Overzicht van opschriften van grafplaten bewaard in de Librije	32

3. GESCHREVEN BRONNEN

Dr. O. Dapper	- Historische Beschryving der Stadt Amsterdam	1663	37
J. Wagenaar	- Beschrijving van Amsterdam	1765	38
Pieper en Ipenbuur uitgevers	- De Merkwaardigste stukken uit de oudste Archieven van Amsterdam	1821	39
P. Scheltema	- De IJzeren Kapel der Oude of Sint Nikolaaskerk	1848	40
J. ter Gouw	- Geschiedenis van Amsterdam derde deel	1881	41
Mej. B. Bijtelaar	- verzameld door. Archief Herv. Gemeente. Oude Kerk te Amsterdam. Verschillende bijzonderheden uit de 19de eeuw		45
Mr. W.F.H. Oldewelt	- De charterkast uit de IJzeren kapel in de Oude Kerk. 29ste Jaarboek te Amstelodamum	1932	46
Prof. Dr. J.J.M. Timmers	- Symboliek en iconographie der Christelijke kunst	1947	48
Mej. B. Bijtelaar	- Verschillende werkzaamheden aan de Oude Kerk in de jaren 1769 en 1770	1964	50
Mej. B. Bijtelaar	- Het vertrek naast het zuiderportaal van de Oude Kerk	1967	51
	Notulen directievergaderingen	1955-1979	54
	Lijst van overige geraadpleegde werken		55

4. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

a. Processievaandel der Heilige Stede	1555	57
b. Loterijprent	1558	57
c. Gravure door C.J. Visscher	na 1611	58
d. Gravure door P.H. Schut	ca. 1660	58
e. Aquarel door J. Schouten	1778	58
f. Tekening door G. Lamberts	1776-1850	59
g. Tekening door C. Springer	ca. 1840	59
h. Gravure door D. Veelwaard	1820	59

5. AFBEELDINGEN

a. Tekeningen

1. Plattegrond Oude Kerk, voor restauratie, schaal 1:300. Tek. 1°, Nov. 1955, restauratiebureau, aangevuld met gevonden en vermoedelijk beloop kerkhofsloot.
2. Verticale doorsnede Librije en IJzeren kapel gezien naar het oosten, voor restauratie, schaal 1:50. Tek. 20³, 1968, restauratiebureau, met aanvulling en wijzigingen.
3. Verticale doorsnede Zuiderportaal en Smidskapel gezien naar het westen, voor restauratie, schaal 1:50. Detail tek. 2⁴, Aug. 1951, restauratiebureau, met aanvulling.
4. Plattegrond Zuiderportaal, Librije, Smidskapel en voormalig zuiderportaal, schaal 1:50. Detail tek. 19⁷, 1970, restauratiebureau, met aanvullingen.
5. Aanzichten van westmuur voormalig zuiderportaal, opgenomen in westmuur Smidskapel = oostmuur Huiszittenkapel, schaal 1:50. Tek. 19⁶, 1971, restauratiebureau, met aanvullingen.
6. Aanzicht en horizontale doorsnede oostmuur Zuiderportaal voor restauratie, na verwijdering beklamping noordtravee, schaal 1:20. Tek. 20⁷, 1968, restauratiebureau.
7. Aanzicht westmuur noordelijke travee Librije voor restauratie, schaal 1:20. Tek. 20⁸, 1968, restauratiebureau.
8. Aanzicht en horizontale doorsnede oostmuur Librije voor restauratie, schaal 1:20. Detail tek. 20⁶, Dec. 1968, restauratiebureau.
9. Projectie gewelf Zuiderportaal; overzicht reconstructie en herstelwerk naar een schets door de metselaar M. Kiel, Juni 1972, schaal 1:50.
10. Profielenblad, schaal 1:5, 1:1, October 1985.
11. Aanzichten en doorsneden charterkast in het Gemeente Archief te Amsterdam, schaal 1:10, 1:5. October 1985.
12. Ontwikkeling portalen en zijkapellen in vier bouwfases: 1370, 1462, 1496, 1497. Schaal 1:500. Dec. 1985.

b. Foto's

1. Processievaandel der Heilige Stede, 1555, detail	Rest. bur. Neg. no. 1004
2. Loterijprent, 1558, detail	G.A. 7894
3. Zuidzijde van de Oude Kerk door C.J. Visscher, ná 1611, detail	G.A. E 3244
4. Zuidzijde van de Oude Kerk door P.H. Schut, ca. 1660, detail	G.A. 18069
5. Zuidzijde van de Oude Kerk door J. Schouten, 1778, detail	G.A. 20124
6. Zuiderportaal gezien uit het zuidwesten door C. Springer, ca. 1840	G.A. 11938
7. Interieur IJzeren kapel gezien naar het westen door D. Veelwaard, 1820	G.A. 17287
8. Gevels Zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel omstreeks 1900. Foto: Jacob Olie	G.A. 30119
9. Gevels Zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel omstreeks 1920. Collectie Steenbergh. Rijksdienst v.d. Monumentenzorg	690
10. Gevels Zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel na restauratie. Foto: R.C.N. 1979	Rest. bur. Neg.no. 1875
11. Bovenaanzicht Zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel. Repr. foto H. Janse, 1949.	Rest. bur. Neg. no. 1129
12. Fries zuidgevel Zuiderportaal. Wapens van Maximiliaan en Philips de Schone. Foto: R.C.N.	Jan. 1985 Rest. bur. Neg. no. 1896
13. Doorgang in zuidwestgevel Zuiderportaal na verwijdering vulmuur; details. Foto's: R.C.N.	Mei 1979 Rest. bur. Neg. no. 1865 Mei 1979 Neg. no. 1858 Mei 1979 Neg. no. 1867 Oct. 1977 Neg. no. 1765

14. Beeldhouwwerk consoles gevels Zuiderportaal en steunbeer 94 St. Sebastiaanskapel. Foto's: R.C.N.	Apr. 1986	Rest. bur.	Neg. no. 2004 Neg. no. 2008 Neg. no. 2003 Neg. no. 2023
15. Pinakels boven gevels Zuiderportaal. Foto's: R.C.N.	Aug. 1972	Rest. bur.	Neg. no. 1032 Neg. no. 1038 Neg. no. 1033
16. Restant muurtrap in noordmuur Zuiderportaal. Foto's: R.C.N.	Jun. 1968 Jul. 1968	Rest. bur.	Neg. no. 384 Neg. no. 389
17. Noordwand en oostwand Zuiderportaal tijdens onderzoek. Foto's: R.C.N.	Aug. 1967 Oct. 1968 Jan. 1968	Rest. bur.	Neg. no. 244 Neg. no. 467 Neg. no. 344
18. Consoles onder gewelfribben in Zuiderportaal. Foto's: R.C.N.	Apr. 1986 Apr. 1986 Apr. 1986 Apr. 1986 Jan. 1967 Apr. 1986 Jan. 1973	Rest. bur.	Neg. no. 2012 Neg. no. 2000 Neg. no. 2001 Neg. no. 2011 Neg. no. 264 Neg. no. 1999 Neg. no. 1124
19. Gewelf en kapconstructie Zuiderportaal. Foto's: R.C.N.	Jan. 1968 Jan. 1968 Aug. 1971 Aug. 1971	Rest. bur.	Neg. no. 343 Neg. no. 342 Neg. no. 881 Neg. no. 882
20. Details westmuur Zuiderportaal. Foto's: R.C.N.	Nov. 1971 Dec. 1971 Nov. 1971 Dec. 1971	Rest. bur.	Neg. no. 937 Neg. no. 939 Neg. no. 926 Neg. no. 941
21. Aansluitingen zuidmuur Smidskapel aan St. Sebastiaans- en Huiszittenkapel; steunbeefundering voormalig zuiderportaal. Foto's: R.C.N.	Jan. 1971 Jun. 1968 Jan. 1971 Jan. 1973 voor 1946	Rest. bur. G.A.	Neg. no. 973 Neg. no. 381 Neg. no. 975 Neg. no. 1098 D 13078
22. Gotisch poortje in oostwand Zuiderportaal voor restauratie.	Aug. 1967 Jan. 1969	Rest. bur.	Neg. no. 232 Neg. no. 563
23. Contravorm van vroegere positie gotisch poortje in zuidmuur Smidskapel. Foto's: R.C.N.	Sep. 1971 Mei 1967 Aug. 1967 Aug. 1967 Oct. 1966	Rest. bur.	Neg. no. 906 Neg. no. 230 Neg. no. 243 Neg. no. 245 Neg. no. 120
24. Zuidmuur Smidskapel uit het noordwesten. Gotisch poortje en doorgang naar Zuiderportaal na reconstructie. Foto: R.C.N.	Aug. 1971 Dec. 1968 Jan. 1970 Jan. 1970	Rest. bur.	Neg. no. 884 Neg. no. 481 Neg. no. 637 Neg. no. 647
25. Interieur Librije voor restauratie. Foto's: R.C.N.	1968	Rest. bur.	Neg. no. 1824
26. Details interieur Librije tijdens onderzoek. Foto's: R.C.N.	Apr. 1986	Rest. bur.	Neg. no. 2014 Neg. no. 2013 Neg. no. 2015 Neg. no. 2016 Neg. no. 2018 Neg. no. 2017
27. Wandtegels van muurkast in Librije. Foto: R.C.N.			
28. Consoles onder gewelfribben Librije. Foto's: R.C.N.			

29. Kraagstenen van westvlak steunbeer 95 nabij raam Librije. Voormalige doorgang in zuidvlak steunbeer 95. Foto's: R.C.N.	Mei 1967	Rest. bur.	Neg. no. 523
	Mei 1967	Rest. bur.	Neg. no. 570
	Nov. 1978		Neg. no. 1870
30. Lessenaarsdakje boven noordtravee Librije. Westgevel St. Sebastiaanskapel. Foto's: R.C.N.	Apr. 1971	Rest. bur.	Neg. no. 820
	Mei 1967		Neg. no. 524
31. Westgevel en kapvoet IJzeren kapel. Restant pilaster. Foto's: R.C.N.		Rest. bur.	Neg. no. 1705
			Neg. no. 1706
	Apr. 1971		Neg. no. 818
	Oct. 1966		Neg. no. 112
	Sep. 1966	Rest. bur.	Neg. no. 1818
32. Toegangsdeuren IJzeren kapel. Foto's: R.C.N.	Sep. 1966		Neg. no. 1820
	Feb. 1973		Neg. no. 1138
	Feb. 1973	Rest. bur.	Neg. no. 1198
	Feb. 1973		Neg. no. 1140
	Jan. 1967		Neg. no. 90
33. Interieur IJzeren kapel tijdens onderzoek. Foto's: R.C.N.	Jan. 1967		Neg. no. 91
	Feb. 1973	Rest. bur.	Neg. no. 1143
	Feb. 1973		Neg. no. 1141
	Mrt. 1969		Neg. no. 558
	Mrt. 1969	Rest. bur.	Neg. no. 557
34. Kozijn in zuidmuur IJzeren kapel. Foto's: R.C.N.	Feb. 1973		Neg. no. 1142
	Feb. 1973		Neg. no. 1141
	Mrt. 1969		Neg. no. 558
	Mrt. 1969	Rest. bur.	Neg. no. 557
	Feb. 1973		Neg. no. 1142
35. Nissen in westmuur IJzeren kapel. Foto's: R.C.N.	Mrt. 1972	Rest. bur.	Neg. no. 994
	Mrt. 1972		Neg. no. 999
	Mrt. 1972		Neg. no. 998
	Mrt. 1972		Neg. no. 992
	Mrt. 1972	Rest. bur.	Neg. no. 996
36. Charterkast in depot Gemeente-Archief. Foto's: R.C.N.			
37. Detail deur charterkast. Wapen van Amsterdam met daaromheen de moet van een ander wapen met de schakels van de keten van de orde van het Gulden Vlies. Foto: R.C.N.			

B. BOUWPERIODEN

Afspiegeling van de geschiedenis van Amsterdam?	60
Plaatselijke bouwgeschiedenis	63
Het zijkapellenplan	66
Smidskapel en St. Sebastiaanskapel. Conceptie architectuur	67
Vroegere verblijfplaatsen stedelijk- en Huiszittenmeestersarchief.	69
Latere verbouwingen	72
Tijdschema	75

C. RESTAURATIE

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING TOESTAND VOOR
RESTAURATIE

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

1. BESCHRIJVING VAN DE TOESTAND VOOR DE RESTAURATIE EN VAN VONDSTEN TIJDENS DE UITVOERING DER WERKZAAMHEDEN

Positie en
benaming
Tek. 1

Het complex Zuiderportaal, Librije en IJzeren kapel is gelegen in de hoek die de westgevel van het zuidertransept maakt met de zuidgevels der zijbeukkapellen. Dit complex is kort voor 1500 tot stand gekomen. Het Zuiderportaal en de Librije komen qua positie en afmetingen overeen met Noorderportaal en Heilig Graf aan de noordzijde van de kerk.

De tegenwoordig zo genoemde Librije is gesitueerd in de hoek tussen de westgevel van de St. Sebastiaanskapel en de zuidgevel van de Smidskapel; in elk van deze muren bevindt zich een toegang. De zuidgevel van de Librije heeft een groot raam dat uitziet op het Oudekerksplein. De ruimte heeft in de loop der tijd andere benamingen gehad: in 1578 werd zij 'Diakoniekamer' genoemd, in 1642 'Kollektantenkamer', in 1732 'Aanneemkamer', voor de restauratie 'Doopkamer' en 'Domineeskamer'. De oorspronkelijke functie is niet met zekerheid bekend; Mej. Bijtelaar heeft argumenten verzameld die tot het denkbeeld voeren dat zich hier de in 1495 genoemde 'liberaria' bevond. Die functie is echter ook al eens toegedacht aan de ruimte boven het westelijk deel van de Weikoperskapel aan de noordzijde van de kerk. Na de restauratie heeft de ruimte dan toch de functie van 'Librije' gekregen, een wel wat weidse betiteling van de bescheiden, tijdens de restauratieperiode opgebouwde bibliotheek van werken betreffende de Oude Kerk – waaronder de reeks beschrijvingsdelen – die daar sindsdien een plaats is gegeven.

Boven de zuidelijke helft van de Librije bevindt zich de IJzeren kapel, waar tot 1892 de stadsprivileges werden bewaard. De benaming 'kapel' is niet juist, want er is geen altaar. Voor het overige wordt de naam verklaard door de ijzeren deur waarmee de enige toegang, op ca. vier meter boven de zerkenvloer van de St. Sebastiaanskapel gelegen, is afgesloten. De benaming is 19de eeuws; voordien werd deze ruimte 'het Secreet' genoemd (Ter Gouw, dl. 1, blz. 377). De eerste vermelding dateert van 1498. De ruimte ontvangt licht door een getralied raam in de zuidgevel.

Westelijk van de Librije bevindt zich het Zuiderportaal, dat in plattegrond een rechthoek toont, waarvan één hoek is afgeschuind, waardoor behalve de zuidgevel tevens een zuidwestgevel is ontstaan. Op de overgang tussen beide gevels bevindt zich steunbeer 105. De zuidgevels van het portaal en van de Librije liggen in één vlak. De zuidwestgevel stuit tegen de oostgevel van de Kerkmeesterskamer, welk gebouwtje het Zuiderportaal aan de westzijde begrenst.

De zuidwestgevel bevatte eertijds eveneens een toegang tot het portaal; de enig overgebleven toegang vanaf het Oudekerksplein bevindt zich in de zuidgevel. De doorgang naar de kerk komt uit in de Smidskapel. Vóór de restauratie bevond zich in het portaal een doorgang naar de Librije; deze is verplaatst naar de kerkzijde van deze ruimte.

Exterieur

Zuiderportaal

Zuidgevel
Afb. 10

De zuidgevel wordt vrijwel geheel ingenomen door de doorgang die in deze vorm en omvang bij een verbouwing in 1770 is tot stand gekomen. Daarbij is tevens het achter de gevel aansluitende netgewelf van het portaal aangepast. Ook is het gevelmetselwerk grotendeels vernieuwd. De veel kleinere doorgang in de zuidwestgevel, die bij de uitbreiding van de tegenwoordige Kerkmeesterskamer in 1611 werd dichtgemetseld, toont de oorspronkelijke afmetingen en detaillering.

De zuidgevel is opgemetseld uit paarse baksteen (waarschijnlijk een bekleding) (formaat 22 x 11 x 4 cm, 10 lagen is 46,3 cm), afgewerkt met een gesneden voeg. De doorgang is gevat in een fors geprofileerde zandstenen omlijsting, gesloten door een halfronde boog; deze wordt in het metselwerk omgeven door een steens rollaag. De neuten van de omlijsting zijn van hardsteen; ze springen iets buiten de omlijsting uit maar ze hebben hetzelfde forse profiel. Dikke zandsteenkleurige verflagen bedekten de natuursteen evenals bij alle andere natuurstenen onderdelen in de gevels. Na plaatselijke verwijdering van de verf bleek alleen het ojiefprofiel van de omlijsting te zijn geschuurd; de andere profielen zijn gefrijnd. Midden uit het holprofiel van beide kantstijlen steken twee bronzen duimen. Vroeger was hieraan het hek afgehangen dat thans aan de binnenkant van de deur functioneert.

De doorgang wordt thans afgesloten door twee naar buiten draaiende eiken paneeldeuren. Daarboven – binnen de halfcirkelvormige omlijsting – bevindt zich een vast bovenstuk, eveneens bestaande uit eiken randhout en naald, maar de oorspronkelijke panelen waren sinds 1950 vervangen door 'ribglas met gevlochten gaas ervoor' om in het portaal wat daglicht toe te laten. Deuren en bovenstuk waren blauwgroen geschilderd; daaronder zat een zwarte (teer)laag.

Tegen de binnenkant van de zandstenen omlijsting was door middel van koperen doken met brede moeren een ondiep grenen kozijn bevestigd. Het was niet direct duidelijk hoe de deuren in verband stonden met het kozijn. Wel is bekend dat in 1904 de draairichting van de deuren is gewijzigd van binnen- in buitendraaiend. Men kon daarbij niet zonder meer de scharnieren verplaatsen omdat de zandstenen omlijsting in de weg zou zitten als men de deuren geheel zou willen openen. Men loste dit op door van de buitenste deurstijlen over de volle hoogte een 14 cm brede strook af te zagen en tussen deze strook – die met zijn scharnieren aan het houten kozijn verbonden bleef – en de deuren nieuwe scharnieren te monteren. Op de naad tussen houten kozijn en afgezaagde deurstrook werd voor versteviging aan weerskanten een grenen stijl geplaatst. Deze stijlen werden tevens benut om er het geteerde eiken hek aan af te hangen.

- Tegen het bovenstuk werd een grenen aanslagregel gemaakt. Het kozijn rondom het bovenstuk bleef ongewijzigd. Het gaat via een holprofiel over in het terugliggende bovenstuk.
- Zuidwestgevel De zuidwestgevel is opgemetseld uit roodbruine baksteen, formaat $19-20\frac{1}{2} \times 9-10 \times 4-4\frac{1}{2}$ cm. Het voegwerk is hoofdzakelijk platvol. Afwisselend, meestal om de drie of zeven lagen baksteen, is een spekbond van ledesteenblokken verwerkt.
- Afb. 9 Het onderstuk van gevel en dichtmetseling ging voor de restauratie schuil achter een schuine aanmetseling van baksteen. Bij steunbeer 105 werd de aanmetseling omgezet en sluit bij de voorkant van de steunbeer aan tegen een daarmee in één vlak geplaatste driehoekige hardstenen plaat.
- Om een beter inzicht te krijgen in de detaillering van deze doorgang werd de aanmetseling geheel gesloopt. Bij het rechter basement werd een deel van de dichtmetseling weggebroken. Zowel het vrijgekomen deel van de omlijsting als van de gevel zijn zeer onregelmatig van opbouw. Hierdoor is niet duidelijk geworden of deze gevel een plint heeft gehad zoals de nabije steunbeer heeft.
- Afb. 13a De rijk geprofileerde omlijsting is uitgevoerd in zandsteen en wordt gesloten door een ellipsboog. Het naar verhouding hoge basement is tweedelig. Het hoge onderstuk is uitgevoerd als een veelzijdig prisma dat aan de buitenzijde behalve de dagkant drie vlakken heeft.
- Afb. 13c Waar dit deel achter de aanmetseling wegviel is daarvan niets bewaard; daar is alles weggehakt. Het veel lagere bovenstuk is intensief geprofileerd. Er zijn vier basementjes, die de bases vormen van de naar voren springende profielen van de omlijsting. Deze profielen zijn afwisselend half rond- en halve peerkraalprofielen, gescheiden door holprofielen. Naar buiten gaande nemen de afmetingen van de profielen toe. De oppervlakken van het eerste en derde basementje zijn respectievelijk versierd met torswerk en met ruiten. Het westelijke basement is grotendeels afgehakt. Van het bovenstuk is alleen de massa van de basementjes nog te herkennen. De dichtmetseling bedekt de geprofileerde omlijsting tot halverwege het binnenste peerkraalprofiel. Doordat de zijmuur van de Kerkmeesterskamer tegen dit muurdeel is aangemetseld, wordt bovendien van de linker kantstijl het buitenste deel van de profilering tot aan het buitenste peerkraalprofiel aan het oog onttrokken. Daar waar de dichtmetseling is weggebroken blijkt de profilering gaaf bewaard.
- Tek. 10 De ellipsboog is in het gevelvlak versierd met een boogfries. De boogjes ontspringen uit de buitenste band van de omlijsting in het gevelvlak. De ontmoetingspunten van de boogjes worden versierd door bladgroepjes bestaande uit drie blaadjes. Deze lopen naar achteren kegelvormig uit tegen het grootste holprofiel. De groepjes zijn gevarieerd behandeld: de één is stijf, de ander tamelijk naturalistisch, terwijl weer een ander groepje is gestileerd tot rolwerk.
- Afb. 13d Het oostelijke basement heeft – evenals de omlijsting – aan de binnenzijde een brede afschuining en een 6 cm brede deuraanslag. Op 40 cm boven de vloer steekt een ijzeren duim met het afgebroken oog van het geheng nog om de stift uit het schuine vlak. Een haakanker, behorend bij de verankering van de omlijsting van de grote doorgang, doorboort het schuine vlak van het basement, zodat door uitzetting van het ijzer een groot deel van deze massa uit brokken bestaat of geheel is verdwenen. Waar het vlak nog aanwezig is bevindt zich een zwartgeschilderd plint.
- De dichtmetseling bestaat uit een tweesteens muur met spouw. De binnenmuur daarvan staat in hetzelfde vlak als het metselwerk daaromheen. De zich aftekenende bouwnaad geeft hier de omtrek van de doorgang aan. De baksteen van de binnenmuur heeft een formaat van $19 \times 9 \times 5$ cm. Bij de dichtmetseling aan de buitenzijde zijn de stenen 4 cm dik.
- Steunbeer 105 Bij de restauratie is in de herstelde dichtmetseling een met glas-in-lood bezette lichtopening aangebracht.
- De niet zuiver overhoeks volgens de bissectrice tussen de zuidwest- en de zuidgevel geplaatste steunbeer, waarvan de as meer naar het zuiden is gericht, heeft een plint en wordt nogmaals versneden ter hoogte van de geboorte van de ellipsboog van de dichtgemetselde doorgang. Het plint bestaat uit hardsteenplaten. Het voorvlak van de steunbeer is tot de versnijding opgetrokken uit blokken zandsteen, lede-, gobertanger- en tufsteen. Boven het plint verloopt het voorvlak meer in noordwestelijke richting maar is toch niet evenwijdig aan de zuidwestgevel. De zijvlakken hebben op dezelfde hoogte als in de zuidwestgevel spekbonden, waartussen overwegend machinale baksteen is verwerkt.
- Afb. 14c De overgang tussen het schuingeplaatste steunbeervoorvlak en het haaks op de zijvlakken staande voorvlak met waterlijst daarboven vindt plaats in een kraagsteen welke voorzien is van beeldhouwwerk met een figuratieve voorstelling. In de linkerbovenhoek van het blok ontspruit grillig gevormd bladwerk uit de opengesperde mond van een met golvend haar getooide mannenkop. Het bladwerk spreidt zich uit over het gehele blok. Deze voorstelling zou afgeleid kunnen zijn uit een denkbeeld over het paradijs (Timmers 553) of de levensboom (Timmers 1683) doch komt zo veelvuldig voor (Verspaandonk, blz. 49) dat in de 15de eeuw de oorspronkelijke betekenis al verloren kan zijn geweest en de bedoeling alleen nog decoratief was. De voorstelling stopt aan de bovenzijde tegen een vlak gefrijnd bandje en een geschuurd half rond profiel. Positie van het blok en vorm van het bladwerk herinneren sterk aan het beeldhouwwerk aan steunbeer 78 van de St. Joriskapel, voorstellend Simson en de leeuw van Timna. Dit laatste beeldhouwwerk dateert vermoedelijk van ± 1500 en het is zeer wel mogelijk dat aan het Zuiderportaal dezelfde beeldhouwer heeft gewerkt.
- Blz. 48 De neus van de versnijdingslijst is afgehakt, zoals is te zien aan een gedeelte dat in de zuidwestgevel is blijven zitten. De lijst is tweedelig en opgebouwd uit zandsteen, evenals het gedeelte van de steunbeer hierboven. Het voorvlak loopt hier bijna evenwijdig aan de zuidgevel. Het is over de volle hoogte 6 cm verdiept met geprofileerde overgangen naar het smalle omlijstende bandje. Aan de bovenzijde wordt de verdieping afgesloten door een driepas onder een kielboog. De overgangsprofielen lopen aan de onderzijde dood op een afwaterend vlak dat overgaat in de versnijdingslijst.
- Op 14 cm boven deze beëindiging is het vlak van de nis over een hoogte van 15 cm gespitst. Bijna 1 m. daarboven is het vlak over een hoogte van 20 cm eveneens ruw gehakt. Dit gedeelte steekt als een 'kussen' enige centimeters buiten het vlak uit; de profielen langs de zijanten van de nis stoppen tegen de onderzijde van dit kussen en gaan daarboven weer door. Omdat het blok aan de bovenzijde geleidelijker naar het achtervlak is toegehaakt is hier geen duidelijke overgang. We hebben hier kennelijk te maken met de sporen van een console en een restant van een baldakijn zoals in de meeste

steunberen van de zijkapellen nog aanwezig zijn.

Het lage blok direct boven de resten van het baldakijn heeft in ieder geval aan de westzijde een aanzet voor de onderlijst van het fries. Dit blok is dus speciaal voor deze positie gehakt.

Het westelijke vlak van de steunbeer wordt driemaal onderbroken door een spekbond, die steeds aansluit op een spekbond in de gevel. Aan het oostelijke zijvlak laten de zandsteenblokken hier en daar slechts ruimte voor een smalle verticale strook baksteen.

Ter hoogte van het fries, even onder de bovenlijst daarvan, heeft de steunbeerschacht een blok dat enigszins afwijkt in breedtematen, in profilering en ook wel in bewerking. Het daarboven gelegen blok en het blok dat de steunbeerafdekking omvat zouden omhooggebracht kunnen zijn om eerstgenoemd blok te plaatsen. Het motief hiervan zou kunnen zijn voor het fries een betere architectonische aansluiting te verkrijgen dan was bereikt bij de eindpilaster tegen de IJzeren kapel. Het zal te ver gaan hieruit een zelfstandige bouwperiode te concluderen waarin een nieuw fries zou zijn toegevoegd aan een bestaand portaal. Veeleer doet de situatie denken aan een wijziging van het ontwerp tijdens de bouw.

Afb. 15c

De steunbeer wordt bekroond door een blok waarin de aanzet van een vlak gescharreerde pinakel is verwerkt; voor de restauratie was deze pinakel afgeknot en afgedekt door een plaatselijk verkropte afdeklijst van de bakstenen borstwering. Thans is de pinakel gereconstrueerd en voorzien van twee hogelkransen en een knop. De steunbeersijden worden alle afgesloten door een kielboog versierd met hogels; slechts in de bogen aan de zuid- en noordzijde is een driepas beschreven. Daarentegen bevindt zich boven de oost- en westzijde een kruisbloem.

Fries

Het gevelmetselwerk wordt afgesloten door een weinig overstekende zandstenen lijst, waarop een beeldhouwd zandstenen fries is geplaatst dat wordt onderverdeeld door steunbeer 105 en verscheidene pilasters. Voor de restauratie bevond zich hierop nog een bakstenen borstwering met ongeprofileerde zandstenen afdeklijst.

Fries zuid-
westgevel

Het fries van de zuidwestgevel sluit in het westelijk einde aan tegen de oostgevel van de Kerkmeesterskamer. Deze aansluiting wordt aan het oog onttrokken door een overhoeks tussen beide gevels geplaatste loden vergaarbak waarin door een gat in het fries het water van de achterliggende goten wordt verzameld en afgevoerd door middel van een loden buis, opgehangen aan loden manchetten, bevestigd met keilbouten voorzien van opgedreven loden kop. Het voorvlak van de vergaarbak is voorzien van een opgesoldeerd gedreven schild in Renaissance-vorm met het wapen van Amsterdam zonder kroon.

Afb. 14a

Het fries wordt aan de oostzijde beëindigd door het zijvlak van steunbeer 105. Midden boven de voormalige ingang in deze gevel bevindt zich in het fries een middenpilaster, rustend op een even brede beeldhouwde console waarin twee fratskoppen zijn verwerkt, aan de bovenzijde samengevat door een zeer fijn boogfriesje met versierde toten, het geheel afgesloten door een dun lijstje dat op de hoogte ligt van het bovenste profiel van de onderlijst van het fries. Aan de onderzijde van de console steekt een verroest ijzeren anker uit, waaraan vroeger een druiper moet hebben gehangen. Blijkens de oudste foto's was deze toestand al voor 1900 zo.

Afb. 15b

Boven het consoleblok bevindt zich de schacht van de pilaster, voorzien van een verdiept voorvlak, aan de bovenzijde beëindigd door een driepas binnen een kielboog. De andere zijden van de schacht zijn niet verdiept. De schacht bestaat uit vier blokken, waarvan de derde van onderen geteld een laag blok is, ter hoogte van de bovenlijst van het fries. Het vierde, bovenste blok omvat de afsluiting van de schacht en de aanzet van een pinakelvormige bekroning. De afsluiting van de schacht vindt aan alle vier de pilasterzijden plaats door een geprofileerde ezelsrugboog, waarvan de top een pinakeltje met kruisbloem draagt, in hoog reliëf uitgevoerd tegen de schacht van de bekronende middenpinakel. Voor de restauratie sloot hier een zandstenen band – plaatselijk uitspringend om de vierkante pinakeldoorsnede te volgen – de pinakel af. Thans is de top van de pinakel nieuw en op de vier hoeken bezet met twee kransen van hogels en een afsluitende knop.

Afb. 8

Het eigenlijke fries, bestaande uit zandsteenplaten van ca. 11 cm dik, wordt aan de bovenzijde afgesloten door een geprofileerde, weinig overstekende afdeklijst welke met de platen één geheel vormt. De zandsteenplaten vormen als het ware vlakke panelen – voorzien van een wisselend middenmotief – met geprofileerde overgangen naar tussenstijlen in het midden waarvan zich de steensnede bevindt.

De vorm lijkt op timmerwerk: panelen gevat in randhout, alsof een kistemaker plotseling het beroep van steenhouwer had opgevat; het middenmotief lijkt opgeplakt.

Van het gedeelte ten westen van de zojuist beschreven pilaster is bij restauratiewerkzaamheden door het tijdelijk wegnemen van de vergaarbak het meest westelijke paneel van het fries vrijgekomen. Hier bleek het middenmotief het wapen van Amsterdam te zijn; hiervan is geen foto aanwezig. Op een tekening van het restauratiebureau is het wapen voorzien van een kroon overeenkomstig het nog te bespreken wapen van Holland. Dit moet onjuist zijn want bij aftasten achter de vergaarbak is een plat vlak te voelen, dus vermoedelijk geen kroon doch de bovenkant van het schild.

Tussen dit paneel en de muur van de Kerkmeesterskamer bevindt zich een smalle strook ongevoegd metselwerk. De lijst onder het paneel is vervangen door baksteen. De goot loost op de vergaarbak door middel van een dwars door de zandsteenplaat gehakt gat waardoor het wapenschild is verminkt. In het vlakke gedeelte van het paneel bevindt zich nog een gat, vermoedelijk de plaats van een oudere lozing. Daardoor zou ook het verdwijnen van de onderlijst zijn verklaard omdat daarvoor de toenmalige vergaarbak moet hebben gezeten. In die toestand bleef het grootste deel van het paneel in zicht. Toen de goot werd verhoogd en een nieuwe vergaarbak werd aangebracht die het Amsterdamse wapen aan het oog onttrok heeft men dit als het ware gecompenseerd door dit wapen in de vergaarbak op te nemen.

Het oostelijk daarvan aanwezige paneel heeft als middenmotief een in hoog-reliëf gehouwen geprofileerde cirkelvorm met een vijfbladige roos in het centrum.

Oostelijk van de middenpilaster bevinden zich drie panelen, waarvan de uitersten een ruitvormig middenmotief in hoog reliëf dragen, terwijl het middelste paneel het schild met het wapen van Holland, voorzien van de gravenkroon, draagt. De behandeling van schildvorm, kroon en leeuw is hier minder stijf, wat overigens in de aard van het motief kan liggen en niet

op een andere 'hand' behoeft te wijzen.

Het contrast met het hierna te beschrijven fries van de zuidgevel doet bedenken dat deze vlakke 'timmermansachtige' panelen mogelijk afkomstig zijn van een ouder bouwdeel, bijvoorbeeld van een fries op de Librije vóór de bouw van de IJzeren kapel. Door gebrek aan gegevens is dit niet te herleiden.

Fries
zuidgevel
Afb. 12
Middenpilaster

Dit fries is eveneens van zandsteen maar heeft een geheel ander karakter door de genuanceerde plastische opvatting van het versierende beeldhouwwerk. De afsluitende bovenlijst vormt één geheel met de beeldhouwde 11 cm dikke zandsteenplaten. De onderlijst is een zelfstandig geheel, samengesteld uit zes blokken.

De beeldhouwde gedeelten worden gescheiden door een 30 cm brede vlak gefrijnde middenpilaster, waarin een dichtgemaakt doorgat op $\frac{1}{4}$ van de hoogte van boven af. Deze middenpilaster heeft een zelfstandige, iets naar voren springende en verkropte afdeklijst, die oorspronkelijk lijkt qua profilering en materiaal.

Het gedeelte van de lijst onder de middenpilaster is van zandsteen van een fijnkorrelige kwaliteit die afwijkt van de andere lijstblokken. Dit stuk moet zijn ingezet in 1770 door de steenhouwer Leendert Viervant toen door vergroting van de doorgang naar het portaal de console die de pilaster ondersteunde moest worden weggenomen. De oude prenten laten zien dat hier inderdaad een console moet zijn geweest. Ook andere versieringen van de middenpilaster moeten toentertijd zijn verdwenen.

Afb. 2

Hoewel de meeste oude prenten aan deze middenpilaster een gedaante geven die overeenkomt met de andere pilasters doet de oorspronkelijke afdeklijst vermoeden dat zich hierboven nooit een pinakel bevond doch een andere vorm van bekroning. Voor dit vermoeden schijnen we een bevestiging te vinden in de Loterijprent, waarbij direct moet worden opgemerkt dat deze prent niet meer dan een globale weergave van het zuiderportaal bedoelt te geven.

We kunnen vaststellen dat in de architectonische compositie de middenpilaster – boven de hoofdingang, tussen de opvallend beeldhouwde platen van het fries – de aangewezen plaats zou zijn voor een versierend pièce de résistance. De tegenwoordige pilaster maakt enerzijds zo'n oorspronkelijke indruk – het lijkt beslist geen stuk van Viervant – het maakt anderzijds zo'n onvoltooide indruk dat we ons kunnen voorstellen dat er aanvankelijk ijzeren of houten toevoegingen zijn geweest, waarvoor het gevonden doorgat een aangrijpingspunt zou kunnen bieden. Deze geheel uit de lucht gegrepen voorstelling van zaken kunnen we nog voltooien met het idee dat hier een houten gepolychromeerd schild met het wapen van Amsterdam gesierd met de keizerskroon kan hebben gehangen, welke voorstelling een passend fond zou hebben in de beide vorstenwapens: het privilege tot het dragen van de kroon werd gegeven door Maximiliaan in 1489 en dit privilege werd bekrachtigd door Philips de Schone in 1497. We hebben voor deze fantasie geen andere basis dan de middenpilaster met oorspronkelijke afdeklijst en een doorgat in een vlak afgewerkt voorvlak dat om een vulling vraagt, een en ander tegen de historische context.

We komen nu tot de beschrijving van het gedeelte van het fries waarin de vorstenwapens zijn verwerkt. Beide helften van het fries hebben in het midden – gaande door het schild – een steensnede die bij het westelijke deel onderin het schild verspringt om de schildpunt en het daaronder hangende Gulden Vlies te vermijden. Bij de oostelijke helft is de steensnede wel door de schildpunt gegaan en deze is dan ook door vorst afgebarsten. Om een snede door het Gulden Vlies te vermijden heeft de beeldhouwer – anders dan zijn collega – dit onderdeel in een zelfstandig onderlijstje verwerkt en de steensnede juist westelijk van deze voorstelling gelegd.

De westelijke helft van het fries omvat het in reliëf beeldhouwde wapenschild van Maximiliaan van Oostenrijk (geboren in 1459, overleden in 1519), die in 1493 tot keizer werd gekroond. Het schild toont het Duits keizerlijk wapen met de tweekoppige adelaar. Om het schild hangt de ordeketen van het Gulden Vlies. De getraliede helm draagt een kroon. Het dekkleed is uitgevoerd in laat-gothische/vroeg Renaissancestijl.

Het oostelijke veld toont het wapenschild van Philips de Schone (geboren in 1478, overleden in 1506). Het schild is gevierendeeld: 1. Oostenrijk(dwarsbalk), 2. Nieuw Bourgondië, 3. Oud Bourgondië (driemaal geschuind), 4. Brabant (leeuw), met hartschild. De voorstelling van het hartschild is niet meer te zien, maar het zou Vlaanderen (leeuw) moeten zijn. Om het schild hangt de ordeketen van het Gulden Vlies. Het wordt gedekt door een gekroonde helm. Ook dit dekkleed is uitgevoerd als laat-gothisch/vroeg Renaissance rankenwerk van hetzelfde karakter als bij het hiervoor beschreven schild, maar van een ander patroon.

Het beeldhouwwerk in beide velden wordt in de bovenhoeken begrensd door een kwartcirkelvormig lopend bandje; bij het oostelijke veld zijn de boogzwikken onversierd. Bij het westelijke veld echter komt in de zwikken achter genoemd bandje om een lob van het dekkleed naar voren. Dit detail, de iets andere positie van het schild, de spanningsvollere aanpak van het dekkleed en de intelligenter gekozen steensnede brengen ons op het idee dat elk veld door een andere beeldhouwer is vervaardigd. We beschikken over te weinig gegevens om te kunnen uitmaken of een van beiden identiek is met de beeldhouwer die het beeldhouwwerk aan steunbeer 105 van het Zuiderportaal en van steunbeer 78 van de St. Joriskapel heeft gemaakt. Laatstgenoemde werkstukken zijn vanuit een meer mystieke gedachtenwereld geconcipeerd.

Voor de restauratie was het beeldhouwwerk bedekt door een dikke gebladderde verflaag. Deze is bij de restauratie verwijderd; hierbij zijn geen sporen van polychromie gevonden.

In het oostelijke veld bevond zich nabij de eindpilaster een rond met baksteen opgevuld gat in de beeldhouwde plaat. Mogelijk bevond zich hier ooit een hemelwaterafvoer.

Eindpilaster

Het fries eindigt aan de oostzijde tegen een eindpilaster welke is geïntegreerd in het metselwerk van de zuid- en westgevel van de IJzeren kapel. Het voorvlak van deze pilaster is eveneens verdiept en voorzien van geprofileerde overgangen. Op de hoogte van de waterlijst in de gevel van de IJzeren kapel wordt de verdieping van het voorvlak doorsneden met een lijstje zodat het lijkt of de waterlijst van de gevel zich in de pilaster voortzet. Dit versterkt de samenhang.

Ter hoogte van de bovenlijst van het fries wordt de eindpilaster afgesloten door een blok waarin de verdieping van het

voorvlak door een kielboog met driepas is beëindigd. Deze kielboog is voorzien van twee hogels en een kruisbloem waarvan de top ontbreekt. Het westelijk vlak van de eindpilaster heeft een dergelijke opbouw, waartegen de bovenlijst van het fries op ongelukkige wijze aansluit. Het is deze aansluiting die de gedachte doet opkomen aan een wijziging van het ontwerp tijdens de bouw. Aan de oostzijde verdwijnt de kielboog in het gevelmetselwerk. Het achtervlak van de gehele pilaster is in het metselwerk van de IJzeren kapel opgenomen.

Boven het blok met de kielbogen rijst de pinakel op die bekroond wordt door een knop. Dit gedeelte was voor de restauratie verdwenen maar het bleek op een van de zolders bewaard te zijn. De oorspronkelijke toestand was op de oude foto's te zien.

Afb. 8,9

Afb. 14b

De eindpilaster wordt ondersteund door een gedeeltelijk in de onderlijst van het fries opgenomen kraagsteen. De bovenste profielen van die lijst zijn in de naar voren springende kraagsteen voortgezet en versierd met een boogfriesje. De massa hieronder is versierd met bladwerk in reliëf.

Borstwering

Afb. 3

Voor de restauratie bevond zich al sinds ca. 1611 op het fries een borstwering van steens metselwerk. De aangetroffen baksteen had het formaat $23 \times 11 \times 4\frac{1}{2}$ cm en werd door een ongeprofileerde iets overstekende zandstenen lijst afgedekt, welke ter plaatse van de pinakels daarvan de doorsnede volgde.

Afb. 15a,c

In verband met de restauratie van de portaalgevels werd de borstwering gesloopt. De zandsteenplaten van het fries – die één geheel vormen met de bovenlijst – bleken in het bovenvlak te zijn gekoppeld door in lood gegoten ijzeren koppelankers. De op steunbeer 105 aansluitende platen worden gekoppeld door een beugel die achter de steunbeer om gaat.

Van het fries boven de zuidwestgevel van het portaal bleek de plaat die tegen de oostgevel van de Kerkmeesterskamer aansluit een afgezaagd koppelanker te hebben. Hier sloot dus oorspronkelijk nog zo'n plaat aan. De tegen de middenpilaster aansluitende platen zijn aan die pilaster verankerd.

Boven de kielboog aan de achterzijde van de steunbeerpinakel bleek zich een afgezaagde dook te bevinden ten dienste van een verdwenen verankering van deze pinakel aan de kapconstructie. In het westelijke zijvlak onder de kielboog is eveneens een rest van een verankering bewaard.

Afb. 15b

De pinakel van de middenpilaster boven de zuidwestgevel is met de beschreven versieringen bijna volledig bewaard gebleven; alleen aan de achterzijde is van de kruisbloem een gedeelte vlak gehakt.

Exterieur

Librije

Hoewel strikt genomen behorend tot de St. Sebastiaanskapel maakt toch steunbeer 95 tot op zekere hoogte deel uit van de gevels van Librije en IJzeren kapel. Wat de Librije betreft in het bijzonder doordat het voorvlak van de steunbeer door middel van een afschuining naar de Librije verwijst.

Afb. 29a

Het steunbeervoorvlak wordt onder de waterlijst tevens door kromming volgens de raamboog ten sterkste betrokken op het raam van de Librije. De afschuining schijnt een functie te vervullen in de vergroting van uitzicht en lichtinval, gelijk ook de afschuining van het voorvlak van steunbeer 94 dat schijnt te doen.

Afb. 29b

We beperken ons eerst tot het voorvlak van steunbeer 95. Ter hoogte van de boogaanzet van het Librijeraam vindt de overgang plaats van de afschuining naar het gekromde doch haaks op de gevel gerichte voorvlak dat door twee zandsteenblokken onder de waterlijst wordt gevormd. Het zandsteenblok waarin de overgang plaatsvindt en de twee genoemde blokken daarboven zijn geaccentueerd door beeldhouwwerk aan de westzijde. Van onder naar boven treffen we hier de volgende voorstellingen aan:

1. Een aan een halsband met een touw gehouden aap die met een doodshoofd speelt.
2. Iets overkragend en bovendien van de vorige voorstelling gescheiden door de andere ruimtelijke stand en een profilering vinden we in dit blok een veelvuldig gevouwen lint of strook perkament, het zou een 'staart' kunnen zijn waaraan een zegel placht te hangen.
3. In hetzelfde gebogen vlak als het vorige blok zien we een vermoedelijk door de beschadiging asymmetrisch geworden schild dat blijkens de drie kruisjes in reliëf het wapen van Amsterdam draagt. Hierop schijnt een fragment van een kroon te rusten doch dit onderdeel is te zeer beschadigd om dit met zekerheid vast te stellen.

Zowel de positie als de aard van de voorstellingen wijzen op een symbolische inhoud. Voor de betekenis van de aap met het doodshoofd veronderstelde Ter Gouw een verband tussen de achtergelegen ruimte en het voorgelegen kerkhof. De voorstellingen op de andere blokken buiten beschouwing latend maakt hij van de Librije een knekelhuis, wat pertinent onjuist is want een knekelhuis stond los van de kerk; het stond ten zuiden van de toren, zoals op de Loterijprent is te zien.

Het is logisch dat de aanwezigheid van het kerkhof de beeldhouwer op het idee moet hebben gebracht een doodshoofd te kiezen om iets bepaalds tot uitdrukking te brengen. Ter Gouws interpretatie dat er verband zou bestaan tussen de betekenis van het beeldhouwwerk en de functie van de achterliggende ruimte kunnen we onderschrijven: het wapen van Amsterdam en de strook perkament verbeelden de functie van de IJzeren kapel, terwijl de aap aan het touw met het doodshoofd betrekking zou moeten hebben op de benedenruimte. Zou laatstgenoemde voorstelling betekenen dat de duivel (Timmers 754) geen macht meer heeft over de doden en aan banden is gelegd? De aap wordt als het ware vanuit de benedenruimte teruggetrokken. Had deze ruimte een functie in verband met een der Sacramenten? Over de oorspronkelijke functie van die ruimte is niets met zekerheid bekend.

Blz. 48

Bij bovenstaande interpretatie ontbreekt de samenhang tussen de betekenissen van de beeldhouwwerken onderling. De twee bovenste hadden als ze betrokken zijn op de IJzeren kapel ook eigenlijk een verdieping hoger moeten zitten. Gaan we er van uit dat de voorstellingen van de drie blokken met elkaar in verband moeten worden gezien, dan komen we tot een heel andere inhoud.

Blz. 48

De combinatie van het doodshoofd met de aap als symbool van de dwaasheid (Timmers 1760) versterkt de Vanitassymboliek. De aap, aan het sullen met het beeld der vergankelijkheid, is bovendien aan banden gelegd. Dit brengt ons direct op de voorstellingen der bovengelegen blokken die we in contrasterende betekenis kunnen opvatten: de stad Amsterdam (het gekroonde(?) wapen) bewaart zorgvuldig de rechtsgeldige privileges (een 'staart' of een strook perkament). Aldus zijn zorg voor duurzaamheid en zorgeloze ijdelheid als contrasterend begrippenpaar treffend uitgebeeld, nog geaccentueerd door de verschillende posities die de blokken innemen: het schuin buitenwaarts gerichte en het haaks op de gevel staande vlak en tenslotte door het extra lijstje dat de betekenis scheidt.

Vanzelfsprekend geven we aan deze laatste verklaring de voorkeur. Evenwel voert in dat geval de koppeling van het begrippenpaar met de achtergelegen ruimte tot de mogelijkheid dat in *dit* vertrek – vóór de bouw van de IJzeren kapel – de stedelijke charters werden bewaard. Als dat juist is zou verklaard zijn waarom op de Loterijprent het raam van deze ruimte zo zwaar getralied is. Dat zou dan een overblijfsel moeten zijn uit de tijd dat de tegenwoordige IJzeren kapel nog niet bestond en de benedennuimte die functie vervulde.

Opgemerkt moet nog worden dat de gebeeldhouwde blokken van zandsteen zijn maar de daaronder aanwezige paramentblokken van Gobertanger. Dit behoeft op zichzelf niet op verschillende bouwperiodes te wijzen.

Steunbeer 94

De voorstelling op het overkragende blok van steunbeer 94 is een kop met de tong schalks in de linkermondhoek, omgeven door weelderig haar, terwijl uit het linkeroor bladwerk schijnt te ontspruiten. Dit kan een beeld zijn van algehele gerichtheid op het wereldse of wel van totale geesteloosheid (Timmers 846). In zoverre kan het als een verlengstuk van de afbeelding van de aap met het doodshoofd worden gezien.

Blz. 48

Buitendeur
Librije?
Afb. 29c

Hoewel thans niet meer zichtbaar is het hier de plaats vast te leggen dat bij de restauratie van het zuidvlak van steunbeer 95 op 51 cm onder de bovenkant van het plint een grof gefrijnde zandstenen onderdorpel werd gevonden, blijkbaar behorend bij een doorgang die zich eertijds op deze plaats bevond; de diepte van de dorpel in de muur kon niet worden vastgesteld. Boven de dorpel werden tot op 12 lagen baksteen ook de dun gepleisterde dagkanten (dagmaat 67 cm) gevonden; de westelijke dagkant ligt juist achter de blokken die het afgeschuinde steunbeervoorvlak vormen. Gezien de klezoren en kleinere stukken baksteen die gepleisterd zijn is deze doorgang later in de steunbeer gebroken. De baksteenvulling omvat alleen koppen (3,8/4,3 x 9,5 cm, 17de eeuws (?)). Achter deze vulling lijkt er een verband te bestaan met de afmetingen van de muurkast in het interieur. Door de vulling heen is de loden afvoerpijp gebracht van de spoelbak in de muurkast. Wanneer deze doorgang in functie was en in welke samenhang deze moet worden gezien blijft een raadsel. Het hoge tempo waarin de restauratie van de kerk moest worden beëindigd liet geen nader onderzoek toe (Nov. '78).

Het natuurstenen plint van steunbeer 95 is bij de restauratie gereconstrueerd. De speklagen in de steunbeer worden gescheiden door afwisselend 10 of 3 lagen baksteen. Deze structuur is ook boven de waterlijst volgehouden.

Afb. 6

Tegen dit steunbeervlak bevond zich tot 1937 een schoorsteen die blijkens de tekening door C. Springer al in 1840 bestond. Waarschijnlijk diende deze tot verwarming van de voormalige Domineeskamer, de tegenwoordige Librije. De schoorsteen is in genoemd jaar gesloopt, waarna de verdwenen speklagen zijn gereconstrueerd overeenkomstig de plaatselijke restanten en de speklagen in het westelijk zijvlak van steunbeer 94.

Het gevelmetselwerk van de Librije bestaat uit een harde paarse steen, afm. 21/22 x 10,5 x 4/4,5 cm, kennelijk daterend uit 1770 toen de door middel van bewaardgebleven rekeningen van Leendert Viervant geregistreerde verbouwing plaatsvond. Het achterliggende oorspronkelijke metselwerk schijnt te zijn ingekast in het voorvlak van steunbeer 95, zoals bleek bij hakwerk tijdens de restauratie.

Tek. 10

Het raam, gesloten door een halve cirkelboog is omgeven door een éénsteens zware ontlastingsboog van paarse steen. De eigenlijke raamboog is van natuursteen waarin de profilering der dagkanten zich zonder overgang voortzet. Het raam heeft twee vrije natuurstenen montants die zich ter hoogte van de geboorte van de raamboog splitsen en hoger weer samenkomen waardoor ezelsrugvormig begrensde raamvelden ontstaan. Hier vervlechten de montants zich tot een eenvoudige tracering die bij de restauratie door allerlei vondsten kon worden gereconstrueerd. In de raamboog bevinden zich op zeven plaatsen – namelijk in het midden van elk boogblok – aanzetten van een versiering, wat herinnert aan de versieringen die voorkomen aan de boog van de dichtgemetselde doorgang in de zuidwestgevel van het Zuiderportaal.

Het raam heeft vijf brugstaven. Hieraan is in het midden van elke strook glas-in-loodpanelen een overhoeks geplaatste gesmede ijzeren staaf gebout, een en ander naar aanleiding van tijdens de restauratie gevonden zandsteenblokken.

Afb. 5,6,8

Voor de restauratie omvatte de natuurstenen omlijsting een houten kozijn met schuifraamconstructie, waarin een roedenverdeling en een wisseldorpel ter hoogte van de geboorte van de boog. Het onderste gedeelte van het raam kon wegzakken achter de onderdorpel en een toen aan de binnenzijde aanwezige lambrizing. Aan de buitenzijde van het schuifraam was een met metaalgaas bespannen draairaam aangebracht, dat draaide op duimen aan de oostzijde. De lekdorpel van het kozijn was bezet met een ijzeren strip waarop vastgeklonken ijzeren pennen het gebruik als zitbank beletten.

Een plint was gevormd door een schuine bemetseling in gele steen, nabij de ingang van het Zuiderportaal beëindigd door een hardstenen wang. Het tegenwoordige plint is bij de restauratie gereconstrueerd; de beëindiging aan de westzijde is willekeurig.

Exterieur

IJzeren kapel

Zuidgevel
Afb. 10

Het onderste deel van de gevel van de IJzeren kapel ligt in het zelfde vlak als de gevel van de Librije, maar kenmerkt zich door de aanwezigheid van twee Gobertanger speklagen en metselwerk van rode steen, formaat 18,5/19,5 x 9 x 4,5 cm.

De speklagen corresponderen op één laag metselwerk na met de speklagen in het zuidvlak van steunbeer 95 die één laag lager liggen.

- Het gevelvlak wordt beëindigd door een waterlijst die als onderdorpel hoog oploopt in het daarboven gelegen raam van de IJzeren kapel.
- Tek. 10 De met spekblokken van zandsteen om de vijf lagen baksteen uitgevoerde sterk geprofileerde dagkanten van dit raam worden aan de bovenkant verbonden door een geprofileerde segmentboog, eveneens voorzien van spekblokken. De profielen van boog en dagkanten snijden elkaar in de hoekblokken en lopen vervolgens dood in de meer buitenwaarts gelegen profielen; de sluitsteen van de segmentboog omvat een beeldhouwwerk dat, om de onnavolgbare beschrijving door Noach (blz. 82) te citeren 'een dier voorstelt dat, het midden houdend tussen een schaap en een leeuw, zich in zijn eigen ledematen schijnt te hebben verward'. Noach meent dat het gaat om een vrije variant op het Gulden Vlies. De positie is echter die van een dier dat in het steenblok gevangen zit, daarin als het ware is gekooïd; het herinnert aan een dergelijke opvatting van een gekooïde leeuw in het basement van een der middenstijlen van een raam in de Mariakapel (1555). Het dier dat we hier in zo'n ongelukkige positie voor ons zien doet meer dan aan een schaap of een leeuw denken aan een beer, symbool van het geweld (Timmers 1755). De verbeelding van het gekooïde, bedwongen geweld zou kunnen betekenen dat het 'geprivilegeerde' stedelijk leven onafhankelijk maakt van de willekeur van het recht van de sterkste.
- Blz. 48 De beëindiging van het gevelvlak aan de oostzijde laat zien dat het metselwerk aansluit tegen het steunbeervoorvlak, dat hier als gebruikelijk een ondiepe nis vertoont. Aan de buitenzijde tekent zich de bouwnaad af, die we aan de binnenzijde van de steunbeer in het interieur van de IJzeren kapel echter niet terug vinden. Misschien zijn hier de zandsteenplaten van het voorvlak door het aansluitend metselwerk omgeven; of de platen zijn bij de bouw van de IJzeren kapel ten dele weggehakt om het metselwerk van de gevel in het bestaande werk van de steunbeer te kunnen intanden waardoor het steunbeervoorvlak niet meer dan enkele centimeters achter het gevelvlak behoeft door te lopen. Dit punt is bij de restauratie niet onderzocht; het is echter van belang in verband met de vraag of de IJzeren kapel tegelijk met de St. Sebastiaanskapel is opgetrokken of later aangebouwd.
- Deze vraag is eveneens van toepassing op de Librije. De aanpak van het steunbeervoorvlak ter hoogte van de Librije wijst in de richting van één bouwperiode met enige fasering in de uitvoering. Ter hoogte van de IJzeren kapel kan bij latere aanbouw van deze ruimte het steunbeervoorvlak gedeeltelijk zijn aangepast, wat om technische redenen wenselijk was. Ook ter hoogte van de kapvoet schijnt dat te zijn gebeurd waar de balustrade tegen het steunbeervoorvlak aansluit.
- Aan de westzijde eindigt het gevelvlak deels tegen een eindbaluster van het portaal en deze is aldaar beschreven; hier beperken we ons tot de opmerking dat deze baluster de indruk maakt geheel geïntegreerd te zijn in het metselwerk van de IJzeren kapel en anderzijds is geïntegreerd in het fries. Dit is één van de punten die pleiten voor gelijktijdige bouw van IJzeren kapel en Zuiderportaal.
- Boven deze eindbaluster wordt het gevelmetselwerk van de zuidgevel van de IJzeren kapel haaks omgezet in de westgevel.
- Westgevel
Afb. 31b De speklagen van de zuidgevel worden in de westgevel voortgezet. Boven de op één na bovenste speklaag is een in dikke verlopende laag van geschifte bakstenen aangebracht, waardoor het aantal baksteenlagen op deze hoogte aan het zuidelijk einde 6, aan het noordelijk einde 7 bedraagt. Deze correctie is bij de restauratie aangebracht, waarschijnlijk in verband met de helling van de goot.
- Het steenformaat in de westgevel is 19,5 x 9 x 4,5 cm, 10 lagen = 55,5 cm; het metselwerk van rode steen is uitgevoerd in strekken- en koppenlagen, soms in staand-, soms in kruisverband.
- Noordgevel
Afb. 11,30a Door een aansluitend lessenaarsdakje wordt de noordgevel van de IJzeren kapel op twee baksteenlagen na aan het oog onttrokken. Oorspronkelijk was deze gevel geheel in zicht, want vanuit de ruimte onder het lessenaarsdakje is te zien dat het metselwerk van deze gevel geheel is gevoegd. Het lessenaarsdak is dus een latere toevoeging ter vervanging van bijvoorbeeld een loden plat of van een lessenaarsdak tegen de St. Sebastiaanskapel dat moest vervallen toen het grote raam van de Smidskapel werd gemaakt.
- In de noordgevel bevinden zich geen speklagen. De gevel wordt afgesloten door een overkragende lijst die uit verschillende in vroeger tijd overgebleven bouwfragmenten is samengesteld. Nabij de hoek met de westgevel bevindt zich een overkragend geplaatst vlak zandsteenblok ter lengte van ongeveer 1 m. dat er uitziet als een kantstijl; meer naar het oosten zijn geprofileerde Ledesteenblokken toegepast, kennelijk afkomstig van een veel ouder bouwdeel, waarschijnlijk van de versnijdingslijst van de St. Sebastiaanskapel.
- Blz. 21 Het gedeelte van deze gevel onder het lessenaarsdak wordt beschreven in het hoofdstuk Interieur Ruimte naast IJzeren kapel.
- Kapvoet,
balustrade
Tek. 10 Aan de bovenzijde worden alle gevelvlakken boven een laatste speklaag afgesloten door een overstekende geprofileerde in hoofdzaak zandstenen gootlijst, waarop een bij de restauratie gereconstrueerde balustrade is geplaatst, bestaande uit een aantal elkaar snijdende ellipsbogen terwijl binnen de aldus ingesloten velden drie- en vierpassen zijn beschreven. Voor dit patroon heeft de noordwestelijke balustrade van het Noorderportaal als voorbeeld gediend. De balustrade wordt door een geprofileerde lijst – eveneens in Muschelkalksteen – afgedekt.
- Afb. 31d Aan de oostzijde wordt de balustrade afgesloten door een voor de helft in het voorvlak van steunbeer 95 opgenomen cilindrisch gedachte eindbaluster, welke is opgevat als een zuiltje met een basement en met een schacht, welke door ruitgewijs lopende banden verlevendigd is; in het centrum van elke ruitvorm is een kleine cirkelvorm blijven staan. Deze baluster vormt het enig bewaarde restant van de balustrade die hier blijkens de oude afbeeldingen moet hebben gestaan en die zich logischerwijs ook boven de westgevel bevond. De baluster wordt ondersteund door een console versierd met bladmotieven.
- Afb. 8 De zandsteenblokken waaruit het voorvlak van steunbeer 95 hier bestaat en waarmee baluster en console een geheel vormen schijnen door een klein verschil van materiaal, kleur, bewerking en voegdikte later te zijn ingezet. Het metselwerk achter deze blokken in het zuidvlak van de steunbeer lijkt van later datum te zijn.

Dak

Afb. 31c

Op de zuidwesthoek van de gootlijst is een nieuwe baluster in de bovenbeschreven vormen geplaatst, bekroond door een pinakel met hogels. Onder deze baluster, deel uitmakend van de gootlijst, bevindt zich een overhoeks uitkragende console, versierd met bladmotieven die doen denken aan enkele consoles die de gewelfgraten van het Zuiderportaal ondersteunen.

Boven de balustrade rijst het tentdak op – met dakkapel in het zuidelijke dakvlak – dat eveneens door reconstructie naar oude afbeeldingen is tot stand gekomen. Voor de restauratie bevond zich hier – waarschijnlijk sinds 1770 – een uit grenen sporen opgebouwd kapje in de vorm van een afgeknotte pyramide welke tegen de muur van de St. Sebastiaanskapel was aangebouwd. Het had een bedekking met leien in Maasdekking. Thans is de gereconstrueerde kap gedekt met leien in Rijnse dekking en voorzien van met lood beklede ruiters en bekroond door een loden piron.

Interieur

Zuiderportaal

Noordwand

Afb. 17a,24
blz. 3Muurtrap
Afb. 16

De noordelijke wand van het portaal werd al eerder onderzocht en beschreven (Beschrijving Smidskapel, blz. 3-5). Achter de 18de eeuwse bepleistering en het houten kozijn zijn hier fragmenten van de oorspronkelijke doorgang met detaillering gevonden die aanleiding hebben gegeven tot reconstructie van deze doorgang.

Westelijk daarvan bevond zich sinds 1547 een trapdoorgang naar een galerij in de Smidskapel ten dienste van de Cellebroeders. Deze trap bezat blijkens de plattegrond van de Oude Kerk door Justus Vingboons (1681) vijf optreden in de portaalruimte voordat de trap de muur doorboorde. De galerij schijnt voor 1765 te zijn verwijderd. De muurtrap moet in dezelfde tijd zijn dichtgemetseld, waarbij het gedeelte in het Zuiderportaal zal zijn gesloopt. Het bij de restauratie aangetroffen gedeelte in de muur doet vermoeden dat de treden van metselwerk versterkt waren door dektreden.

Westwand
Afb. 20

De westwand van het portaal bestaat uit drie gedeelten die na ontleistering zijn vrijgekomen: het oostelijk zijvlak van steunbeer 96 die in wezen behoort tot de Huiszittenkapel, de ca. 22 cm daarbij terugliggende portaalmuur, die – zoals blijken zal – aanvankelijk de oostgevel was van het Huiszittenmeesterskantoor dat in 1497 gereedkwam, en het verlengde van deze muur naar het zuiden, de eigenlijke portaalmuur.

De steunbeer heeft een plint dat een halve steen naar voren springt en een afdekkende plintlijst van Ledesteen. De daarboven verwerkte baksteen is roodbruin van kleur en heeft een formaat van 21-22 x 10-11 x 5 cm. De ribbe die de hoek vormt van het zijvlak en het gedeeltelijk zichtbare voorvlak van de steunbeer is opgetrokken uit blokken Ledesteen, Gobertanger- en zandsteen. Omhoog gaande verdwijnt het zijvlak boven het gewelf dat er met een gebogen snijlijn op aansluit. De genoemde ribbe van de steunbeer is op deze hoogte van baksteen en stopt juist onder het gewelf. Tijdens de restauratie daarvan werd een deel van het betreffende gewelfveld uitgebroken, waarbij de voortzetting van de steunbeer in zicht kwam. Direct boven de bovenste hoeksteen springt het steunbeervoerlak via een 19½ cm hoge onregelmatige strook baksteen een halve steen terug. Hier bevond zich kennelijk vóór de aanbouw van Huiszittenmeesterskantoor of van het Zuiderportaal een versnijdingslijst. Daarboven is de hoekribbe van de steunbeer weer opgebouwd uit blokken natuursteen en deze is nog over een hoogte van ca. 70 cm zichtbaar in de ruimte tussen gewelf en kap.

Afb. 20d

Over het gehele steunbeerszijvlak verspreid zijn resten van gesneden voegwerk te herkennen, het duidelijkst zichtbaar tussen de natuursteenblokken.

Direct naast de kraagsteen van het gewelf in de hoek tussen de steunbeer en de noordwand van het portaal bevindt zich een met dunne gele baksteen ingezet stuk ter breedte van 23 cm en een hoogte van 27 cm. De betekenis hiervan is niet direct duidelijk.

De portaalwanden worden diep ingesneden door de aanzet van de gewelfribben.

Tot ongeveer 1 m voor de zuidwestmuur is ter hoogte van de plintlijst van de steunbeer een afgehakte Gobertanger- en Ledesteen band in de muur verwerkt; het is een afgehakte plintlijst. De baksteen hieronder is tot aan de vloer eveneens afgehakt. Het baksteenformaat van de muur boven de band komt overeen met dat van de baksteen in de steunbeer. Zeer fragmentarisch werden ook hier resten van gesneden voegen vastgesteld. Meer voegwerk bleef bewaard in het muurstukje dat bij het doorbreken van het gewelf in het zicht kwam.

Tek. 4

De strook afgehakt metselwerk onder de voormalige plintlijst is in verband gewerkt met het plint van de steunbeer. Daar blijkt tevens dat van de strook de dikte van een halve steen is afgehakt. De plintlijst langs het voorvlak van de steunbeer werd haaks omgezet in de thans afgehakte band en vormde hiermee één geheel. Op de inwendige hoek is de band gescheurd, waarschijnlijk ten gevolge van een zettingsverschil. In het schuinlopende bovenvlak van de plintlijst is uitgaand van de inwendige hoek van de ruimte een moet te zien welke de snijlijn der bovenvlakken aangeeft toen op deze plaats de plintlijst naar het zuiden was omgezet.

Een met stukjes puin gevulde brede bouwnaad geeft op het eerste gezicht de indruk dat steunbeer en portaalmuur boven het plint koud op elkaar aansluiten. Een onderzoek tot een steen diepte in de muur bracht aan het licht dat metselwerk van de steunbeer buiten het eigenlijke voorvlak daarvan uitsteekt, zoals dit voorvlak door de hoekblokken is bepaald. Een gaaf metselverband is hier op deze diepte bij dit beperkt overzicht niet te herkennen, maar men krijgt toch de indruk dat het voorvlak van de steunbeer en de portaalmuur in verband zijn gewerkt. Bij de bouw van de Huiszittenkapel schijnt de fundering tot en met het plint gelijktijdig te zijn opgetrokken terwijl daarboven het voorvlak van de steunbeer in verband met de toekomstige aansluiting getand werd uitgevoerd.

De muur is boven het punt waar het afgehakte plint stopt over de volle hoogte opgelapt met uit verschillende baksteensoorten bestaande stukken, waaronder 18de eeuwse paarse baksteen, gele baksteen en de baksteen waaruit de westwand van het portaal tussen genoemde strook en de zuidwestwand is opgetrokken. Deze baksteensoort is roder dan die in de rest van de portaalwand is verwerkt en ook het formaat verschilt (19-20 x 9-10 x 4½ cm) wat tot gevolg heeft dat de laaghoogte afwijkt.

Afb. 20c

Het meest zuidelijke blokje van het afgehakte plint heeft een afgeschuinde bovenhoek. Met overeenkomstige stootvoeg aan de zuidzijde bevindt zich hieronder nog een afgehaakt blok. Nadat zuidelijk van deze beide blokjes enig metselwerk ter diepte van een halve steen was verwijderd bleek de plintlijst zich in de dikte van de muur voort te zetten. Het bovenvlak is gefrijnd. Het zuidelijke vlak van beide blokjes vertoont eveneens een frijnslag. Samen met de restanten van voegwerk is dit dus het bewijs dat het Huiszittenmeesterskantoor ouder is dan het portaal.

Temidden van de strook opgelapt metselwerk bevindt zich een Ledesteenblokje op 1.79 m boven de afgehakte lijst en ongeveer 25 cm meer naar rechts. De betekenis hiervan is niet duidelijk.

In de wand boven de afgehakte plintlijst is op dezelfde hoogte als van het ingezette stuk in de steunbeer en op 1.20 m zuidelijk hiervan een ingezet stuk metselwerk van gele baksteen (17 x ... x 3,8 cm) breed 21 cm, hoog 37 cm. Op een steen afstand van dit vak bevindt zich een kleiner stuk eveneens gevuld met gele baksteen. Deze met gele steen ingezette stukken kunnen bijvoorbeeld verband houden met het maken van een werkzolder in het portaal toen in 1770 ten gevolge van het vergroten van de doorgang in de zuidgevel het gewelf moest worden herzien, terwijl toch het portaal in functie moest blijven.

Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de overgang tussen steunbeer en portaalmuur en van de plaats waar de afgehakte strook metselwerk stopt, werden twee putjes gegraven.

In het eerste putje kwam de steunbeervoet ten dele vrij. De muur van de Smidskapel blijkt hier met een 2 cm brede naad koud aan te sluiten op de steunbeer. Het metselwerk van steunbeer en portaalmuur is in verband gewerkt. Steensoort, lagenmaat en voegwerk komen overeen. Direct onder de zerkenvloer springt de portaalmuur een halve steen naar voren. Zowel steunbeervlak als portaalwand hebben tot 85 cm onder de bovenkant van de plintlijst opvallend gaaf bewaard voegwerk.

Het steunbeervlak is eveneens gevoegd op de plaats waar de muur van de Smidskapel op 2 cm afstand voor stopt. Hieruit moet men concluderen dat de muur van de Smidskapel later is gebouwd dan de Huiszittenkapel.

In het tweede putje kwam de fundering in zicht op de plaats waar het afgehakte plint stopt. Ook hier springt de muur direct onder de vloer een halve steen naar voren. De rest van de portaalmuur tot de zuidwestwand maakt geen sprong, doch gaat in hetzelfde vlak naar beneden toe door, tot een versnijding met een klezoor op grotere diepte. Het naar voren springende vlak is wel in verband gewerkt met de portaalmuur, doch dit lijkt een latere ingreep. Nergens zijn hier sporen van voegwerk.

Deze onderzoeken bevestigden de bovengrondse waarnemingen en conclusies.

Onder de kraagsteen in de hoek die de westwand met de zuidwestwand maakt bevindt zich een ingezette strook baksteen. Dit blijkt een halfsteens vulling te zijn welke een groot gat afsluit. De breedte bedraagt ongeveer 63 cm, de bovenkant ligt ter hoogte van de bovenkant van de kraagsteen en de tegenwoordige bodem bijna 1 m daar onder. De achterzijde van de kraagsteen is vanuit het gat te zien. De achterwand wordt gevormd door een baksteen muurtje van paarsbruine steen (22 x 10½ x 4½ cm.). Alle wanden, uitgezonderd het paarse muurtje vertonen onder een raaplaag afgehakte baksteen. Conclusie: we hebben hier kennelijk met een uitgehakte muurkast te doen, die vanuit de Kerkmeesterskamer te benaderen was en op een bepaald ogenblik werd dichtgemetseld. De oorspronkelijke onderzijde is in deze situatie niet na te gaan, terwijl het niet wenselijk is hiervoor de muur uit te breken.

De zuidwestwand wordt voornamelijk in beslag genomen door de doorgang. Het baksteenformaat van deze wand is gelijk aan dat van het daarop aansluitende deel van de westwand en het is in de hoek in verband gewerkt.

Van de dichtgemetselde doorgang kunnen hier nog enkele details worden vermeld. De grens van de baksteenvulling na ontleistering wordt geaccentueerd door een bakstenen rollaag ter zwaarte van een steen. De westelijke geboorte van de ellipsboog begint boven een blokje natuursteen dat is gescheurd. Kennelijk is dit een ankerblokje voor de bovenste duim waaraan vroeger de deur was afgehangen. Op de overeenkomstige plaats aan de oostzijde is van een dergelijk blokje niets te zien. De grens van de baksteenvulling aan de westzijde stopt voordat de vloer is bereikt. Daaronder heeft men de verblinding in verband gewerkt met de portaalwand.

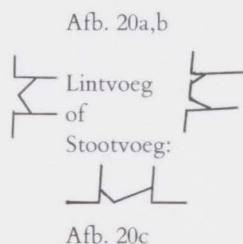
De zuidwand valt geheel samen met de doorgang. De negge is opgetrokken van paarse baksteen (20 x 11 x 4½ cm). Deze smalle strook breidt zich ter hoogte van de geboorte van de rondboog uit over de volle penantbreedte tussen de tegenwoordige en de voormalige doorgang tot aan de bakstenen rollaag om de ellipsboog van deze laatste.

Ook hier dringt de aanzet van het gewelf diep in de muur. In de zuidelijke helft van deze muur springt het muurvlak door middel van een kwartholprofiel terug; hierdoor ontstaat een verdieping, waarvan de zuidelijke dagkant echter is verdwenen, ongetwijfeld ten gevolge van de vergroting van de doorgang in de zuidgevel in 1770. Aan de bovenzijde wordt de verdieping spitsboogvormig gesloten; ook hier is het voorvlak van de muur weggehakt zodat de zuidelijke helft van de spitsboog ontbreekt. Wel is te zien dat de boogaanzetten op dezelfde hoogte lagen. De breedte van de verdieping bedroeg 1.83 m.

Een onregelmatige strook baksteen nabij de doorgang is paars van kleur en van dezelfde afmetingen als beschreven. Het overig steenformaat is 20-21 x 9-10 x 4½-5 cm. Omdat bij het afhakken van de pleisterlaag het oppervlak van de baksteen werd meegetrokken is de overgang van verdieping naar zuidelijke penant niet te traceren.

Nabij de noordelijke dagkant van de verdieping bevindt zich het eikenhouten kozijn van een voormalige doorgang naar de 'Diakoniekamer' - de tegenwoordige Librije -, welke sinds 1915 is dichtgemetseld. Teneinde het pleisterwerk te doen hechten zijn voor het kozijn stukken plavuiz gemetseld. Het bovenste deel van het vulmetselwerk is onder de bij het kozijn behorende rollaag aangestroomd. Boven het midden van het kozijn bevindt zich een gat, 4 lagen hoog, 2 strekken breed, opgevuld met een geelbruine 18de eeuwse baksteen, eenzelfde steen als in het bovenliggend gewelfveld is verwerkt. Het lijkt waarschijnlijk dat dit kozijn werd dichtgemetseld bij de hernieuwde ingebruikneming van het gothische poortje in 1915.

Binnen een overeenkomstige spitsboogvormige ontlastingsboog bevatte de noordelijke helft van de oostwand vóór de

Tek. 4

Zuidwestwand
Afb. 13b

Zuidwand

Oostwand
Afb. 17b,c

restaurantie namelijk een gothisch gedetailleerde doorgang naar de toenmalige 'Domineeskamer', welke doorgang blijkens de kerkplattegrond door Justus Vingboons al in 1681 was dichtgemetseld en bij afbikken van het pleisterwerk in 1914 werd ontdekt. De doorgang is toen gerestaureerd door de architect C.B. Posthumus Meyjes en in 1915 weer in gebruik genomen.

Bij de recente restauratie is deze doorgang echter verplaatst naar de noordwand van de Librije – de zuidwand van de Smidskapel – alwaar de oorspronkelijke positie van deze doorgang uit allerlei details kon worden afgeleid. Een beschrijving van deze doorgang vindt men in de volgende paragraaf.

Gewelf
Afb. 19
Tek. 9

Het Zuiderportaal is overdekt door een netgewelf, waarvan de gewelfribben in de hoeken van de ruimte en in het midden van de lange rechthoekszijden ontspringen.

Met uitzondering van twee gewelfaanzetten, de consoles en de ribkruisingen aan de rand van het 'net' is het gewelf in baksteen uitgevoerd. Het geheel is gepleisterd, waarbij de ribben zijn geschilderd en voorzien van smalle rode biesjes.

Dit gewelf heeft als voorbeeld gediend bij de reconstructie van een netgewelf in het Noorderportaal (Aug. 1959-Mrt. 1960).

Tek. 9
Afb. 18

De gewelfaanzetten rusten op consoles, genummerd A t/m G.

A. De abacus – die overigens als bij alle consoles één geheel vormt met de echinus – toont drie zijden van een regelmatig achtkant. De echinus wordt gevormd door grof gemodelleerde bladranken met ingekraste nerf, het geheel in hoog reliëf. Dit gedeelte wordt aan de onderzijde met een smal lijstje afgesloten waaronder zich een fratskopje bevindt. De gewelfaanzet boven deze console bestaat uit drie met een hol geprofileerde ribben van baksteen.

B. De abacus toont vijf geprofileerde ingeschulpte zijden. De echinus is versierd met bladranken met nerf, in hoog reliëf, aan de onderzijde afgesloten met een smal lijstje, waaronder een druiper die aan de onderzijde als een bloem is bewerkt. De gewelfaanzet bestaat uit vier geprofileerde ribben, gehakt uit één stuk fijnkorrelige zandsteen.

C. De abacus toont vijf ingeschulpte zijden. De echinus is versierd met grof bladwerk. De druiper heeft aan de onderzijde een gestileerd bloemhart in een vlak gehouden zeer laag reliëf. De onderste helft van deze zandstenen console is roestbruin.

D. De abacus toont vijf rechte zijden geprofileerd met een rondstaaf. De echinus is versierd met bladranken aan de onderzijde afgesloten door een lijstje. De druiper toont een bloem met grote kroonbladeren.

E. Deze console is bij de restauratie aangebracht; het is een van de consoles die overgebleven zijn bij de restauratie van het zuidoostelijke raam van de St. Sebastiaanskapel. Deze console is veel kleiner dan de andere, in overeenstemming met de weinige beschikbare plaats. De console is tweezijdig symmetrisch in plattegrond en heeft een geprofileerde abacus met ingezwenkte zijden. De druiper toont een gestileerd bloemhart met duidelijk herkenbare boorgaten.

F. De abacus vertoont de helft van een regelmatig achtkant met ingezwenkte zijden en is geprofileerd door middel van een bandje waaronder een kwartholprofiel en een rondstaaf. De echinus omvat grof gemodelleerde ajour bladranken, aan de onderzijde afgesloten door een lijstje, waaronder een cirkelvormige druiper, die aan de onderzijde in reliëf het gestileerde hart van een bloem toont. Boven de abacus rijzen drie geprofileerde zandstenen gewelfribben op van de vijf ribben die boven dit punt samenkomen. Alles is gehakt uit één stuk fijnkorrelige zandsteen. Ongeveer 1 m. boven de console worden de drie ribben paarsgewijs verbonden door een kielboog in welks top de twee overige gewelfgraten overgaan. In elke ruimte die tussen de ribben ontstaat is de kielboog aan de bovenzijde versierd met een hogel voorzien van een lange bladschede; aan de onderzijde is binnen de kielboog een driepas beschreven, waarvan de toten in elkaar overgaan.

In de ruimte die wordt gesuggereerd onder de kielbogen en tussen de drie ribben is een rund (een kalf) gebeeldhouwd met de kop in het zuidelijke, het achterdeel in de noordelijke helft, waarbij de buitenste gewelfribben door genoemde lichaamsdelen worden oversneden en de middelste ribbe voor de buik van het dier langsgaat. Het schijnt te rusten op een berg materiaal die tussen de gewelfribben – als ware het een ruif – is opgehoopt; aan de zuidzijde is de weergave als bladranken, aan de noordzijde meer banderolvormig.

Blz. 48

Of hier symbolische dan wel decoratieve bedoelingen bestonden is niet vast te stellen (Timmers 1765-6). Opvallend is wel in het motief dat een dier opgesloten schijnt binnen een architectonische omlijsting; we vinden dat motief eveneens in de sluitsteen van het raam van de IJzeren kapel.

De beschreven gewelfaanzet heeft als voorbeeld gediend voor de reconstructie der gewelfaanzetten in het Noorderportaal.

G. Hier zijn langs de noordmuur twee consoles voor elkaar geplaatst. De achterste, van zandsteen, is voor de helft afgehakt om plaats te maken voor de voorste, die is uitgevoerd in een zeer zachte op gips gelijkende steensoort. De situatie waarin laatstgenoemde console figureerde is kennelijk tot stand gekomen toen de spitsboogvormig begrensde verdieping in de oostwand werd opgevuld, waardoor de achterste console grotendeels in deze bekleding kwam te vallen. Wat van de console daar nog buiten uitstak werd weggehakt. Daarna werd aansluitend en iets hoger een nieuwe console aangebracht en daarbij passend werden de gewelfribben iets naar voren gehaald. Deze moeten daarbij plaatselijk zijn vernieuwd.

Doordat bij de recente restauratie de verdieping in de oostwand is hersteld is de oorspronkelijke console weer vrijgekomen. Ook de oorspronkelijke positie der gewelfribben is hersteld. De console van gipssteen is echter als curiosum op zijn plaats gebleven.

De voor de restauratie aangetroffen samenstelling van consoles moet zijn ontstaan toen het gothische poortje, waarvan de natuursteenblokken een bepaalde muurdikte vereisten, in de oostwand van het portaal werd opgenomen.

Van de verminkte achterste console is het ajour bladwerk grotendeels verdwenen; het restant van de dekplaat heeft dezelfde profilering als bij console F het geval is. De druiper vertoont een gestileerd bloemhart, van de echinus gescheiden door een smalle rondstaaf.

Een bijzonderheid van geheel andere aard is de zwarte met een rode lijn omgeven 'schaduw'-beschildering op beide muren onder de console. Het ligt voor de hand dat de andere consoles in het portaal deze visuele nadruk eveneens bezaten.

De later voorgeplaatste console is uit een zeer zachte kalksteen gehakt, ofwel de steen is door langdurige lekkage, koude

en tocht zeer sterk verweerd. Deze console heeft dezelfde grondvorm als de achterliggende, met dit verschil dat ter plaatse van de druiper een fratskopje is gesneden – vermoedelijk met console A als voorbeeld – onder een rondstaafje dat in zijn beloop drie zijden van een regelmatig achtkant toont.

Tek. 9

Bij de recente restauratie zijn de wijzigingen die het gewelf in 1770 tengevolge van de vergroting van de doorgang in de zuidgevel onderging zoveel als mogelijk was te niet gedaan, waarbij de oorspronkelijke structuur zoveel mogelijk is hersteld.

Interieur

Librije

Noordwand

toegang

Tek. 10

Afb. 24

Gezien vanuit de Smidskapel heeft het meergenoemde laatgothische toegangspoortje een geprofileerde natuurstenen omlijsting, eindigend in een gedrukte spitsboog waarin de kraalprofielen van de omlijsting elkaar snijden en vervolgens doodlopen in de aangrenzende holprofielen.

De omlijsting bestaat uit zandsteen- en kalksteenblokken door elkaar.

Boven de vlakke basementen die naar de doorgang zijn afgeschuind bevinden zich de bases van aan elke zijde twee basementjes – de buitenste veelhoekig, de binnenste cilindrisch van doorsnede en met ruitwerk in reliëf versierd – waarboven de kraalprofielen van de omlijsting oprijzen.

Afb. 22

Op oude foto's en opmetingstekeningen is te zien dat een der natuurstenen kantstijlen (in de oude positie de noordelijke) in het toentertijd binnenste holprofiel drie zware duimen bezat. Deze duimen zijn bij de herplaatsing van het poortje in de Smidskapelmuur verwijderd, waarbij tevens het binnenste profiel is gereconstrueerd. Ten behoeve van het plaatsen van een deur aan deze zijde was het profiel blijkbaar afgehakt. De noodzaak om aan die zijde een deur te maken kan samenvallen met de verplaatsing van het poortje naar het Zuiderportaal. De oorspronkelijke deur moet logischerwijs aan de andere – vlakke – kant van de natuurstenen omlijsting hebben gezeten welke positie bij de herplaatsing in de Smidskapelmuur is aangehouden. De duimen kunnen oorspronkelijk verband hebben gehouden met een draaibaar traliehek.

Binnen de natuurstenen omlijsting is ter hoogte van de aanzet van de gedrukte spitsboog een aan de voorzijde vlak gehouden tussendorpel aangebracht, die aan de onderzijde ellipsboogvormig aan de bovenzijde horizontaal is begrensd, maar aldaar schuin oploopt naar de gebeeldhouwde boogvulling.

Deze vulling bestaat uit één plaat roodbruine zandsteen, waarin in reliëf een driepas is uitgehouwen. De toten hiervan zijn uitgevoerd als pijnappels met bladeren of als fleurs-de-lis. In de middelste driepas is opnieuw een driepas beschreven met onversierde toten. In elk der zijdriepassen is een tweepas beschreven.

De tussendorpel bezit drie uitstekende vierkante doken van ijzer of brons die op een of andere wijze moeten hebben verband gehouden met de sluiting van de oorspronkelijke deur of een tralie.

Thans wordt de doorgang afgesloten door een nieuwe deur, bij de recente restauratie vervaardigd uit dunne, fijn geprofileerde en van een vlak rabat voorziene oude planken, draaiend aan de zijde van de Librije op nieuwe gehengen en nieuwe duimen, geplaatst aan de oostzijde.

De doorgang naar de Smidskapel ligt aan de zijde van de Librije in een ondiepe nis, de dagkanten voorzien van een smalle afschuining welke in de afsluitende segmentboog is voortgezet. In deze boog is een stuk van de oorspronkelijke bepleistering bewaard.

De deuromlijsting is aan deze zijde geheel vlak en heeft geen deursponning. Aan de staande zijden wordt deze echter geformeerd door afgeschuind gemetselde dagkanten binnen genoemde nis. De deur is afsluitbaar doordat de schoot van het nieuwe slot achter een nieuwe ijzeren beugel valt, welke op de natuursteen is geschroefd.

Afb. 23

Deze doorgang is bij de recente restauratie in deze positie hersteld naar aanleiding van allerlei aanwijzingen in het metselwerk waar als het ware de contravorm van de natuursteenblokken nog aanwezig was. Gezien de vormgeving van de in de vorige paragraaf behandelde nieuwere console (G) zal de doorgang in de 16de eeuw – voor de Alteratie – verplaatst zijn naar de westwand van de Librije.

Afb. 26b

Afb. 25a

Oostelijk van de doorgang bevindt zich in de muur een smalle diepe nis, aan de bovenzijde met een segmentboog gesloten. Deze nis is – evenals de sporen van bovengenoemde doorgang – voor de dag gekomen na sloping van een 18de eeuwse kastenwand die voor restauratie de hele noordwand van de ruimte besloeg. De oorspronkelijke functie van deze nis is niet duidelijk; zij herinnert aan een dergelijke nis in de zuidwand van de IJzeren kapel.

Oostwand

De noordelijke helft van de oostwand bleek na verwijdering van de pleisterlaag een dichtgemetselde nis te omvatten. Deze is 48 cm diep en wordt overspannen door een segmentboog welke – uitwendig – loopt vanaf de noordwand van de ruimte tot op 109½ cm vanaf de hierna te beschrijven doorgang naar de St. Sebastiaanskapel. De diepe kast die in de noordelijke dagkant van deze doorgang in de muur is uitgehakt liet tot aan de zuidelijke dagkant van de nis te weinig metselwerk staan om uit een oogpunt van sterkte verantwoord te zijn. Daarom is bij de restauratie het metselwerk tussen kast en nis ten koste van deze laatste verzwaaard; daarom is van de zuidelijke deurvleugel een gedeelte vast.

Afb. 25b

De wanden van de nis bleken te zijn gepleisterd. Op het pleisterwerk van de noordelijke zijwand bevond zich een merk waarvan de betekenis niet is achterhaald.

Door de baksteenvulling en de aanzetten van de boog lopen enkele lagen metselwerk van een ander formaat baksteen. Deze lagen behoorden kennelijk bij een betimmering die vroeger ook tegen dit muurgedeelte was aangebracht.

Blz. 69

Bij de zuidelijke dagkant van de nis bevonden zich in het metselwerk van de Librije-wand enkele terugspringende koppen die schijnen te wijzen op een of andere voormetseling.

Deze nis moet gelijktijdig met de bouw van de westgevel van de St. Sebastiaanskapel zijn gevormd (ca. 1460).

Thans is de nis als boekenkast in gebruik en afsluitbaar gemaakt door twee deurvleugels, samengesteld uit opgeklampte oude planken van dezelfde makelij als de toegangsdeur van de Librije. De kastdeuren zijn afgehangen aan oude raamhengen

Deur naar
St. Sebastiaans-
kapel
Afb. Beschr.
St. Seb. kap. 18

landschappen. Deze tegels zijn afkomstig uit aanbouwen van de kerk die bij de restauratie werden gewijzigd.

Aan de zijde van de St. Sebastiaanskapel wordt de doorgang afgesloten door een opgeklampte eiken deur (88,8 x 201 cm) met spiegelklampen, de geprofileerde beklamping aan de zijde van de Librije. De beplanking bestaat uit vier staande delen met rabat, voorzien van een kraslijnenpatroon volgens hetwelk de planken op de beklamping zijn gespijkerd. Ook de klampen hebben een kraslijnenpatroon waarop is genageld. Aan de onderzijde is de deur verlengd door een opgespijkerde grenen lat, hoog 2,5 cm.

De deur is aan de noordzijde afgehangen aan duimen in een eiken kozijn. De twee gehengen zijn ongelijk van vorm. De onderste, met vliegervormig uitgesmede aanzet nabij de duim en lisbloemvormig uitgesmeed einde – waaraan het middenblad ontbreekt – lijkt oorspronkelijk. Het bovenste geheng is van lomper model, rondom een slotbout cirkelvormig uitgesmeed bij de aanzet, maansikkelvormig aan het eind. De moet van het geheng dat hier eerder zat is iets hoger op de deur nog te zien; de vorm van deze moet komt ongeveer overeen met de vorm van het onderste geheng.

Aan de zijde van de kapel is een opvallend slot aangebracht. De slotkast is met rozetten voor de schroeven en arabesken in reliëf fraai versierd, niettemin is het 19de eeuws werk. Er is een dag- en een nachtschoot, welke laatste met een moderne sleutel wordt bediend. De greep van de deurkruk was aan beide zijden van de deur eveneens met arabesken in reliëf versierd. Aan de kapelzijde is de kruk grotendeels afgebroken; aan de zijde van de Librije is de greep van de ijzeren kern afgetrokken; dit is tijdens de restauratie gebeurd. Aan de zijde van de Librije bevindt zich een met arabesken versierde stootplaat.

Aan de kapelzijde bevindt zich in de beplanking een groot sleutelgat omgeven door een fraaie ajour uitgezaagde stootplaat, behorend bij een slotkast welke geheel in de middenklamp is ingelaten en vastgezet met vier slotbouten met diamantkop, drie moeren met afgeschuinde zijden, één met ingevijlde zijden, de moeren aan de zijde van de Librije. De sleutel die bij dit kennelijk oorspronkelijke slot behoorde is verloren gegaan. Links boven het sleutelgat bevindt zich een gesmeed rozetje rondom een oog, waardoor eertijds een ring werd vastgehouden waarvan de moet in het hout nog zichtbaar is. Toen de deur een slot kreeg met deurkruk werd de ring overbodig. Onder de stootplaat bevindt zich op de deur een staande moet waarbinnen gestopte gaten. De betekenis hiervan is niet duidelijk.

Boven de slotkast aan de zijde van de Librije is een messing deurgreep aangebracht. De uitgezaagde einden die op de deur genageld zijn hebben een druppelvorm met rechte zijden. De greep lijkt 18de eeuws.

In de zuidelijke bovenhoek van de bovenklamp bevond zich aan de zijde van de Librije eertijds een grendel, waarvan nog slechts de moet op het hout en het gestopte gat in de kozijnstijl aanwezig zijn.

Op dezelfde plaats is in later tijd een luikje uitgezaagd, dat als ventilatie-opening zal hebben dienstgedaan. De grendel zou toen kunnen zijn gebruikt om het luikje vast te zetten. Nog later is het luikje definitief vastgezet. Er zijn nog scharnietjes aan de kapelzijde.

Een dergelijk luikje bevindt zich op ooghoogte in de beplanking van de deur. Hier omheen is aan de kapelzijde een 19de eeuws kozijntje aangebracht. Het luikje is afgehangen aan 'koperen' scharnietjes en draait naar de zijde van de kapel.

Bij de restauratie werd de grijs geschilderde deur afgekrabd door de beeldhouwer J.F. van Huisstede. Hierbij kwamen de volgende verflagen voor de dag (Februari 1979):

1. bovenste laag: grijs
2. blauwgroen
3. okergeel
4. lichtkleurige grondverf
5. groen
6. resten van rode dodekop
7. kaal hout.

Functie

De deur zal een functie hebben gehad toen de St. Sebastiaanskapel sinds 1595 als catechesatielokaal fungeerde en de tegenwoordige Librije behalve als Diaconiekamer tevens kan hebben gediend als spreekkamer van de predikant.

Wandbetim-
mering
Afb. 25c

In de oostwand van de Librije bevindt zich zuidelijk van de doorgang naar de St. Sebastiaanskapel een muurkast, waarvan de 5,5 cm dikke deur, voorzien van aan de buitenzijde ingelaten klampen met kozijn in de wandbetimmering is opgenomen. Een 'tweevingerring' door een oog waaromheen zich vroeger een rozet bevond, is door inkepingen versierd. Bij deze ring behoorde vroeger een in het hart daaronder geplaatst sleutelgat met een veel grotere slotkast dan thans aanwezig is, welke oudere slotkast met slotbouten was bevestigd. Alle gaten zijn met stopstukjes dichtgezet, ook de grote uitkeping voor de slotkast aan de binnenzijde. De zware sluitplaat is in de dagkant van het kozijn nog aanwezig. Het gat hierin is later vergroot om te passen bij een kleiner slot in een iets andere positie, bevestigd met twee slotbouten met ronde kop en afgeschuinde moeren. De deur is afgehangen aan twee bochtknieren. Blijkens ingezette stukken bevonden de bochtknieren zich eertijds op de ingelaten klampen.

neg. 245

De naar de houtkwaliteit te oordelen 17de eeuwse eiken wandbetimmering heeft een architraaflijst waarboven de betimmering doorloopt tot de hoogte van de kroonlijst boven de doorgang en hij is op die hoogte niet met een lijst afgesloten. Deze oplossing is bij de restauratie gekozen omdat bij afhakken van het pleisterwerk boven de betimmering bleek dat stijlen en bovendorpel van de muurkast achter het pleisterwerk waren weggewerkt wat kennelijk niet oorspronkelijk de bedoeling is geweest. Wellicht stond in een vroeger stadium de muurkast op zichzelf – gezien de gelijke hoogte der bovendorpels waarschijnlijk wel in relatie tot de doorgang naar de St. Sebastiaanskapel – en werd deze kast pas later in het geheel van een wandbetimmering opgenomen, waarbij het daar boven uit stekende gedeelte van de deur definitief werd vastgezet. De positie van slot en klampen, de derde klamp in het vaste gedeelte, wordt dan logisch.

De binnenwerkse hoogte van de kast bedraagt 151 cm, de diepte 38,6 cm. Er zijn drie legplanken; een vierde, de bovenste, had halve kastdiepte, maar deze is verdwenen. Het interieur is gelig-groen geschilderd. Een onderzoek naar oudere

verflagen is hier niet gedaan.

Gezien de zware uitvoering van het timmerwerk en de grote oorspronkelijke slotkast moet deze kast eveneens een waardevolle inhoud hebben gehad. We weten hiervoor geen andere suggestie te doen dan dat hij een voorganger kan zijn geweest van de muurkast in de doorgang.

Bij de restauratie is rechts onder in de wandbetimmering een klein luikje gemaakt waarachter twee wandcontactdozen zijn verborgen.

Zuidwand
Afb. 25c,d

In de zuidwand van de Librije is ter plaatse van steunbeer 95 in de wandbetimmering – die gezien de houtkwaliteit 18de eeuws is – eveneens een muurkast aanwezig. De opgeklampte kastdeur die draait op twee bochtknieren is voorzien van een ringetje en wordt gesloten met een werveltje. De kastwanden zijn gepleisterd en gewit boven een plint van oude witte tegels. De kastbodem – op werkhoogte – bestaat uit een zinken gootsteen. Tegen de achterwand was een fonteintje gehangen, bestaande uit een koperen reservoir met kraantje waaronder een spoelbak. Reservoir en spoelbak waren tegen een houten achterwand bevestigd en geschilderd in een hout-imitatie. Helaas is dit curieuze ensemble tijdens het laatste stadium van de restauratie ontvreemd. Toen de tegenwoordige Librije de functie bezat van collectantenkamer moet volgens Mej. Bijtelaar het fonteintje gediend hebben om de handen te wassen na het geldtellen (Smidskapel, enz., blz. 39). Niet onmogelijk dat dit de fontein is die geleverd werd op 20-8-1770 door de koperslager Pieter van 's Herenberg (Kerkmeesterskamer, blz. 48).

Blz. 6

Waarschijnlijk is de kastruimte een restant van de doorgang die zich voorheen op deze plaats bevond.

Blz. 6

De betimmering tegen de zuidwand wordt op dezelfde hoogte als bij de oostwand afgesloten door een architraaf, deels van eiken-, deels van vurenhout. De betimmering wordt voortgezet in de schuin lopende negge van het raam, waarvan indeling en constructie benevens de toestand voor de restauratie reeds beschreven zijn. De afgeschuinde westelijke negge is niet betimmerd. Bij de boogaanzet is er een kraagsteen naar de haaks op het vlak van het raam staande negge van de boog. Westelijk van de negge bevindt zich een smalle muurdam tot de westwand van de ruimte.

Westwand
Blz. 9

In de zuidelijke helft van deze wand bevond zich een in 1915 dichtgemetselde doorgang met houten kozijn. Deze afsluiting vond plaats nadat in de noordelijke helft van dezelfde wand het gothische poortje was ontdekt en weer in gebruik genomen. De wand vertoont thans geen bijzonderheden.

In de noordelijke helft van de westwand werd bij de verwijdering van het gothische poortje vastgesteld dat dit muurstuk aanvankelijk een segmentboogvormig begrensde nis had, overeenkomstig de nis aan de overzijde maar in een wat lagere positie en in overeenstemming met de geringere muurdikte minder diep. Toen het poortje daar in de 16de eeuw werd geplaatst is de nis dichtgemetseld. Bij de restauratie is het poortje op zijn oorspronkelijke plaats teruggebracht en de nis gereconstrueerd. Tegen de achterwand ervan werd een plaatmateriaal bevestigd waarop in de restauratieperiode op grafkisten gevonden messing grafplaten in een compositie zijn gemonteerd.

Blz. 32-36
Vloer

In 1970 werden de houten vloer en balklaag van de voormalige Domineeskamer voor onderzoek verwijderd. Er werd een geheel verzakte natuurstenen vloer aangetroffen bestaande uit grotere en kleinere stukken – op plavuïsformaat – van overwegend Namense en Gobertangersteen die ook wel voor deze toepassing rechthoekig waren bijgehakt. Een overzicht van deze vondst is gegeven op een tekening zonder nummer in lade 20 van het restauratiebureau.

Tek. 1

In de noordoosthoek van de Librije lag de bovenkant van de gevonden vloer op 46 cm onder bovenkant balklaag; in de zuidwesthoek op 1.44 m. Dit grote verschil zal verband houden met het feit dat tot in de tweede helft van de 14de eeuw het tracé van de later gedempte kerkhofslot door de zuidelijke helft van deze kamer moet hebben gelopen. Bij de noordelijke hoeken van de ruimte benaderde de positie van de gevonden vloer vermoedelijk het meest het oorspronkelijke niveau, dat dus ongeveer een halve meter lager lag dan tegenwoordig.

Bij de restauratie zijn de gevonden vloerstenen in de gevonden positie maar op het niveau van de aangetroffen houten vloer herlegd, aangevuld met brokken van zerken die in de kerkruimte niet meer bruikbaar waren.

Plint
Beschr. Kosterij
blz. 7
Gewelf

Op de tegenwoordige vloer sluiten de muren aan met een plint bestaande uit tegels met in blauw geschilderde kinderspelen, afgewisseld met oude witte tegels.

De overwelving van de Librije bestaat uit twee gelijke, eenvoudige netgewelven, gescheiden door een 41 cm brede gordelboog waarvan is gebruik gemaakt om de noordgevel van de bovengelegen IJzeren kapel te dragen. Laatstgenoemde ruimte bevindt zich dus boven de zuidelijke travee van de Librije.

De gewelfribben zijn van een weinig scheppend holprofiel en een toegesnoten neus voorzien. Op de ribkruisingen zijn vooral in de noordelijke travee resten van zwarte verf gevonden benevens de rib-begeleidende rode lijnen op de gewelfvelden. De gordelboog die de ruimte in oost/westelijke richting overspant heeft als profilering aan noord- en zuidzijde een holprofiel.

Afb. 28

De gewelfribben rusten op consoles in de hoeken van de ruimte en naast de gordelboog. Deze bezit eigen consoles welke iets lager geplaatst zijn.

In verband met de constructie van het netgewelf komen boven elke console twee gewelfribben bijeen, die gescheiden op de dekplaat daarvan staan.

In de noordwesthoek van de noordelijke travee wordt de console gekenmerkt door de uitbeelding van een mannenkop die 'met kop en schouders' uit de muur steekt. De schuin omlaag gerichte kop die kennelijk voor een hooggeplaatste positie is ontworpen, heeft een weelderige haardos en een in het midden gedeeld baardje. De schouders zijn bolrond afgewerkt. De abacus – die zoals bij alle hier te bespreken consoles het geval is – één geheel uitmaakt met de gehele massa van de console, vormt ongeveer de helft van een twee-zijdig symmetrische achthoek. De console komt niet overhoeks, maar naar het zuiden gericht uit de muur. Een der gewelfribben hierboven vertoont sporen van een zwarte verf.

De vorm die deze console heeft gekregen staat in de Oude Kerk vrijwel op zichzelf. De enige vergelijkbare objecten zijn de consoles onder de stenen schalken in het Koor, zowel naar de vorm als naar de vermoedelijke tijd van ontstaan.

Laatstgenoemde consoles zijn echter groter.

In de noordoosthoek van de noordelijke travee bevindt zich een console waarvan de abacus licht uitgeschulpte zijden heeft – drie zijden van een achtkant zijn zichtbaar – terwijl de echinus met bladwerk ajour en in reliëf is versierd. Deze is plaatselijk beschadigd. Een deel van de versiering schijnt in de oostwand ingemetseld te zijn. De druiper is beschadigd. De beschadigingen kunnen verband houden met een 18de eeuwse kast die voor de restauratie nog tegen de noordwand aanwezig was.

In de zuidoosthoek van de noordelijke travee is de geprofileerde dekplaat van de console naar het westen gericht. Deze heeft de vorm van een tweezijdig symmetrisch achtkant waarvan de helft uit de muur steekt. De echinus is versierd door een vijfmaal herhaald gelijk bladmotief van onduidelijke vorm.

In de zuidwesthoek van de noordelijke travee is de console naar het oosten gericht. De geprofileerde dekplaat heeft de vorm van een tweezijdig symmetrisch achtkant en de versiering van de echinus is een gevouwen en gewonden lint, sterk beschadigd.

De gordelboog wordt aan de westzijde ondersteund door één console. Deze heeft een dekplaat die smaller is dan de boogbreedte. De plattegrond toont de helft van een regelmatig achtkant. De echinus is versierd met bladwerk dat herinnert aan de koorkapitelen. Aan de onderzijde is in horizontale richting een stuk weggekapt. H. Janse (Vondstenboek punt 27) vergelijkt deze console met de beeldconsoles van de steunberen der St. Joriskapel.

Aan de oostzijde wordt de gordelboog ondersteund door twee consoles waarvan de noordelijke een geprofileerde dekplaat heeft en in plattegrond de helft van een regelmatig achtkant toont. De echinus is versierd met een vlak koolblad, zodanig gevormd dat het gebruik van de steenboor duidelijk zichtbaar is gebleven. De druiper toont een gestileerde bloem.

De zuidelijke console heeft een beschadigde dekplaat, een half regelmatig achtkant in plattegrond. De echinus toont een motief van bladeren op steeltjes. Ook deze console vergelijkt H. Janse met de consoles aan de steunberen der St. Joriskapel.

In de zuidelijke travee bevindt zich in de noordwesthoek naast de gordelboog een console met een geprofileerde dekplaat in de vorm van een half regelmatig achtkant. De echinus is versierd met bladwerk. Er is een duidelijk geprofileerde druiper die aan de onderzijde een gestileerde bloem toont.

In de noordoosthoek bevindt zich naast de gordelboog een naar het westen gerichte console met een dekplaat in de vorm van een half regelmatig achtkant. De echinus is versierd met een gerold lint. Er is een duidelijk geprofileerde druiper.

In de zuidoosthoek toont de console drie licht uitgeschulpte zijden van een regelmatig achtkant in de abacus. De echinus is versierd met bloemen en bladeren. De druiper is weggehakt ten behoeve van het aanbrengen van een wandbetimmering in de 17de eeuw.

In de zuidwesthoek is de gehele opzet van de console cilindrisch; de onderzijde van de druiper heeft als versiering een gevouwen lint rondom een roosje, herinnerend aan het gebeeldhouwde lint aan de buitenzijde in het voorvlak van steunbeer 95.

De veelvormigheid van de consoles in de Librije geeft de indruk dat hier restanten van de bouw van andere – belangrijker – kerkgedeelten zijn verwerkt. In de eerste plaats moet hier worden gedacht aan de belendende St. Sebastiaanskapel. De kleine consoles herinneren aan de consoles onder de blindtraceringen in gevels en wanden van deze kapel. De westgevel van de kapel heeft tengevolge van de aanwezigheid van de IJzeren kapel geen blindtracering, maar het materiaal hiervoor kan – toen de bouwplannen nog slechts in globale vorm bekend waren – wel vooraf zijn besteld. De consoles – maar daarmee nog niet de ruimte van de Librije zelf – zouden hierdoor worden gedateerd omstreeks 1460. De console in de noordwesthoek van de ruimte en die onder de westelijke aanzet van de gordelboog herinneren in hun vormgeving aan koorschalken en koorkolomkapitelen, die vermoedelijk kort voor 1460 tot stand kwamen.

Interieur

IJzeren kapel

Toegangsdeuren

De toegang tot de IJzeren kapel bevindt zich in de westwand van de St. Sebastiaanskapel, enkele baksteenlagen boven de versnijdingslijst in de verdieping van het zuidelijke blindraam.

IJzeren deur Afb. 32a

In een in het metselwerk uitgekapt sponning is de rechthoekige, witgeschilderde ijzeren deur geplaatst, waaraan de achtergelegen ruimte haar naam dankt.

De deur (afm. 73 x 175,5 cm) is samengesteld uit een frame van gesmede ijzeren strippen, dat aan de binnenzijde van de deur zichtbaar is. Het raamwerk van stripijzer is samengeweld in de hoeken en op eenderde en tweederde van de hoogte versterkt door dwarsstrippen, die aan de einden waar ze de randstrippen overlappen, zijn uitgesmeed, overkeeft en doorgeklonken.

Op dit frame zijn aan de buitenzijde drie rijen van vier staande ijzeren platen vastgeklonken; de platen overlappen elkaar in de onderste rij in zuidelijke richting, in de middelste rij in noordelijke richting (behalve de noordelijkste plaat), in de bovenste rij in beide richtingen.

Over de platen heen zijn ter verstijving van dit zware geheel twee diagonaalstrippen op de platen geklonken; in feite zijn het twee in het kruispunt van elkaar afgebogen maar aldaar tegen elkaar gewelde verticale helften van de letter X.

De naar buiten draaiende deur is afgehangen aan de zuidzijde, waar twee zware duimen en de ogen van gehengen zichtbaar zijn. De duimen zijn vastgegoten in ingemetselde zandsteenblokken. De ogen zijn direct aan de randstrip van het frame geweld; er is dus eigenlijk geen sprake van een geheng omdat de staart ontbreekt.

De deur wordt gesloten aan de noordzijde. Daar bevindt zich een opgenagelde slotkast van een dubbel grendelslot, waarvan de bevestigingsnagels aan de binnenzijde door een achterplaat steken en aldaar zijn vastgespiet.

Tussen de onderzijde van de slotkast en de deurbeplating bevindt zich op niet geheel duidelijke wijze de aanzet van een

naar het noorden uitstekende lip met een groot rechthoekig gat en in de driehoekige beëindiging van de lip een klein rond gat. Het rechthoekige gat valt over een zwaar rechthoekig oog dat uit de muur steekt en waardoor destijds een hangslot kon worden gestoken; dit hangslot schijnt te zijn verloren gegaan.

Boven de slotkast bevindt zich een in twee ogen, die door de deurbeplating gestoken en geklonken zijn, schuivende schieter, voorzien van twee doorgestoken en vastgewelde handgrepen met vierkante ogen, die in de slotkast elk door een apart slotmechaniek kunnen worden vastgezet. Er zijn dan ook twee sleutelgaten die worden afgedekt door een overval. Deze heeft twee door inhakken of invijlen versierde verticale schuifjes, waarvan alleen de noordelijke omhoog kan worden geschoven en daarbij een sleutelgat vrijmaakt. Door dit slot te bedienen kan de overval worden gelicht en komt ook het zuidelijke sleutelgat vrij. De schieter van het slot kan worden geschoven in een uit de muur stekend oog.

Bij de restauratie zijn hier en daar steekproeven genomen om te zien of er oudere verflagen aan buiten- of binnenzijde zijn bewaard. Dit bleek niet het geval. Speciaal aan de binnenzijde is dit onderzoek nauwgezet uitgevoerd omdat de voormalige stadsarchivaris P. Scheltema in 1848 het bestaan van geschilderde wapenschilden aan de binnenzijde van de deur vermeldde. Sindsdien is de beschildering blijkbaar afgeloofd en werd de binnenzijde van de ijzeren deur grijs geschilderd. Deze is thans gemenied en wit geschilderd.

Blz. 40

Houten deur
Afb. 32 b,c

Aan de andere zijde van de dikte van de muur bevindt zich een tweede, bredere deur (afm. 156/181 x 86 cm), samengesteld uit vijf verticale, naar het zuiden overnaadse eiken planken aan de oostzijde, op kraslijnen genageld aan drie eiken klampen aan de westzijde, de interieurzijde van de IJzeren kapel. Op de bovenste en de onderste klamp zijn tevens de gehengen genageld.

In tegenstelling tot de ijzeren deur is deze afgehangen aan de noordzijde en wel aan twee zware duimen, ingelaten en vastgegoten in de bovenzijde van natuursteenblokjes die in het metselwerk zijn opgenomen. Deze blokjes zijn ter plaatste van de duimen iets uitgehakt om het oog van het geheng te kunnen bergen. Het bovenste blokje is van zandsteen, het onderste van kalksteen.

Ten behoeve van het geheel opendraaien van de deur is de nabije gewelfgraatconsole plaatselijk uitgekapt.

De gehengen van de deur zijn nabij het oog vliegvormig uitgesmeed. Ze zijn eigenlijk iets te lang voor de deurbreedte; daarom zijn de uitgesmede einden omgezet om het einde van de klampen en daar schuin in het kopse hout vastgenageld.

Aan de oostzijde van de deur bevindt zich een opgezette slotkast met enkel grendelslot aan de zuidzijde. De zware krammen waarin de schieter kan schuiven zijn genageld door beplanking en klamp. Om de slotkast goed te kunnen bevestigen zijn tussen de midden- en de onderklamp plaatselijk twee brede eiken planken gespijkerd van klampdikte. Op de bovenste daarvan is de slotkast bevestigd door vier slotbouten in het midden van de zijden; de vierkante gaten in de hoeken van de slotkast zijn onbenut gebleven. De bouten hebben een grof gesneden draad en vierkante moeren zonder versiering.

De schieter kan worden geschoven in een ijzeren oog, vastgegoten in een blokje kalksteen; het oog is bovendien geborgd door een ijzeren strip welke de zuidelijke dagkant van de muurdoorgang volgt en in de dagkant waarschijnlijk met een haak is vastgegoten.

Blijkbaar was het aanvankelijk de bedoeling de binnenzijde van de deur te voorzien van een klinkstel als loopslot, want laatstgenoemd kalksteenblokje heeft aan de westzijde een zware ijzeren klinkoploop, die in het bovenvlak van het blokje is ingelaten en vastgegoten. Aan de onderzijde van de oploop is een aangeweld oog ten behoeve van een schieter aan de deur. Noch van een klinkstel, noch van een schieter is thans op de deur een spoor te vinden. Ofwel de deur is in het begin van de 17de eeuw vernieuwd, ofwel het aanvankelijk voornemen is niet uitgevoerd.

De deur die aan de bovenzijde segmentboogvormig is beëindigd valt alleen met zijn beplanking slechts aan boven- en zuidzijde in een steensponning; de dwarsklampen blijven daarbuiten. Aan de noordzijde gaat de noordwand van de IJzeren kapel zonder sponning in de dagkant over.

Halverwege de muurdikte vindt de overgang plaats tussen de zandstenen latei boven de ijzeren deur en halfsteens rollaag van de segmentboog. Aan de zuidzijde verwijdt zich de dagkant naar de IJzeren kapel door afschuining van de halve muurdikte. Over de oostelijke halve muurdikte bevindt zich een bakstenen drempel die als aanslag dient voor de ijzeren deur.

De houten deur is zwart gesausd.

Sleutels

Thans worden de sleutels bewaard in het Gemeente-Archief. Vroeger werden de sleutels op verschillende plaatsen bewaard; hierover vindt men gegevens in de oude beschrijvingen van Amsterdam door Commelin, Dapper, Van Domselaer, Wagenaar en Scheltema.

Blz. 37,38

In de restauratieperiode zijn tussen 1970 en '73 copieën gemaakt, hetzij door de kunstschilder Bob Ebell te Kortenhoef, hetzij door de fa. Rombout te Geldermalsen. Deze copieën worden door de koster sinds November 1979 bewaard in een der kasten in de Kerkmeesterskamer.

Datering
doorgang

In verband met de bestudering van de bouwgeschiedenis zou het wenselijk zijn vast te stellen of de doorgang naar de IJzeren kapel direct bij de bouw van de St. Sebastiaanskapel is gespaard dan wel later door de muur gebroken.

Het interieur van de IJzeren kapel is thans geheel gepleisterd, maar er is tijdens de restauratie een aantal foto's gemaakt waarop het interieur is weergegeven na het afhakken van het oude pleisterwerk.

Afb. 33a

De dagkanten met afschuining aan de zuidwestzijde, de overwelfing van de westelijke muurhelft, de zandstenen latei boven de oostelijke muurhelft maken op 't eerste gezicht een vanzelfsprekende indruk. Het moet echter eveneens goed mogelijk zijn geweest zonder duidelijk afleesbare sporen deze doorgang ruim door de muur te breken en in verband met de vele in het metselwerk op te nemen zandstenen ankerblokken weer gaaf op te metselen en in te boeten. Er zijn enkele geringe aanwijzingen dat het inderdaad zo is gegaan: aan de zijde van de IJzeren kapel is de zuidelijke boogaanzet niet helemaal volgens de bouwkundige norm uitgevoerd; er is een varken in het metselwerk boven de boog. De noordwand van

de IJzeren kapel loopt zonder overgang door in de noordelijke dagkant. Slechts uit waarneming van de andere zijde van deze muur is een steekhoudende conclusie te trekken; dit wordt behandeld in het hoofdstuk Interieur ruimte naast IJzeren kapel.

De *positie* van de doorgang in de westmuur van de St. Sebastiaanskapel geeft aanleiding tot nadere overwegingen.

De architectonische opzet van de kapel toont symmetrie in de indeling van de wanden. Aan de oostzijde is de noordelijke blindnis altijd gesloten geweest evenals de blindnis daartegenover (H. Janse dacht daar indertijd anders over, zie Vondstenboek, punt 29). De zuidelijke blindnis in de oostwand, als zodanig buiten en binnen gedetailleerd, bleek echter bij het onderzoek ten behoeve van de restauratiewerkzaamheden oorspronkelijk geopend te zijn geweest. Daarom zouden we rekening kunnen houden met de mogelijkheid dat uit een oogpunt van symmetrie de blindnis waarin de doorgang naar de IJzeren kapel is opgenomen, vóór de aanbouw van deze ruimte eveneens een glasraam bevatte. Bij de restauratie is dit idee niet nader onderzocht. Bij de St. Joriskapel is het overeenkomstige raam eveneens een glasraam. Uit architectonische overwegingen ware een glasraam in de westmuur van de St. Sebastiaanskapel wenselijk. Door de aanbouw van de IJzeren kapel had dit raam moeten vervallen. Aan de binnenzijde kan omwille van de wandindeling een blindnis zijn blijven bestaan; aan de buitenzijde kan het raam geheel zijn volgemetseld, omdat een belangrijk deel ervan door de aanbouw werd afgedekt en bovendien het geheel van buiten af gezien door de kap van de IJzeren kapel en steunbeer 95 werd oversneden.

Op dit punt laten we het bij het signaleren van de problematiek. Redenen tot afwijzing van dit denkbeeld zijn genoemd in het hoofdstuk Bouwperiodes.

De vloer van de IJzeren kapel bestaat uit een los in zand gelegde straatlaag van bakstenen (bruin, formaat 19,5 x 9 x 4,5 cm) op hun plat in visgraatpatroon. Nabij de houten toegangsdeur is het beloop van het opendraaien op onverwacht subtiel wijze gevolgd door vijf stenen achter elkaar te leggen, zodanig dat een deel van een kwartcirkel wordt gevormd.

De ruimte wordt overdekt door een kruisribgewelf, opgemetseld uit gele en bruine steentjes, formaat (16,3 x 8 x 3,8 cm). De eenvoudige met een afschuining geprofileerde ribben rusten in de hoeken van de ruimte op vier kraagsteentjes. Deze zijn alle gehakt uit zandsteen. Met uitzondering van het noordoostelijke kraagsteentje welke beduidend kleiner is dan de andere en afkomstig lijkt van een blindtracering is het ingemetseld gedeelte van de kraagstenen overhoeks in de muur geplaatst. Dit schijnt de indruk te maken dat ze later in de muur zijn ingestoken. Deze manier van plaatsen kan echter ook zijn oorzaak vinden in het feit dat zodoende een blok van kleinere omvang kon worden gebruikt.

Het uit de muur stekende deel van de grotere kraagstenen toont in plattegrond drie zijden van een regelmatig achtkant. De kleine kraagsteen die haaks op de muur is gericht toont vijf zijden van een tweezijdig symmetrisch achtkant. De abacus is ongeprofileerd, terwijl daaronder de echinus met een kraal aanzet en voorts inzwinkende zijden toont, onderaan afgesloten door een kraal van cirkelvormig beloop. De onderzijde van de kraagstenen toont een gestileerde bloem. De noordoostelijke kraagsteen is plaatselijk uitgekapt in verband met het vlak opendraaien van de deur.

De oostwand van de IJzeren kapel toont geen andere bijzonderheden dan beschreven zijn bij de doorgang. Jammer is wel dat bij de restauratie na het afhakken van het pleisterwerk het baksteenformaat van deze wand niet is opgemeten. Juist hier had dit gegeven van betekenis kunnen zijn in verband met de hierboven aangeduide vroegere bouwperiode en wel speciaal omdat buitenwerks de St. Sebastiaanskapel en de IJzeren kapel stenen van verschillend formaat en kleur tonen.

Deze wand omvat een halfsteens muraalboog die 5,5 cm voor het omsloten muurvlak ligt en waarvan de aanzetten aan oost- en westzijde op ongelijke hoogte liggen – wat verband moet houden met de aanwezigheid van de houten deur. De rollaag van de muraalboog rust niet op de kraagsteentjes, maar kraagt vrij over. De westelijke aanzet ligt op twee lagen baksteen boven de bovenkant van de nabij gelegen kraagsteen, de oostelijke één laag onder de bovenkant van de kraagsteen aldaar. Men krijgt de indruk dat de positie van de kraagstenen aanvankelijk lager was gedacht. De functie van de muraalboog is waarschijnlijk in de eerste plaats de kapvoet en goot voldoende breedte te kunnen geven en anderzijds te dienen als spaarboog.

Via een mangat in de noordwand komt men in een ruimte die gelegen is boven de noordelijke travee van de Librije, waarvan men de kruin van het netgewelf ziet. Het mangat is omstreeks 1850 op verlangen van de toenmalige stadsarchivaris P. Scheltema in de muur gebroken in de verwachting dat zich hier achter een oudere versie van de IJzeren kapel – of resten daarvan – zouden bevinden.

Boven het mangat is wat metselwerk ingeboet. Zeven lagen boven de vloer bevindt zich aan de zijde van de St. Sebastiaanskapel een muuranker. Westelijk van het mangat is metselwerk ingeboet wat kennelijk noodzakelijk was tengevolge van uitzetting van het ijzer.

In de zuidwand van de IJzeren kapel is het raam opgenomen, gevormd door een grof gescharreerd zandstenen kozijn met latei en onderdorpel waartussen kantstijlen en middenstijl, elk onderdeel uit één stuk en aan de binnenzijde voorzien van een luikspinning. In de beide kantstijlen zijn duimen voor ophanging van de luiken nog aanwezig, evenals in de middenstijl een uitstekende ijzeren oploop. Thans zijn aan de duimen glasramen afgehangen, voorzien van een roedenverdeling, waarschijnlijk 19de eeuws.

In de dagkanten van het zandstenen kozijn is een zwaar traliewerk opgesloten dat bestaat uit twee overhoeks geplaatste staven en twee liggende staven, (beide 30 mm) die elk met knopen de verticale staven omsluiten. Er is geen spijning aan de buitenzijde van het kozijn.

De onderdorpel van het kozijn is met geschifte baksteen of plavuizen (?) op hoogte gebracht. De beide kantstijlen zijn aan de oost- respectievelijk aan de westzijde met een verticale strook baksteen aangewerkt. Bij de westelijke kantstijl is hiervan een gedeelte verwijderd waarbij bleek dat zich hier aan het metselwerk van de muur een afschuining bevindt welke is gepleisterd. Waarschijnlijk is het kozijn zwaarder (dieper) uitgevallen dan men zich aanvankelijk had voorgesteld.

Westelijk van het raam bevindt zich in deze wand een brede, 41 cm diepe nis in de muur. De muur bestaat op deze plaats eigenlijk uit het noordelijke zijvlak van steunbeer 95. Een overgang van het steunbeermetselwerk naar het metselwerk dat in eigenlijke zin tot de IJzeren kapel behoort is niet te bespeuren en wel door voormetseling van een halve steen dikte. Het is

Blz. 68
Vloer

Gewelf

Oostwand

Noordwand

Zuidwand
Afb. 34,7

Afb. 33b,d

- Blz. 64-5 niet duidelijk of door deze voormetseling de zandsteenbekleding van het voorvlak van steunbeer 95 plaatselijk is weggenomen of niet. In het laatste geval zou een in technisch opzicht goede sponningconstructie ontstaan.
- Afb. 33c De nis is overdekt door een secundair verwerkt, in normale positie gelegd gootblok van Ledesteen. Dit blok zou afkomstig kunnen zijn van de goot van de Librije vóór de bouw van de IJzeren kapel of van het oude zuiderportaal. De bedoeling van de nis is niet duidelijk. Zij herinnert aan de nis in de Librije, in de noordwand. Voor de restauratie bevond zich op het pleisterwerk van de nis in de IJzeren kapel een notitie in potlood, luidend: D. Crab zg(?) 16 Junij 1891.
- Westwand In de westwand (rode baksteen, formaat 18,5-19,5 x 9-9,5 x ± 4,5 cm) bevinden zich op korte afstand boven de vloer twee segmentboogvormige spaarbogen, een brede aan de zuidzijde, een smallere aan de noordzijde. Ze vormen nissen waarvan de vloer de bodem is; de diepte is 31,5 cm. Beide bogen bestaan uit één steens zware ontlastingsbogen, welke enerzijds hun aanzet vinden in de zuid- respectievelijk de noordwand en anderzijds samenkomen in een gemeenschappelijk aanzetblok van Ledesteen. Bij onderzoek is gebleken dat aan de muurzijde dit blok gedeeltelijk wordt ondersteund door een in de westmuur plaatselijk opgenomen stuk natuursteen met een afschuining aan de onderzijde; het doet denken aan een omgekeerde overkragend geplaatste plintlijst welke als console dienstdoet. Merkwaardigerwijs wordt de rest van het aanzetblok schijnbaar ondersteund door twee lagen later aangebracht metselwerk, welke rusten op de bestrating die er onderdoor loopt. De twee lagen baksteen zijn onder het aanzetblok uitgezakt ten gevolge van inklinking van het zand onder de bestrating. Hierdoor blijkt duidelijk dat deze constructie niet doeltreffend is. In de praktijk is de ondersteuning van het aanzetblok door de lijstvormige console voldoende gebleken. Vermoedelijk heeft men in later tijd deze toestand visueel willen verbeteren door onder het aanzetblok de genoemde lagen baksteen aan te brengen.
- Afb. 35b Boven deze spaarbogen bevinden zich in de muur twee nissen: een smalle aan de noordzijde, beginnend op ½ steen breedte vanaf de noordwand, door een 1½ steens brede penant gescheiden van een meer zuidelijk gelegen veel bredere nis, welke stopt op een steen breedte van de zuidwand. De smalle penanten in de hoeken die aldus ontstaan geven plaatsruimte aan de kraagstenen van het gewelf. Bij het metselen van de spaarbogen hieronder had men dit probleem blijkbaar nog niet zien aankomen. Dat is de reden waarom de penant tussen de bovenste twee nissen niet boven het aanzetblok tussen de twee onderste nissen is terechtgekomen.
- De bovenste twee nissen hebben een diepte van 42,5 cm (gepleisterd 41 cm) – een halve steen meer dan de onderste – en ze worden overkluisd door een halfsteens zware segmentboog. Van deze bogen liggen wel de kruinen maar niet de aanzetten op gelijke hoogte.
- Het is eigenlijk niet juist om te zeggen dat de nissen in de dikte van de muur zijn uitgespaard. Men heeft dit bij het opmetselen anders gezien: de gevel is overeenkomstig de dikte van de onderstaande muur van de Librije (verminderd met versnijdingen aan oost- en westzijde) uitgevoerd op een dikte van ± 1½ steens en daaraan zijn eigenlijk door metselwerk omringde nisruimten toegevoegd die – voor zover dat op de foto's te zien is – wel met de gevel in verband gemetseld zijn. De onderste nissen met spaarbogen, die rusten op noord- en zuidmuur en door zijdelingse overkraging in de westmuur, tonen dit aan doordat zij voor het gebruik van de ruimte niet functioneel zijn. Gewichtsbesparing en het niet willen overbrengen van gewicht op de dunne gewelfschelpen van de Librije is de reden dat de muur hier niet gewoon is volgemetseld. Het doel van de boogconstructie is het dragen van het metselwerk en de daarin opgenomen charterkast; voorts het overbrengen van het gewicht op de onderstaande muren. De kast stond in de zuidelijke nis; de noordelijke nis zal zijn bedoeld om op te bergen archiefstukken even uit handen te kunnen leggen tot de kast was geopend.
- Afb. 19c Men krijgt hier de indruk dat bij de bouw van de Librije de bouw van de IJzeren kapel nog niet was voorzien. Indien dat wel het geval was geweest zou de charterkast in een extra dikke muur zijn opgenomen, waarbij die extra dikte zou moeten zijn gedragen door een muraalboog tegen de westmuur van de Librije. Wat wij nu aantreffen is een improvisatie, waarbij men de bestaande gewelfconstructie van de Librije niet heeft willen aantasten. De IJzeren kapel is boven op de Librije gezet. Een niet heel duidelijke foto van de buitenzijde lijkt dit te bevestigen.
- Archiefkast Voor de restauratie bevond zich in de brede nis een 'afgedankte brandkast uit de kerkmeesterskamer van de Nieuwe Kerk, waarin de tekeningen van de Bouwcommissie zouden worden opgeborgen'. Deze kast is daar geplaatst in 1898
- Afb. 35a (Bijtelaar, Smidskapel enz., blz. 45).
- Charterkast Op dezelfde plaats bevond zich tot 1892 de charterkast daterend van ca. 1460, waarin de stedelijke charters werden bewaard, stukken omvattend van 1275 tot 1650. De 45 laden tellende kast bevindt zich thans in het Gemeente-Archief aan de
- Tek. 11; Afb. 36 Amsteldijk. Voor beschrijvingen hiervan zie men voorts Ter Gouw (1881) en Oldewelt (1932).
- Blz. 29-30 In de Librije van de Oude Kerk bevindt zich een chronologische inventaris van de kast, in 1849 opgemaakt door de toenmalige stadsarchivaris P. Scheltema, getiteld: Het archief der IJzeren kapel in de Oude of Sint Nikolaaskerk te Amsterdam. In de onderhavige beschrijving vindt men een globaal overzicht van de inhoud der laden zoals die in 1849 was.
- Blz. 42 Hier bepalen we ons tot de meer bouwkundige bijzonderheden van de kast en haar voormalige positie in de nis van de IJzeren kapel.
- Opstelling In het depot van het Gemeente Archief stond de kast aanvankelijk opgesteld in een speciaal daarvoor gemetselde nis. Sinds Juli 1985 is de kast in het nieuwe depot opgesteld in geopende toestand. De spanningsvolle verhoudingen, de geringe hoogte van de vele laatjes, de articulatie van de lade-voorzijden met ring, deuveltjes en becijfering, de veelvuldige omranding en de warme kleur van het eikenhout geven de kast een grote mate van bondigheid en verfijning die op tek. 11 nauwelijks tot uitdrukking komt. Hiermee spreken we wel een heel andere appreciatie uit dan Ter Gouw in 1881.
- Constructie De nieuwe opstelling is zodanig dat ook de achterzijde, de zijwanden, de boven- en de onderzijde gedeeltelijk zijn te zien. Hierdoor kon worden vastgesteld dat de kast, met uitzondering van de deur en het voorste gepantserde gedeelte, geheel dubbelwandig is uitgevoerd, een feit dat nog niet eerder werd opgemerkt.
- De 'buitenkast' is getimmerd van een betrekkelijk grove kwaliteit eikenhouten planken ter dikte van ongeveer 2½ cm, met de hartkant naar buiten geplaatst. Elke plank is wat ongelijk van dikte en breedte. Het dek, de bodem en de zijwanden

van de kast zijn uit één stuk, de achterwand bestaat uit drie planken zonder zijdelingse verbinding. Van de achterwand zijn de planken elk met drie zware nagels tegen dek en bodem vastgespijkerd. De zijwanden zijn elk met vier nagels tegen dek en bodem gespijkerd.

De planken van de achterwand zijn zodanig gaan krimpen dat er naden van bijna 2 cm breedte zijn ontstaan; de middelste plank is bovendien in het midden naar buiten getrokken. Bij een plankbreedte van 31 tot 37 cm zijn dergelijke vervormingen niet te verwonderen. Met behulp van een zaklantaarn is het daardoor mogelijk iets van de buitenzijde van de 'binnenkast' waar te nemen. Deze is getimmerd van een gladgeschaafde, vooraf kennelijk goed gedroogde kwaliteit eikenhouten planken ter dikte van ongeveer $3\frac{1}{2}$ cm, die veel minder zijn gekrompen; na verwijdering van enkele laatjes van het interieur worden de naden in de achterwand zichtbaar. Deze zijn nog geen $\frac{1}{2}$ cm breed. Hierdoor is tevens te constateren dat ook de planken van de binnenkast geen zijdelingse verbinding bezitten (geen groef en messing of iets dergelijks), maar koud tegen elkaar zijn geplaatst en dat de naden van binnen- en buitenkast niet recht tegenover elkaar liggen.

Spouw

De spouw tussen binnen- en buitenkast is thans ongeveer 2 cm breed; een minimale spouwmaat wordt gewaarborgd door een horizontaal omlopend latje van $0,9 \times 1,9$ cm (breedte x hoogte), dat ter halverhoogte op de binnenkast is gespijkerd, zoals door de naden in de achterwand van de buitenkast is te zien. Aan de onderzijde steunen de zijwanden van de binnenkast elk op een dergelijk latje, dat zelf weer op de buitenkastbodem rust. De bedoeling van de spouw moet zijn geweest bij inmetseling van de kast de inwerking van vocht op de inhoud van de laden tot een minimum te beperken. Zoals we hierna zullen zien was de spouw echter niet geventileerd.

Beplating

De binnenkast steekt naar voren ongeveer 12 cm buiten de buitenkast uit. Dit uitstekende gedeelte is met ijzeren platen beslagen. Op de tekening is te zien hoe de 'kozijn'-beplating in twee stroken is uitgevoerd. Deze stroken zijn met een vermoedelijk samengewelde korte pen en gatconstructie op de hoek met elkaar verbonden. De beplating wordt gecompleteerd door een L-vormig omgezette plaat die aan de voorzijde van de kast de enige afsluiting van de spouw vormt en voorts 2 à 3 cm buiten zijwanden en dek uitsteekt als een 'kraag'. Dit kraagijzer was aanvankelijk overal gespijkerd op de buitenwanden, maar het schijnt door het werken van het hout aan de onderzijde te zijn losgetrokken (de spijkers zijn verdwenen), zodat zich daar een ruimte van ongeveer 2 cm bevindt terwijl bovenaan het kraagijzer nog vrijwel aansluit. Ook aan de onderzijde van de kast bevond zich vroeger zo'n kraagijzer wat kan worden afgeleid uit de spijkergaten die zich nog in de voorzijde van de buitenkastbodem bevinden. Een verklaring hiervoor en een beschouwing over de functie van de kraag worden hierna gegeven in de paragraaf 'Positie'.

Deur

De binnenkast heeft een naar voren kleppende deur samengesteld uit vier staande eikenhouten planken ter dikte van $3\frac{1}{2}$ cm, vervaardigd van een goed voorgedroogde kwaliteit hout. In het midden is er een naad ter breedte van 4 mm. De andere planken zijn naadloos tegen elkaar verlijmd en ook naadloos gebleven in meer dan 500 jaar; waarschijnlijk droegen de aan de kopse kant van de planken gespijkerde latjes daartoe bij. Een groot aantal krassen in de rechter plank verraadt dat deze als steekplank is gebruikt, bijvoorbeeld bij het maken van deuvelstijlen.

Aan de buitenzijde is het hout beslagen met ijzeren platen ter dikte van $1\frac{1}{2}$ mm. De deur draait aan de onderzijde op drie scharnieren waarvan steeds één bled is genageld op het buitenvlak van de deur onder de beplating; het andere bled is genageld op de voorzijde van de binnenkastbodem en bovendien naar achteren omgezet en vastgenageld aan de onderzijde daarvan.

Aan de scharnierzijde bevinden zich voorts twee zwaluwstaartvormige in het binnenvlak van de deur ingelaten dievenklauwen, waarvan waarschijnlijk de pen na het plaatsen van de laden is ingekort, zodat een verzet dat aan de pen kan hebben gezeten, verviel. Er bevinden zich namelijk in de binnenkastbodem bij elke dievenklauw twee gaten achter elkaar, waarvan de achterste grotendeels achter het voorvlak van de laden ligt.

De deur is afsluitbaar door middel van drie sloten aan de bovenzijde, met zwaluwstaartvormige dekplaten ingelaten in de binnenzijde van de deur. De schoten – die van het middelste slot is uitgevoerd als een loopslotschoot – vallen binnen sluitplaten in een sponning in het dek van de binnenkast. Aan de buitenzijde van de deur zijn drie 'liggend' geplaatste sleutelgaten te zien, waarvan de middelste is omringd door een opgenageld stootplaatje in de vorm van een gothisch schild, een waar 'sleutelschild', eveneens liggend geplaatst. Aan de stift in de buitenste sleutelgaten is te zien dat er een pijpsleutel op past; ook de sleutel op het middelste slot is een pijpsleutel, hoewel de stift in het slot ontbreekt.

Nieuwe sleutels?

Aan de binnenkant van de deur bevinden zich rondom alle dekplaten sporen van gewelddadige verwijdering van de slotkasten door middel van een breekijzer of hakbeitel. Dit hoeft niet direct op boos opzet te duiden want het zou wel eens kunnen zijn dat de sleutels waren weggeraakt en moesten worden vervangen, waarvoor het mechaniek van de slotkasten moest worden vrijgelegd. Om dat te kunnen doen moest echter eerst de kast worden geopend en dat was nu juist het probleem! Hoe? Ook hierop geeft de kast antwoord want we zien drie grove beschadigingen van het hout rondom de rechter sluitplaat in het kastdek. Hier is de deur kennelijk door middel van een koevoet of hakbeitel eerst iets omlaag en daarna opengewrongen, wat met deze niet zo diep stekende schoten niet erg moeilijk zal zijn geweest.

Toch hebben de kastsleutels, die met de sleutels van de IJzeren kapel-deuren in het Gemeentearchief in een 19de eeuwse kistje worden bewaard nog een 16de/17de eeuwse niervormige sleutelgreep. Als dit niet de oorspronkelijke sleutels zijn zouden die dan bij de Alteratie kunnen zijn zoek geraakt?

Blz. 37
Blz. 38

Wagenaar schrijft daarover niets, en geeft – evenals alle andere beschrijvers van Amsterdam sinds Dapper (1663) – nauwkeurig aan waar de sleutels zich bevinden, of dienen te bevinden. Ook bezoekers na Wagenaar, zoals een commissie in 1820, Scheltema in 1848, of Ter Gouw in 1881 vragen zich over de ouderdom van de sleutels niets af.

Blz. 45

Wel schijnen er voor 1893 nieuwe sleutels van de IJzeren kapel – en waarschijnlijk ook van de charterkast – te zijn gemaakt. Dit zouden de sleutels kunnen zijn die door de koster in de brandkast in de Kerkmeesterskamer worden bewaard.

7 sleutels

Om vanuit de kerk in de charterkast door te dringen moest men over zeven sleutels beschikken: 1 voor het hangslot van de ijzeren deur,

- 2 voor het dubbele grendelslot van de ijzeren deur,
1 voor het grendelslot van de houten deur,
3 voor de sloten van de kastdeur.
- Wapen
Blz. 47
Afb. 37
- Op de beplating van de kastdeur is het wapen van Amsterdam geschilderd; het schild heeft een Renaissance-vorm. Volgens Oldewelt zou dit wapen in de 19de eeuw zijn aangebracht. De moet van een vorige beschildering – een groter wapenschild – is nog aanwezig, met afwijkende zwarte verf overschilderd. Onderaan lijkt zelfs in ruwe trekken de bloksgewijze indeling van een ordeketen herkenbaar.
- Blz. 44
Blz. 42
- De beplating van de kast en ook al het houtwerk aan de buitenzijde is donkergrijs geschilderd. Volgens Ter Gouw zou dat gebeurd zijn omstreeks 1850. Bij de beplating van een zijwand van de binnenkast werd vastgesteld dat zich onder de donkergrijze laag een menielaag bevindt. Dit is ook door Ter Gouw geconstateerd.
- Boven het wapenschild zijn in de beplating twee ogen opgenomen waarin het horizontale deel van een tegen de deur hangende licht geknikte steunkruk kan draaien. Het verticale deel hiervan is aan het ondereinde verdikt. Als de deur is opengeklapt rust zij op de kruk. De lengte van de kruk moet zijn afgestemd op de positie die de kast aanvankelijk was toegedacht. De hoogte boven de vloer moest zodanig zijn dat de deur in opengeklapte stand waterpas lag of iets schuin naar voren afhellend om als schrijfblad te kunnen dienen.
- Laden
- Bij verwijdering van enkele laatjes is te zien dat de kast twee verticaal geplaatste tussenschotten ter dikte van ongeveer 2½ cm bezit waarschijnlijk bestaande uit één stuk, misschien bestaande uit twee stukken die naadloos zijn verlijmd. In elk der tussenschotten zijn met tussenruimten van 5½ cm kloostersponningen gebeiteld en geschaafd. Hierin en in de overeenkomstige sponningen in de zijwanden vallen de bodems van de laden. Er zijn drie rijen van vijftien laden. Elke lade is geheel van eikenhout vervaardigd. De zijwanden zijn met spijkertjes verbonden aan de ladebodems die ½ cm buiten de zijwanden uitsteekt en uit één stuk bestaat. De krimp van de ladebodems is er de oorzaak van dat sommige laden niet meer goed in de sponningen rusten, maar steunen op de ondergelegen lade. Het voorvlak van elke lade is ofwel door spijkers met houten stopstukjes ofwel met houten deuveltjes genageld aan zijwanden en bodem. Elke lade kan worden opengetrokken aan een gesmede ijzeren ring welke hangt in het oog van een door het midden van het voorvlak gestoken splitpen. De laden van de tweede rij waren voorheen met een tussenschot overdwars gedeeld; de laden van de derde rij bovendien door een tussenschotje in langsrichting zoals kraslijnen en spijkergaatjes duidelijk laten zien.
- Blz. 47, noot 3
- De voorvlakken van de laden zijn met zwarte Romeinse cijfers beschilderd: de eerste rij 1 t/m 15 van beneden naar boven, de tweede rij 16 t/m 30 van boven naar beneden en de derde rij 31 t/m 45 van beneden naar boven. Deze zigzagsgewijze nummering wordt een bustrophon genoemd en is normaal in een hoofdzakelijk agrarische samenleving. De naam is afgeleid van het ploegen en wenden met ossen (vriendelijke mededeling van de heer R. Hermans).
- Blz. 27
- De ladevoorvlakken van de eerste en de tweede rij en lade 41 van de derde rij zijn beplakt of beplakt geweest met strookjes perkament voorzien van een opschrift in 15de eeuws handschrift betreffende de inhoud der laden. Door de heer Van der Laan is hiervan een transcriptie gemaakt in hedendaags Nederlands. De strookjes perkament zijn eerder aangebracht dan de becijfering. Beide aanduidingen geven verschillende indelingen van de archiefstukken aan; het zijn echter beide indelingen naar onderwerp. De ene indeling is volgens Oldewelt gemaakt in 1462, de andere omstreeks 1500.
- Blz. 46
- Het voorvlak van lade XVII heeft een in het hout gekrast opschrift van enkele regels, in het schrift dat ook de perkamenten strookjes dragen.
- Blz. 27
- Het voorvlak van lade XXXVIII heeft een met hard potlood in het hout gekrast opschrift, luidend: 'Kataleges'.
- Vele voorvlakken van laden dragen enkele platgedrukte wasbolletjes van groene en rode was, waarmee kennelijk verloren gegane lade-opschriften waren vastgekleefd die uit een latere periode moeten stammen dan de vast op het hout gelijmde perkamentstrookjes, want de wasbolletjes zijn plaatselijk over deze strookjes en ook over de Romeinse cijfers heen vastgedrukt. Daarom doet het geheel denken aan een latere catalogisering.
- Positie
- We beschouwen nu de functie van de plaatijzeren kraag rondom de kast, die in samenhang moet worden gezien met de verschillende posities die de kast in de loop der tijd heeft ingenomen.
- Blz. 42,47
- Volgens Ter Gouw (1881) en Oldewelt (1932), zou de kraag gediend hebben om de naden af te dichten met het metselwerk dat in de oorspronkelijke positie tegen de kast zou hebben aangesloten, zodanig dat het 'gepantserde' gedeelte van de kast uit de muur zou steken.
- Afb. 7
- Deze visie moet zijn voortgekomen uit de positie die de kast in de IJzeren kapel innam, al was daar achter de kraag geen metselwerk aanwezig. De kast stond daar vrij, op dunne klossen, in de ruimte van de nis. De nisdiepte is 41 cm; de buitenwerkse diepte van de kast is 53 à 55 cm. De kast stak dus minstens 12 cm buiten het muurvlak uit.
- In de vorige opstelling van de kast in het Gemeente-Archief aan de Amsteldijk was nauwelijks te zien dat het kraagijzer niet geheel vrij uitsteekt maar voor verreweg het grootste gedeelte voor de spouw en de dikte van de buitenkastwanden valt, waardoor de kraag van de achterzijde gezien boven het kastdek slechts 1½ à 2 cm uitsteekt. Buiten de zijwanden is dat wat meer, maar toch te weinig om als afsluiting functioneel te zijn; het plaatijzer is daarvoor ook te slap.
- De eerste functie van de kraag is het afdichten van de spouw tussen binnen- en buitenkast. Als het de bedoeling zou zijn geweest dat het hele gepantserde gedeelte van de kast buiten de muur zou steken was het niet moeilijk met een breekiijzer de kraag naar voren te buigen waardoor de spouw voor het gereedschap toegankelijk zou worden, een fatale toestand!
- We komen daarom tot een heel andere visie. Een dergelijke zware moeilijk te hanteren kast kan slechts in een veel ruimere nis worden geplaatst en daarna aangemetseld. Stelt men zich dit gebeuren voor dan wordt de betekenis van het met ijzer beslagen gedeelte duidelijk. Kraagijzer en de haaks daarop staande beplating van de binnenkast vormen samen een omgaande sponning. Het moet de bedoeling zijn geweest dat een ruime nis met metselwerk werd gedicht zodanig dat dit metselwerk in de met ijzer beslagen sponning zou vallen, ook aan de onderzijde. De sponning heeft juist de diepte van een halve steen + pleisterwerk. Daardoor zou de gepantserde voorkant van de kast met pleisterwerk van de nisvulling en

waarschijnlijk ook de rest van de muur in één vlak komen. Hierdoor werd het aan onverlaten – Utrechtse in deze periode van de geschiedenis? – wel zeer moeilijk gemaakt de gehele kast los te wrikken; de aan alle zijden omgaande kraag werkt als een anker. Er is geen andere functie van de sponning denkbaar.

Of bij de verschillende posities die de kast in de loop der tijd innam met deze finesse van het ontwerp altijd is rekening gehouden is een andere zaak.

Blz. 69

Bij de plaatsing in de IJzeren kapel bijvoorbeeld is deze bedoelde positie niet in acht genomen. Dit kan zijn oorzaak vinden in het feit dat door de dichtmetseling van de nis rondom, de diepte van de kast in haar vorige positie niet gemakkelijk kon worden bepaald maar moest worden geschat. Zelfs indien de kast voor dit doel kon worden geopend dan bleef nog de dikte van de achterwand een raadsel, al zat men dan in ieder geval al dicht bij de juiste maat. Omdat men waarschijnlijk geen werklieden tot het sacrosancte interieur van de kast toeliet zal dit wel niet zijn gebeurd. Dit moet er de oorzaak van zijn dat de diepte van de te metselen nis in de IJzeren kapel naar schatting of naar overlevering werd bepaald op 1½ Amsterdamse voet (± 42 cm). Dit was echter toevallig (?) de binnenwerkse diepte van de kast.

Na gereedkomen van de gehele IJzeren kapel, met beide toegangsdeuren compleet met sloten en al – niet eerder! – kon de kast uit zijn vorige positie worden losgebroken en met behulp van een laag steigertje en enig takelwerk het nieuwe Secreet worden binnengeschoven en – gerold waar al direct de nis te ondiep bleek. Men zal dit niet zo erg hebben gevonden omdat de nieuwe ruimte zo bijzonder goed afsluitbaar was en daarom zal men een andere wijze van aanmetseling dan oorspronkelijk bedoeld achterwege hebben gelaten.

Interieur

Ruimte naast IJzeren kapel

Deze ruimte is toegankelijk door middel van een in de noordmuur van de IJzeren kapel in 1850 gebroken mangat, afgedekt door een houten latei. De muur heeft een dikte van 31 cm. Binnen staat men op de gemetselde gewelfkappen van de noordelijke travee van de Librije. Het naar het noorden afhellende lessenaarsdak wordt gedragen door nieuwe eiken sporen rustend op gordingen.

Zuidwand

We bepalen ons eerst tot de voormalige noordgevel van de IJzeren kapel die we van onder naar boven beschrijven. Aansluitend op een gewelfkap is in het metselwerk van de muur een groot deel (1½ steen) te zien van de gemetselde gordelboog die de Librije overspant en de noordmuur van de IJzeren kapel draagt.

Boven de kruin van de boog bevinden zich zes lagen 'vuil' metselwerk – waarin verscheidene groen verglaasde koppen zoals die ook voorkomen in de gevel van de St. Sebastiaanskapel – dat platvol is gevoegd. Aan beide zijden van de boog bevindt zich metselwerk van hetzelfde type. Door speciebaarden en dergelijke is het steenformaat hier niet doeltreffend op te nemen.

Boven genoemde zes lagen gaat het metselwerk plotseling over in 'schoon' werk, niet-afwaterend gevoegd. Het steenformaat bedraagt 18-19½ x 9 x 4,3 cm. Ook in dit metselwerk komt een heel enkele groen verglaasde kop voor. De muur vertoont opeenvolgende koppen- en strekkenlagen, echter zonder dat van staand- of kruisverband sprake is.

Het schoonwerk gedeelte stak dus in een vroeger stadium uit boven een andere dakvorm dan thans. Hoewel hiervan geen andere sporen meer aanwezig zijn kan dit niets anders zijn geweest dan een met lood gedekt plat dak.

Afb. 19c

Op de overgang tussen vuil en schoon metselwerk bevindt zich een waarschijnlijk bij de restauratie aangebrachte strekkenlaag waarachter zich over de volle lengte van de muur een muuranker bevindt. Een schieter hiervan is zichtbaar in de St. Sebastiaanskapel. Aan het andere eind valt de schieter onder de zakgoot tussen de westgevel van de IJzeren kapel en de kap aan het Zuiderportaal. Een tweede muuranker nabij de goot van de IJzeren kapel verraadt zijn aanwezigheid door schieters in de St. Sebastiaanskapel en aan de westgevel van de IJzeren kapel.

De aansluiting van de noordgevel van de IJzeren kapel tegen de westgevel van de St. Sebastiaanskapel toont allereerst dat de laag-hoogte overeenkomt, wat de indruk wekt dat de muren in verband zijn gemetseld. In het gedeelte waarin beide muren in schoon werk zijn uitgevoerd ligt echter de koppenlaag van de ene gevel op dezelfde hoogte als een koppenlaag in de andere gevel. Dit is volgens moderne maatstaven niet normaal maar behoeft dat voor de 15de eeuw niet te zijn. Beslissend is hier echter dat ongeveer om de zes lagen een kop ten halve in de muur van de St. Sebastiaanskapel is ingekast. In het ruwer opgemetselde gedeelte is de overgang in de hoek niet goed zichtbaar. In het schoonwerk-gedeelte bevindt zich in de hoek een zettingsscheurtje. De conclusie is dat de IJzeren kapel, die geplaatst is op de Librije, door middel van muurankers en plaatselijke inkassingen aan de muur van de St. Sebastiaanskapel is opgehangen. We zien dit bevestigd door de gelijke verankering van de zuidgevel van de IJzeren kapel.

De sporen van het lessenaarsdak rusten bovenaan op een muurgording die is geplaatst op drie natuurstenen eenvoudig geprofileerde kraagsteentjes.

Oostwand

De muur van de St. Sebastiaanskapel toont twee boven elkaar (h.o.h. 1.18 m) gelegen gespaarde gaten, twee lagen hoog, een kop breed en 45-52 cm diep, op een afstand van 18 cm vanaf de muur van de IJzeren kapel. Deze gaten kunnen gediend hebben voor de oplegging van steigerkortelingen.

Nabij de noordoostelijke hoek van de ruimte bevindt zich een restant van een in- en uitwendig vertinde schoorsteen die voorheen gewelf en dak moet hebben doorboord. Deze schoorsteen hield verband met de verwarming van de voormalige Domineeskamer, de tegenwoordige Librije.

Noordwand

In de noordoostelijke hoek zijn de noordmuur van de Librije (zuidmuur van de Smidskapel) en de westmuur van de St. Sebastiaanskapel consequent in verband gemetseld zoals aan de andere kant van dezelfde muurontmoeting tijdens de restauratie ook in de zuidoosthoek van de Smidskapel werd geconstateerd. Een koppenlaag in de ene muur correspondeert met een strekkenlaag in de andere muur. Beide muren moeten tegelijk zijn opgetrokken. Het gevolg hiervan voor de

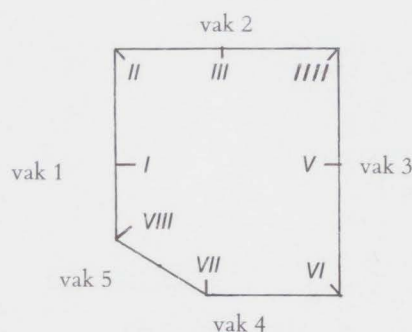
- Blz. 64 reconstructie van de bouwgeschiedenis is uitgewerkt in het hoofdstuk Bouwperiodes.
- Op een brede versnijding van de noordwand is een nieuwe eiken muurplaat gelegd, waarop de nieuwe eiken sporen rusten.
- Opgenomen in het metselwerk boven de muurplaat bevindt zich achter de vijfde spoor geteld uit het oosten een zandstenen stijl met kwartholprofiel. Dit moet het verlengde zijn van de oostelijke kantstijl van het raam van de Smidskapel.
- Westwand De westwand van de ruimte vertoont boven de horizontaal gehouden aanrasteringen van het gewelf in de hoeken negen à tien lagen betrekkelijk schoon (niet gevoegd) metselwerk in staand verband dat in verband is gemetseld met de noordwand van de ruimte en ook hetzelfde steenformaat heeft: $18\frac{1}{2}$ -20 x 9 x 4 cm. Het metselverband van de noordmuur hapert nabij de hoek wat verband zal houden met de muurontmoeting. De ontmoeting tussen westwand en zuidwand is eveneens in verband gemetseld.
- Afb. 11,30a Boven genoemde negen à tien lagen bevinden zich negen lagen vuil metselwerk die behoren bij de bouw van het Zuiderportaal of van de Librije. Dan volgt een versnijding van een halve steen breedte waarboven weer vuil metselwerk is aangebracht. Het muurvlak is hier driehoekig in overeenstemming met de kaphelling. Dit gedeelte is bij de restauratie wegens de slechte staat geheel opnieuw opgebouwd.
- Al het genoemde metselwerk van deze wand is op verscheidene plaatsen gescheurd.
- Door meting werd vastgesteld dat de muur van de St. Sebastiaanskapel in de nevenruimte even dik is (± 62 cm, 3 steens) als in de IJzeren kapel; het betreft hier dus de 'vulling' van het blindvenster dat aan de binnenzijde van de St. Sebastiaanskapel te zien is en zich aan de buitenzijde niet manifesteert.
- Westgevel St. Sebastiaanskapel Afb. 30 Even onder de gootlijst van de noordgevel van de IJzeren kapel is de westgevel van de St. Sebastiaanskapel met een halve steen verjongd over de volle lengte van het muurstuk 57-70. Over het buiten zichtbare deel is deze verjonging op een geïmproviseerde manier afgedekt door een plintlijst overkragend te plaatsen en de daarachter overblijvende ruimte op te vullen met baksteen. Van het niet buiten zichtbare gedeelte – onder de kap van de IJzeren kapel, vlak boven, half naast het gewelf – heeft een deel nog de oorspronkelijke afdekking. Het is een overkragende Ledesteenlijst met holprofiel waarop kennelijk een muurplaat heeft gelegen ter zwaarte van ongeveer 15 x 20 cm. Deze muurplaat liep nog een eindweegs door in het noordelijk zijvlak van steunbeer 95, alwaar een gat is gespaard.
- Tek. 2 De verjonging ligt niet op de hoogte van de steunbeerversnijdingen, maar iets lager. Een dergelijke verjonging komt verder in geen enkele andere gevel voor. Daar hij ook geen verband schijnt te houden met de IJzeren kapel kan het niet anders of er moet een verband hebben bestaan met de vrijwel in één bouwphase met de St. Sebastiaanskapel gerealiseerde nevenruimten I en II, mogelijk gedekt door een hoog tegen de westgevel van deze kapel oplopend lessenaarsdak. Het beloop van dit dak is niet meer aantoonbaar in het noordelijk zijvlak van steunbeer 95 doordat dit vlak tengevolge van de bouw van de IJzeren kapel met een halve steen dikte is bekleed en ingewerkt.
- Tek. 12
- Kapconstructie *Zuiderportaal*
- (na en voor restauratie, mede naar aanleiding van notities tijdens de werkzaamheden door de opzichter R.C. Nieuwenhuis).
- Afb. 19d Tek. 3 Op de vijfzijdige plattegrond van het portaal bevindt zich een tentkap met halfspanten op alle hoeken en in het midden van de drie ongebroken rechthoekszijden, voorzien van ingekraste en ingegutste telmerken 1 t/m 8; zie schema hieronder.
- Elk halfspant bestaat uit een spantbeen, een hanebalk geschoord door een korbeel, en een haanhoutje. Spantbenen en haanhoutjes worden vergaard in een makelaar.
- Over de hanebalken ligt een gording ter ondersteuning van de sporen, welke rusten op de muurplaat en naar boven toe tegen de hoekkepers doodlopen. De sporen zijn op de muurplaat, op de gording en tegen de hoekkepers gespijkerd. De hanebalken steken met een pen, bevestigd met twee toognagels, in de spantbenen. De korbeels hebben een pen met toognagel in de hanebalken en zijn tegen de spantbenen gespijkerd. De haanhoutjes zijn eveneens tegen de spantbenen gespijkerd.
- Van de hanebalken is alleen de oostwest gerichte balk uit één stuk. De hanebalken van de hoekkepersspanten steken daar met een pen in, die is bevestigd met een verticaal geplaatste toognagel. De beide andere balken zijn in hetzelfde vlak gelegen en aangespijkerd.
- Telmerken De gordingen zijn op de hanebalken gespijkerd.
- Ter plaatse van het bovenstuk zijn de telmerken hoofdzakelijk ingekrast. De sporen hebben geen telmerken.

Makelaar		Haanhoutje		Spantbeen		Koningsstijl makelaar
I	(guts)	I		I	(guts)	X
II	(guts)	II		II	(guts)	
III		III		III		
IIII		IIII		IIII		
V		niets		V	(guts)	
VI		VI		VI		
VII		VII		VII		
VIII		VIII		VIII		

Ter plaatse van het onderstuk zijn de hanebalken en de spanten 1.2 en 5 met de guts gemerkt. De andere merken zijn ingekrast.

Spantbeen		Korbeel		Hanebalk	
I	(guts)	I	(guts)	I	(guts)
II	(guts)	II	(guts)	II	(guts)
III		III		III	
IIII		IIII		IIII	
V	(guts)	V	(guts)	V	(guts)
VI		VI		VI	
spantb. ontbreekt		ontbreekt		VII	
VIII		VIII		VIII	

Ten behoeve van de beschrijving van de verschillende dakvlakken en de daar aanwezige bijzonderheden zijn hier de vlakken genummerd.

In *vak 1* (westelijk dakvlak) was de muurplaat van eiken. In het dakvlak waren drie eiken dakdelen van het liggende dakbeschot aan latere vernieuwingen ontsnapt doordat bij de uitbreiding van het naastgelegen Huiszittenmeesterskantoor in 1611 de oostmuur van deze ruimte (= de westmuur van het Zuiderportaal) hoger moest worden opgetrokken en men hiervoor geen eenvoudiger oplossing wist dan op het hellende dakbeschot te metselen. De zaggoot tussen de nieuwe muur en de bestaande kap van het portaal kwam daardoor 75 cm hoger te liggen. De breedte van de eiken delen was ± 24 cm, de dikte 1". Ze sloten met groef en messing in elkaar. Een gedeelte kon met de hand worden verpoeierd.

Het hele vak was – plaatselijk ernstig – aangetast door worm en bij de voet door zwam.

Tek. 3

De afmetingen van spantbeen 1 bedragen 14 x 10 cm. De sporen zijn iets zwaarder of lichter. Twee sporen ten noorden van spant 1, naar beneden lopend vanaf de hoekkeper stoppen bij de gording en zijn daar afgerond. Midden tussen beide sporen ging een grenen spoor door tot de muurplaat. Hier zal dus waarschijnlijk een dakkapel hebben gezeten die moest verdwijnen bij de uitbreiding en verhoging van het Huiszittenmeesterskantoor in 1611.

Hier is dan ook bij de restauratie een dakkapel geplaatst, doch naar men mag aannemen in een hogere positie dan aanvankelijk het geval was. De dakkapel heeft een vlakke afdekking met lood en een nieuw eiken luik, aan de buitenzijde gesloten door een wervel, draaiend met oude gehengen op nieuwe duimen met roestvrij-stalen pen. Een aantal in de bovenzijde van het luik geboorde gaten zorgt in combinatie met een in lood uitgevoerd tussen de leien bevestigd nonnenkapje in het oostelijk dakvlak voor ventilatie van de kapruimte.

Boven het gewelf en onder de muurplaat is de 'borstwering' uitgevoerd in baksteenmetselwerk. Aan het noordelijke einde daarvan is een gedeelte van steunbeer 96 zichtbaar, met een gaaf onverweerd hoekblok; daarboven is het steunbeermetselwerk ruw uitgekapt om een betere aansluiting en oplegging te geven aan later metselwerk dat de muurplaat ondersteunt. Het oostvlak van de steunbeer is gevoegd; de Smidskapelmuur sluit hier koud op aan.

In *vak 2* was de op een versnijding van de Smidskapelmuur gelegen muurplaat volkomen vergaan. Het gehele vak was min of meer ernstig door worm aangetast.

De nieuwe muurplaat is opgelegd op overkragende gootklossen die rusten op de Smidskapelmuur. Deze heeft ten westen van de gewelfkap twee terugspringende versnijdingen; ten oosten van de gewelfkap gaat de muur in één vlak omhoog. In de aansluiting met de oostwand van de zolderruimte bevindt zich in deze laatste een west-oost lopende zettingsscheur die er niet uitziet als een bouwnaad; men krijgt de indruk dat de oostwand hier naar het noorden doorloopt.

Blz. 64

In de fundering precies onder deze plaats bevindt zich wel een bouwnaad. (Deze tegenstelling brengt geen verandering in de visie op de bouwperiodes).

De afmetingen van spantbeen 3 bedragen 12 x 10 cm; de sporen zijn iets zwaarder of lichter van afmetingen. Op willekeurige sporen werd eenmaal het telmerk VI en tweemaal V (met de guts gesneden) aangetroffen.

Om een modern dakluik te kunnen maken werden in de periode voor de restauratie twee sporen gedeeltelijk afgezaagd. Bij de restauratie is het dakluik verwijderd en zijn de sporen vernieuwd.

Vak 3 bleek aangetast door houtworm en zwam aan de kapvoet; de muurplaat was van grenenhout. De afmetingen van spantbeen V bedragen 13 x 10 cm. De afmetingen van de sporen zijn verschillend. Eén spoor was verdwenen, een andere

- door een grenen exemplaar vervangen. Vijf sporen waren op ongeveer een halve meter boven de muurplaat afgezaagd en al dan niet met grenenhout aangelast. Ook spantbeen V en hoekkeper VI waren aangelast met grenenhout.
- Afb. 3,4 Een dakkapel in dit dakvlak zoals de prenten van Visscher en Schut tonen kan hier onmogelijk zijn geweest. De afstand der sporen laat een dergelijke dakdoorbreking niet toe. Een dakkapel in dit dakvlak komt niet voor op het Processievaandel (± 1500), de Loterijprent (1558) en de tekening van A. Beerstraten (± 1660 , geen afb.). Een dakkapel aan deze zijde zou ook niet praktisch zijn.
- Afb. 1,2 In de wand van de zolderruimte boven het gewelf en onder de muurplaat zijn talrijke Ledestenen bouwfragmenten van allerlei afmetingen secundair verwerkt. Herkenbaar zijn paramentblokken, hoekblokken en een stuk van een gewelfgraat. Het is niet onmogelijk dat de muur hier dikker is dan onder het gewelf; men kon met de voormetseling van deze blokken een oplegging verkrijgen voor de muurplaat, zonder de ruimte voor de goot te versmallen of verplicht te zijn deze te hoog aan te brengen.
- Afb. 19c Een oudere gootbodem, waarschijnlijk 19de eeuws, rustte op klossen, ingelaten in een strook metselwerk die is afgedekt met een enkele centimeters dikke laag tras. De laag en de sparingen zijn thans nog te zien omdat de nieuwe gootbodem enkele centimeters hoger ligt.
- In *vak 4* was de muurplaat van grenenhout. Hoekkeper VII was van muurplaat tot hanebalk verdwenen, doch de functie van dit spantbeen was door extra grenen sporen overgenomen. Het kennelijk volkomen verspijkerde korbeel onder de hanebalk was verdwenen. Twee eiken sporen waren door grenen exemplaren vervangen. Drie andere sporen waren afgezaagd en al dan niet met grenen aangelast.
- De zuidwand onder de muurplaat bestaat voornamelijk uit Ledesteen blokjes van een kleiner formaat in een muurverzwaring als bij de oostwand is verondersteld.
- De stomphoekige overgang van de zuid- naar de zuidwestgevel is hier met metselwerk van Ledesteenblokjes afgesloten. De hiervoor liggende gewelfkappen zijn bij de restauratie gereconstrueerd en aan de bovenzijde met specie afgesmeerd. Ter hoogte van de aanrazing in deze hoek bevindt zich ongeveer 30 cm zuidzuidwestelijk van genoemde gewelfkappen de eveneens afgesmeerde aanzet van een ander gewelf. Door de afpleistering is de kwaliteit van de baksteen en daarmee de vermoedelijke ouderdom niet meer vast te stellen, maar het ligt voor de hand dat deze aanzet, die hoger ontspringt dan de reconstructie, deel uitmaakt van de wijziging van dit deel van het gewelf door Viervant in 1770.
- De oostelijke helft van de borstwering van de zuidwestmuur bestaat uit secundair verwerkte Ledesteen blokjes; de westelijke helft daarentegen bestaat uit baksteenmetselwerk van een kleine steen waarbij ter plaatse van de gewelfaanzet de muur met een halve steen dikte is verwaard; baksteenformaat 19 x 9 x 4,5 cm, kleur rood.
- In het kapvlak hierboven, *vak 5*, was de muurplaat van eiken. Twee eiken sporen waren verdwenen en door grenen vervangen.
- Bij de restauratie is de gehele kap in de oude vorm met nieuw eikenhout hersteld met zoveel mogelijk gebruikmaking van oude onderdelen. Alle vroegere grenenhouten herstellingen zijn vervangen door nieuw eikenhout. Alle onderdelen zijn geïmpregneerd met pentachloorphenol.
- Kapconstructie *IJzeren kapel*
- Afb. 11,31c Voor de restauratieperiode had het kapje de vorm van een afgeknotte pyramide; het was geheel in grenenhout uitgevoerd. Het plat was met lood of zink gedekt, de dakvlakjes met leien in Maasdekking. Drie balkjes aan het oostelijk einde opgelegd in de westgevel van de St. Sebastiaanskapel, aan het westelijk einde gekoppeld door een even zware dwarsbalk, vormden het plat, met nog een strijkbalk en een randbalkje voor het platje op dezelfde hoogte aansluitend op steunbeer 95. Korte sporen en hoekkepers vormden de drie dakvlakken. De hoogte van het platje, bepaald door de hoogte van de middelste platbalk die op de kruin van het gewelf rustte, boven de gevellijst die de basis vormt voor de balustrade, bedroeg ongeveer 78 cm.
- Afb. 5 De oude afbeeldingen tonen aan dat de IJzeren kapel oorspronkelijk een vierzijdig tentdak heeft gehad, met een dakkapel in het zuidelijk dakvlak. De eerste afbeelding waarop de kap in afgeknotte vorm voorkomt is de aquarel van J. Schouten uit 1778. Het ligt voor de hand dat de verandering heeft plaatsgevonden in 1770, in het kader van de verbouwingen die in dat jaar aan de zuidzijde plaatsvonden.
- In de gevel van de St. Sebastiaanskapel werden sporen gevonden van de oude zakgoot tussen genoemde gevel en de oude bekapping bestaande uit drie gaten van gootklossen, schuin aflopend naar het noorden onder één lijn te brengen, en voorts de spijkers ter bevestiging van het voetlood en ter plaatse een in de muur uitgehakte voeg voor het afdeklood. Deze zakgoot liep ongeveer 30 cm lager dan het beschreven platje. Het gevelmetselwerk van de St. Sebastiaanskapel is hier nooit gevoegd geweest; er zijn plaatselijk niet-afgestreken speciebaarden. Hieruit zou men bijna de conclusie trekken dat de St. Sebastiaanskapel en de IJzeren kapel tegelijk zouden zijn ontstaan, doch het kan ingeboet metselwerk zijn ten gevolge van de gewijzigde situatie ter plaatse en bovendien bevindt zich hier nog een ander detail dat tot de tegenovergestelde conclusie leidt.
- Ter hoogte van de merkwaardige versnijdingslijst in de westgevel van de St. Sebastiaanskapel heeft deze gevel – en ook het noordvlak van steunbeer 95 – even boven de gewelfaanzet van de IJzeren kapel een overkragend geprofileerde Ledestenen lijst. Op deze lijst lag oorspronkelijk een muurplaat met een zwaarte van $\pm 15 \times 20$ cm, zoals blijkt uit een gehakt gat in het noordelijk zijvlak van steunbeer 95, juist boven de lijst. De lijst op deze plaats is ouder dan de IJzeren kapel, wat blijkt uit het feit dat men bij de gewelfbouw door middel van een knik in de gewelfkap rekening heeft gehouden met de aanwezigheid van de lijst en niet de moeite heeft willen nemen deze te slopen doch integendeel de lijst heeft willen gebruiken als oplegging voor de nieuwe muurplaat van de kap van de IJzeren kapel zoals ook nu weer het geval is. Men

Blz. 64

krijgt zelfs de indruk dat om dezelfde reden de lijst langs het noordvlak van de steunbeer daar toen is aangebracht na te zijn weggenomen uit het gedeelte dat noordelijk van de IJzeren kapel was gelegen, zoals dat kennelijk ook gedaan is ter verkrijging van materiaal voor de gootlijst van de noordgevel. De vondst van deze lijst in de westgevel van de St. Sebastiaanskapel speelt een belangrijke rol in de reconstructie van de bouwgeschiedenis van de Librije.

Bij de restauratie is het tentdak van de IJzeren kapel gereconstrueerd naar de oude afbeeldingen. Het is een eenvoudige sporenkap met hoekkepers vergaard in een makelaar. In het zuiderdakschild bevindt zich een dakkapel met afgesnuit zadeldakje. In een tekeningenlade van het voormalig restauratiebureau bevindt zich de desbetreffende tekening schaal 1:20 d.d. Januari 1972 waarop tevens het merkwaardige beloop van het gewelf van de IJzeren kapel is aangegeven.

Kapconstructie

*Ruimte naast IJzeren kapel*Neg. 818,820,
821,823

Deze ruimte heeft thans een nieuw lessenaarsdak, uitgevoerd als een sporenkapje in eikenhout, rustend op een muurplaat welke is gelegd op een versnijding van de noordmuur van de Librije. De sporen worden halverwege ondersteund door een gording die is opgelegd in de muur van de St. Sebastiaanskapel en op de driehoekige westelijke sluitmuur van de ruimte. Bovendien rusten de sporen op een eiken muurgording, die op gelijke wijze draagt als de andere gording en bovendien wordt ondersteund door drie zandstenen kraagsteentjes die in de noordmuur van de IJzeren kapel waren ingemetseld (?).

Deze nieuwe constructie is gelijk aan de oude die door houtworm en zwam was aangetast. De eiken sporen maten $\pm 11\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2}$ cm, h.oh. ± 36 cm. De oude middengording was geschoord naar de noordmuur van de IJzeren kapel. Deze is bij de reconstructie weggelaten. De muurplaat was geheel verdwenen. Het gat waar hij was opgelegd in de muur van de St. Sebastiaanskapel was nog te zien. De meeste sporen waren bij de voormalige muurplaat verrot en verlengd met grenen plankjes. De gootklossen waren eveneens van grenenhout.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

2. OVERZICHTEN DEELONDERZOEKEN

a. SCHEMA VAN HISTORISCHE FEITEN *gedurende de bouwperioden van het complex zuiderportaal, Librije, IJzeren kapel*

	1345	Heilig Mirakel van Amsterdam
1440 -	1493	Keizerschap van Frederik III van Habsburg (geb. 21-9-1415 - overleden 19-8-1493)
22-3 -	1459	Maximiliaan geboren
5 -1 -	1477	Karel de Stoute sneuvelt; het grootmeesterschap van de Orde van het Gulden Vlies gaat over naar de Oostenrijkse Habsburgs. WPE 10-449.
	1477	Huwelijk van Maximiliaan met Maria van Bourgondië
	1477	Aanneming Groot-Privilege
4 -4 -	1478	Maximiliaan gehuldigd te Amsterdam. Scheltema, blz. 112.
22-6 -	1478	Philips de Schone geboren
	1481	Maximiliaan bezoekt Amsterdam. Ter Gouw, dl. III, blz. 154.
	1482	Maria van Bourgondië overleden; Philips erft de Bourgondische landen, Maximiliaan wordt regent, Margaretha van Oostenrijk (Savoye) landvoogdes.
	1484	Maximiliaan bezoekt de Heilige Stede te Amsterdam. Sterck, blz. 54.
Febr.	1486	Verkiezing van Maximiliaan tot Rooms-koning
9 -4 -	1486	Kroning van Maximiliaan tot Rooms-koning te Aken
Mei	1486	Keizer Frederik III en Maximiliaan ingehaald te Amsterdam
	1488	Albrecht van Saksen (1443-1500) benoemd tot landvoogd
5 -2 -	1488	Maximiliaan gevangen te Brugge
	1488	Jonker Fransenoerlog; Rotterdam en Woerden in vijandelijke handen
11-2 -	1489	Maximiliaan en Philips te Schiedam: Rijkskroon op het Amsterdamse wapen.
	1489	Overwinning op Vlaanderen
1491 -	1492	Onlusten 'Kaas en Brood'-volk, gedempt door Albrecht van Saksen.
23-5 -	1493	Vrede van Senlis met Frankrijk. WPE 13-472.
Aug.	1493	Maximiliaan keizer
	1494	Overdracht van het regentschap over de Bourgondische landen aan Philips de Schone
	1494	Huwelijk van Maximiliaan met Bianca Maria Sforza.
	1494	Faillissement Hollandse steden
12-11 -	1496	Huwelijk van Philips de Schone met Johanna van Aragon
18-7 -	1497	Bekrachtiging door Philips van het 'kroon'-privilege van 1489
24-2 -	1500	Karel V geboren
25-9 -	1506	Philips de Schone overleden te Burgos
	1508	Maximiliaan bezoekt Amsterdam. Zr. Alyt Lambertsdr.
	1514	Hertog Karel bezoekt Amsterdam. Zr. Alyt Lambertsdr.
5 -1 -	1515	Volwassenverklaring van Karel V; Margaretha van Oostenrijk uitgeschakeld, Willem van Croy politiek leider. WPE 11-759.
15-6 -	1515	Prins Karel bezoekt Amsterdam. Ter Gouw, dl. III, blz. 423.
12-1 -	1519	Maximiliaan overleden
28-6 -	1519	Karel V verkozen tot keizer, Margaretha weer landvoogdes.
23-10 -	1520	Kroning van Karel V tot keizer te Aken
	1520	Kort verblijf van Karel V in de Nederlanden
	1531	Maria van Hongarije benoemd tot landvoogdes
13-7 -	1540	Karel V bezoekt Amsterdam. Sterck, blz. 117.

b. TRANSCRIPTIES door drs. P.H.J. van der Laan van teksten op de etiketjes op de laden van de charterkast uit de IJzeren kapel in de Oude kerk te Amsterdam, thans aanwezig in het depot van het gemeentearchief. De opschriften geven de indeling weer zoals die omstreeks 1462 werd opgezet.

lade	<p>I --[privile]gie van --- eedt van de he--s--</p> <p>II Een hantvest van den grave, die ten Vresen bleeff, van tollenvrij te varen ende der poirter goet buyten nyet te ghelden. (9 december 1342)
Een hantvest van hertoge Aelbrecht dat wij vrij zijn van den stapell tDordrecht. (2 januari 1394)</p> <p>III Een hantvest van mijnen genadigen heere heere van Borgondien van den paelgelde. Hartoch Philips (deze twee woorden zijn er later bijgeschreven) (16 mei 1452)</p> <p>IIII Een hantvest van hertoge Willem van den waerdeyns te kyesen. (4 november 1411) – Een hantvest van mijnen heere van Borgondien van II oude waerdeyns aen te mogen houden. (21 februari 1453)</p> <p>V Bryeven van mijnen genadigen heere van Borgondien ruerende die composicii. (2 september 1462 ?)</p> <p>VI Een hantvest van mijnen genadigen heere aengaende die zeventuuch ende van een vrede te houden zess weken lang voir den onsculdige magen. (9 augustus 1446)</p> <p>VII Een bryef van mijnen genadigen heere dat wij omme des brandes willen X jaeren lang bede vrij ende composicii vrij geweest zijn. (25 juli 1452)</p> <p>VIII ----- den Rade van Hollant --- gewijst zijn van de scha----- [VI]amyngen eyscher te(?) waeren. (7 februari 1452)</p> <p>IX ----hande(?) bryeven ende hantvesten --- hebben in Denemercken ende ----- (verscheidene stukken)</p> <p>X ----- an dat capittell in den -----er stede. (24 februari 1415)</p> <p>XI ----[bry]eff van de quijscheldinge ---- boeten die ons over ----- bij den heemraden (19 september 1432)</p> <p>XII Een hantvest van byer te tappen buten der stede. (30 augustus 1452)
Een bryeff van mijnen genadigen heere, dat wij vrij zijn van den renten, die men den ballingen nyet betaelt en hadde. (1 augustus 1428)</p> <p>XIII Hantvesten van den hertoge Aelbrecht ende van hertoge Willem, ruerende renten die in Brabant vercoft zijn ende ontheffinge van dien, ende voirt consent renten te mogen vercopen. (11 juni 1402, 16 november 1405, 21 november 1405, 31 mei 1407, 29 mei 1413)
Een vydimus onder der stede segell van Haerlem van een bryeff van hertoge Willem ruerende een ordinancii van der munte. (4 augustus 1414)</p> <p>XIV géén etiketje</p> <p>XV slechts restanten van etiketje zonder letters</p> <p>XVI Hantvest van des graven tollen van Bloys. (13 juli 1367)</p> <p>XVII Een hantvest van den hertoge van Zassen. (10 juni 1414)
(Boven deze tekst staan op het hout 3 regels en 1 regel op het etiketje geschreven:) Een bryeff van hertoge Kaerell ---- bewijsinge die mijn heere der ----- voer zijnen domeynen. (13 juli 1472)</p> <p>XVIII als bij XV</p> <p>XIX idem</p> <p>XX Een hantvest van hertoge Aelbrecht van der dedinge dier gemaect was van allen brueken, uitgeseit die</p> |
|------|--|

XIX personen. (17 februari 1366) (2e etiketje nagenoeg onleesbaar:) Een hantvest vo-----zueck
(?) grave ----- III (?) omme een -----

XXI - XXIII als bij XV, XXIII met enkele letters

XXV Des gemee[nen] lands ----- (15 maart 1388 ?)

XXVI als bij XV

XXVII 2 etiketjes:

- 1) ---- aen (?) van nyet te ----- buyten deser stede. (26 juni 1401 ?)
- 2) Een hantvest van hertoge Aelbrecht van der voechdije op Schonen. (6 april 1392)
Een hantvest van toll vrij te wesen in Waterlant.
(5 januari 1350)

N.B. De laden 28+30: slechts sporen van etiketjes;
de laden 29, 31-40, 42, 44, 45: geen sporen van etiketjes; de laden 41: resten papier met enige
letters, waarmee niets te doen is, en 43: rest van een stukje papier.

c. GLOBAAL OVERZICHT INHOUD CHARTERKAST volgens de inventaris door P. Scheltema in 1849

XV	7	1462-1495	XVI	8	1367-1509	XLV	6	1499-1572
Abcoude en Vreeland bij Holland uitstel van betaling verkiezing Vroedschap			tolvrijheden aannemen poorters			sluizen Amstelveen kloosterstichtingen handel op Denemarken verbod ballaststort		
XIIII	3	1396-1421	XVII	9	1414-1478	XLIIII	6	1506-1567
bakengeld op Schelde vergoeding Egmond tolvrijheid			lijfrenten			het meten van graan deelname schout aan burgemrs- verkiezing		
XIII	8	1396-1418	XVIII	12	1275-1574	XLIII	5	1448-1578
lijfrenten			'het' tolprivilege andere tolvrijheden			datum verkiezing weth. transport goederen van kloosters en gasthuizen		
XII	7	1428-1548	XIX	9	1360-1553	XLII	6	1458-1490
kwijtscheldingen verlofgeld graan			tolvrijheden aflossing lening door Karel V			handel op Denemarken		
XI	6	1399-1549	XX	6	1355-1550	XLI	5	1461-1560
geweld op de Amstel Rijnland versus A'dam eed van trouw aan Philips II			bevestiging privileges uitstel verkiezing weth. de Heilige Stede			handel op Denemarken		
X	5	1371-1563	XXI	5	1395-1468	XXXX	13	1368-1596
verkoop Heilige Weg buitenlandsgraan tegen ketterij			bevestiging privileges			handel op Denemarken		
IX	2	1559-1560	XXII	2	1387-1389	XXXIX	7	1386-1580
verk. recht van de gruit vrijheid van tolverhoging op de Rijn			Amstelland versus A'dam verpachting Gouden Water			uitbreiding stadsvrijh. rijkskroon op stadswapen bieraccijns		
VIII	3	1407-1550	XXIII	4	1358-1405	XXXVIII	2	1515-1545
verkoop lijfrente M.S. vrijspr. conflict Brugge gulden privilege niet van toep. op Holland			Aelbrecht wordt ruwaard bevaren Marsdiep en Vlie			dijk A'dam-Muiden transactie met Rijnland		
VII	5	1452-1626	XXIIII	3	1521-1650	XXXVII	5	1408-1573
vrijstelling bedde i.v.m. brand vrij handelen in Zweden overeenk. met Rijnland			bouwvoorschrift verbod ballaststort schepenverkiezing			stichting Nieuwe Kerk bestand met Lübeck verbod droncke-gilde		
VI	3	1436-1477	XXV	2	1388-1388	XXXVI	4	1509-1612
schuldbek. Nieuwer-Amstel rechtsoverdracht met zeventuig schepenkeuze			bevestiging privileges			verkiezing raden en schepenen religie-accoord Diemerdijk		
V	7	1430-1638	XXVI	6	1338-1469	XXXV	7	1498-1581
aanwijzing op bedde verkoop lijfrenten geschil met Amstelveen			overeenkomsten met Deventer en Zwolle			Utr.-Harderwijkse koopl. afkoop bouw van een kasteel te Amsterdam satisfactie		

III	3	1342-1394	XXVII	4	1350-1539	XXXVIII	5	1505-1547
limieten rechtsgebied vrijdom van stapelrecht Dordrecht			geschil met Jan Persijn accijns op wijn en bier			bevest. uitbr. stadsvrijheid schutterijen kalkovens visnetten		
III	5	1452-1564	XXVIII	5	1342-1545	XXXIII	9	1573-1625
havengeld stedelijke ambten voordracht schout			tolprivileges accijns op bier uitbreiding stadsvrijheid uitbr. ban- en vangrecht			uitbr. stadsvrijheid		
II	6	1411-1581	XXIX	9	1399-1623	XXXII	3	1608-1626
benoeming waardijns benoeming burgemeesters voordracht schepenen			Amstelveen			opr. kamer v. Assurantie voetpad O'kerk-Breukelen		
I	8	1398-1560	XXX	13	1399-1531	XXXI	4	1523-1579
benoeming schepenen			Amstelveen			Amstelveen		

Bij het charter d.d. 9-4-1544 betr. onderhoud dijk A'dam-Spaarndam is geen ladenummer opgegeven.

Indeling schema: van elke lade staat links het Romeinse cijfer als geschilderd op lade-voorkant.
 Het tweede cijfer geeft het aantal charters dat de lade bevatte.
 Het eerste jaartal is dat van het oudste charter in de lade, het tweede jaartal dat van het jongste charter.
 Daaronder een sterk verkorte opsomming van de inhoud van de belangrijkste charters.

In 1462 waren er 105 charters; in dit jaar was de archiefkast in gebruik (Oldewelt, zie blz. (107)).

In het Verslag van de Commissie der Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Instituut (1820) wordt het aantal charters dat in de kast bewaard wordt vastgesteld op 290.

Volgens de inventaris gemaakt door de stads-archivaris P. Scheltema in 1849 zijn het er 259.

d. Overgenomen uit:

J. ter Gouw — *Geschiedenis van Amsterdam, Dl. III* — 1881 blz. 374, 386-7.

Burgemeesters waren in:

1497

Andries Boelen Dirkszoon
Jakob Pieterszoon van Bergen
Mr. Willem Andrieszoon
Boel Jakobszoon Bicker

1498

Mr. Willem Andrieszoon
Dirk Heymanszoon Ruysch
Willem Boom Dirkszoon
Bruin Klaaszoon

Schepenen waren in

1497

Bartholomeus Jakobszoon
Melis Paeu Janszoon
Reyner Jan Waerdenszoonszwager
Jan van Persijn Klaaszoon
Pieter Hendrikszoon Samson Verwer
Jan Jakobszoon van Diemen
Ruysch Jan Bethszoon

1498

Jan Klaaszoon van Hoppen
Maarten Dirk Maartenszoonszoon van de Ruwel
Stans Klaas Stanszoonszoon
Scipheer Tyman Peterszoon
Pilgrom jonge Jakobszoon
Jan Clement Hendrikszoonszoon
Klaas Gerritszoon Deyman

e. Opschriften van grafplaten bewaard in de Librije van links naar rechts van boven naar beneden

David Anthoni Elias
Geb. 26 Febr: 1787.
Ob^t 14 Febr: 1788.

Latijns kruis

I. Ahlbach.
18 $\frac{10}{7}$ 45.

Anna Catharina Boode
Gebooren 24 February 1767.
Overleeden 18 October 1808.

Latijns kruis waarvan een arm ontbreekt

NŪCLAAS UDENK

18 $\frac{10}{5}$ 05

I.C.W. ter Meulen.
Oud 5 maanden.

18 $\frac{1}{5}$ 47.

A.H. Backer
Overleeden den 13de April
A^o 1804

Joanna Fredrika van Reenen
Geboren de 21^e December 1846
Overleden den 19 Maart 1847

Latijns kruis

Cornelia Nuveen
Geboren 23. Juny 1840
Overleden 24. September 1841

Latijns kruis

MR A.A.V.D.M.
Overleden
26 Mei 1831.

GYSBERTA JUSTINA REERINGH,
Weduwe
JAN WILLEM DOMIS,
tederbeminde Moeder
van haar dankbare
ZOON.

R.I.P.

Sara Johanna Valckenier
Geb $\frac{1}{2}$ 10 Julij 1768.
Obiit 25 Januarij 1821.

Agnes Hodshon.
Overleden den 20 Febr $\frac{1}{2}$ 1827.

P V H
68

J.C.V.S.

afgeknot Latijns kruis

N. FAAS ELIAS
Gebooren 20 Oct. 1785
Gestorven 8 Juny 1786

Jacob Ikes
18 $\frac{6}{18}$ 35

Vrouwe
.....JE VAN DE POLL,
... duwe van Wijlen
..^R JAN VAN DE POLL JANSZ:
....pen en Raadt der Stad Amsterdam.
... den 3.de November 1699.
.....en den 4.de January 1772.

A.M. de Block
Oud 39 Jaren
Overleden den 5de February
1838.
R.I.P.

Willem Themmen
Geboren 26 July A $\frac{1}{2}$ 1760.
Overleden 18 October A $\frac{1}{2}$ 1834.

Ida Cornelia Deútz
Huijsvrouw Van
Robbert Jan Néel
Gestorven 4 Maart 1807.

...R. KOOY
...OOREN
...TERHOUT
....T
...aart 1796.

F. Brockhuijzen.
1826

M.G.J. Ockerse
 Weduwe
 A. van Etten,
 Oud 59 Jaren
 Overleden 4 Maart 1854.

H.P. Kraft
 Geboren
 21 December 1807.
 Overleden
 21 December 1836.

Adrianus van Etten
 te Amsterdam
 Geboren den 13 October 1783,
 Overleden 9 Januarij 1854.
 R.I.P.

A. Hoffmann
 Oud 53 Jaren
 Overleden 6 February
 1829.

Dirk Hesselink
 Oud 55 Jaren
 Overleden 7 Juny 1841

Elisabeth Dorothea Maria Tortike.
 Overleden den 10 Mei 1831
 in den Ouderdom van 33 Jaren

Mejufvrouw
 Maria Smits;
 Weduwe den Heer
 P.M. van Meeuwen.
 Oud 81 Jaar
 Overleden 14 November
 1840

A.G. Mertens
 Overleden 12 February 1852
 in den Ouderdom van
 ruim 43 Jaren

zeer moeilijk leesbare loodplaat:

H.H. Hagerm..
 Geboren 18.2
 Overleden 185.

Adriaan van der Hoop
 Geboren 28 April 1778.
 Overleden 15 Maart 1854.

H. de Graaf
 Wed. A.M. de Block
 Oud 41½ Jaren
 Obijt 17 April 1842

M^rJ.H. van der Schaaff,
Oud 84 Jaren 9 maanden.
Overleden 11 July
1852.

G^rA^m Cramer,
Overleden

18 $\frac{11}{11}$ 42

...a Jacoba Vrugt
... Isaac ten Cate -

18 $\frac{3}{5}$ 59.

Jacoba Catharina van der Muelen
Weduwe Claude Crommelin.
Geboren 12 February 1770
Overleden 13 Maart 1843

Wilhelmina Jansen

Overleden

18 $\frac{23}{11}$ 45

LUBBARTUS
KLEERSNYDER.
Geb. 13 Maart 1756.
Overl. 13 December 1838.

Alida Dykhoff
Geboren 4 Juny 1767,
Overleden 13 Febr: 1853.

M^rJ.W. van der Meer
de Wijs,
13 July 1855.

Jacoba Claudina
van den Ham.
Geb. 6 Jan. 1820.
Overl. 5 Dec. 1853.

Cornelia Margaretha Stadlander
Weduwe van Gerrit Blaauw
geb. 15 Mei 1760
Overl. 7 Junij 1836.

Gerrit Blaauw
Wethouder der Stad Amsterdam
Geboren 8 Mey 1750
Overleden 30 Juny 1825.

Maria Frederica Surie.
Oud 63 Jaren
Echtgenoot van
Barend Dirk Bosscher,
Overleden den 20sten April 1857.

M.P.S.
1798

.... NOORDHOORN,
ECHTGENOTE VAN
. MACKENSTEIN
. eboren 26 September 1817.
Overleden 8 April 1845.

F. v. OLST
Oud 59 Jaar.

18 $\frac{15}{4}$ 62

Kapitein J.D. Ramdohr
Oud 53 Jaren. Overleden
28 October 1856.

H $\frac{k}{\equiv}$ Witsen Elias,
Overleden
den 12 Maart 1850.

Anna Berendina Ninaber
Echtgenoote van
Jan Evert Willem Korthals
Geb. 21 Mei 1824
Overl. 9 Junij 1863.

R:P
ADAM BECKERS SOC:J.
MISS. IN KRYTBERG
OBIIT AMSTELODAMI I AUGUSTI 1806
AETAT. 63 ANNORUM.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

3. GESCHREVEN BRONNEN

3. GESCHREVEN BRONNEN

Overgenomen uit: Dr. O. Dapper – Historische Beschryving der Stadt Amsterdam – 1663. Tweede Hoofdstuk – Van geestelijke Gebouwen of Kerken – Oude Kerck – blz. 379.

Ten Zuid-oosten is aen deze Kerk ook zeker verwulft-vertrek, waer in al d'oude Hantvesten, en andere brieven, dezer stadt rakende, zoo alsse van de Hollandsche Graven, en andere uitheemsche Koningen gegeven zijn, berusten. Doch hier in magh niemant komen dan in 't byzijn van een Burgermeester en twee Schepenen. Van dit vertrek zijn ook zeven sleutelen, die ter Tresorye in een klene kist by het groot zegel bewaert worden*. Een van deze zeven heeft de voorzittende Burgermeester in bewaring, de tweede leidt in de lade van Burgermeesteren, en de derde wordt ter Tresorye bewaert.

* (In zijn beschrijving van Amsterdam, blz. 434, vermeldt Commelin drie sleutels in plaats van zeven, terwijl ook Domselaer in zijn gelijknamige beschrijving drie sleutels noemt. R.C.N.).

(Inderdaad waren er in totaal zeven sleutels nodig, waarvan 3 voor de archiefkast en de overige vier voor de ontsluiting van de ijzeren en de houten deur. A.v.R.).

Overgenomen uit: J. Wagenaar – Beschrijving van Amsterdam – 1765. III deel, tweede boek, blz. 96-97.

In den westermuur van 't Choor (bedoeld wordt de St. Sebastiaans-kerk, R.C.N.), ziet men, omtrent vyftien voeten van den grond, een yzeren deur, die tegenwoordig met kalk gewit, en met een hangslot en een hengselslot voorzien is. Binnen deeze deur, is nog een zwaare eekenhouten deur, met een sterk grendelslot; welke deur, geopend zynde, toegang verleent tot een vierkant overwelfd vertrekje, 't welk, aan de zuidzyde, door twee hooge smalle venstertjes, licht schept. Tegen de westelyken muur van dit vertrekje, staat een eekenhouten kas, die met drie sloten gesloten, en omtrent agt voet hoog is*. De deur der Kas, van buiten digt met yzer beslaagen, slaat op de helft**, voorwaards over, op twee*** yzeren stelen, die aan dezelve hangen, en tot stutten voor de opengeslaagen deur verstreken. In deeze Kas, zyn vyf en veertig Laaden, die ieder omtrent twee duim diep, half zo breed als de Kas****, schaars een en een half voet lang, en allen genummerd zyn. En deeze Laaden vervatten de oorspronkelyke Handvesten en Privilegien, door de Graaven van Holland en andere Vorsten en Mogendheden, van de oudste tyden af, aan de Stad verleend, benevens veele andere brieven en stukken, die hier, al voor drie of vier honderd jaaren³⁾, bewaard geworden zyn.

De sleutels van 't Vertrekje en van de Kas zyn, tegenwoordig, op de Thesaurie-Ordinaris der Stad. Zeldzaam, worden de Stukken, die hier in bewaaringe leggen, gezien.

In 't jaar 1732, in de maand Juny, geschiedde zulks, door de Heeren Thesaurieren, Mr. Jan Six en Mr. Willem Munter, Oud-Burgemeesteren, benevens den Secretaris Joan Thierry, Pieter Vlaming en Gerritt Schoemaken, welke twee laatsten toen arbeidden aan eene nieuwe Beschryving der Stad. Na dien tyd, weet ik niet, dat deeze letterschat hier bezigtigd geweest is, dan op den dertienden October des jaars 1761, toen zulks geschiedde, door de Heeren regeerende Burgemeesteren, Mr. Daniël de Dieu en Mr. Gualterus Petrus Boudaan, die my, op dien tyd, ook dit ongewoon, gezigt vergund hebben. De meeste stukken waren toen nog zo zuiver en leesbaar, en de zegels aan die der vyftiende en zestiende eeuw zo gaaf, als of zy, nog maar weinige weeken, gedrukt geweest waren.

³⁾ Onder een afschrift van een Privilegie van den twintigsten September des jaars 1413, welk, niet lang daarna****, schynt gemaakt te zyn, staat, dat de origineele berust in Sint nicolaus kercke by den anderen hantvesten. I Privil. Boek f 99 verso.

* 'agt voet' moet zijn vier voet. A.v.R.

** De kastdeur scharniert niet op de helft, maar aan de onderzijde.

*** Er zijn geen 'twee ijzeren stelen' doch slechts één.

**** Een lade is niet half zo breed als de kast, maar een derde. Het lijkt er op of Wagenaar de kast nooit zelf gezien heeft, maar het uiterlijk van horen zeggen kent.

***** Volgens Ter Gouw is dit een vergissing van Wagenaar. Het afschrift is gemaakt in het begin van de 16de eeuw. De archiefkast is dus niet van kort na 1413, de IJzeren kapel evenmin. Ook is hier niet uit op te maken dat in 1413 de charters al in de Oude Kerk bewaard werden, al is dat wel waarschijnlijk.

Overgenomen uit: De Merkwaardigste stukken uit de oudste Archieven van Amsterdam – te Amsterdam, bij Pieper en Ipenbuur, 1821, blz. 8 t/m 11.

De Kapel dan, waarvan hier wordt gehandeld, werd van ouds, immers reeds in de zestiende eeuw, 'HET SEKREET', (civitatis sacrarium) genoemd, en is een nagenoeg vierkant verwulfd vertrekje, houdende elf voeten en ééne duim in de lengte of diepte, negen voeten en twee duimen in de breedte en elf voeten en tien duimen regtstandige, (of, zoo men het noemt, in den dag,) hoogte. Zij schept haar licht door een getralied venstertje, dat uitziet op de Zuidzijde van het Oude Kerkplein en geplaatst is zijdelings boven den ingang des gebouws aan de zijde, van waar hetzelfde ook voor den voorbijganger zichtbaar is.

Inwendig en binnen het gebouw is het er geheel anders mede gelegen; want, zoo de voorzorgen, die van ouds gebruikelijk waren, in acht zijn genomen, dan zekerlijk zal niemand, die niet bevorens van alles onderrigt is, ofschoon zich in de nabijheid en zelfs vóór den ingang der Kapel bevindende, haar aanwezig aldaar immer vermoeden; doch het wordt tijd tot de verdere beschrijving dier zonderlinge plaats over te gaan.

De Kapel is gebouwd aan den Westermuur van het Zuider kruispand der Kerk, dat eertijds het Handboogschutters Choor werd genoemd en thands voor Katechizeerkamer wordt gebezigd. Haar ingang is, vijftien voeten uit den grond, in den platten muur gemaakt, en is gedekt door eene ijzeren deur, voorzien van een zeer zwaar en tegelijk zeer kunstig driedubbel* slot. Deze deur strookt overal met den muur zelve en werd bovendien altijd, even als deze, met kalk bestreken en gewit, waardoor alle* sporen eener opening voor het oog verborgen bleven; en achter die deur bevindt zich eene tweede van eikenhout.

Is men nu door middel van eenen aangebragten trap of ladder opgeklommen, en heeft men (met bijstand van metselaars en andere werklieden,) de retsen der buitenste deur van kalk ontbloot en haar, alsmede de eikenhouten deur, geopend, dan vertoont zich, in het boven reeds omschrevene verwulfd vertrekje, tegen over den ingang, eene kas, die ten naaste bij agt* voeten hoog, van voren en van achteren* dik met ijzer beslagen en met drie sloten digt en vastgemaakt is. De deur der kas slaat op de helft* van boven voorwaarts over, en ter ondersteuning van die klepdeur, als zij geopend is, vindt men in het midden een draajende ijzeren standaard of kruiskruk. Inwendig bestaat de kas uit vijf en veertig laden, die zeer naauwkeurig in hare sponningen en onmiddellijk aan elkander sluiten, in drie rijen, en dus ieder nagenoeg een derde van de breedte des binnenwerks beslaande. Deze laden houden omtrent twee duimen diepte en schaars een en een halven voet lengte, en zijn alle gemerkt met Gothische talletters, van een tot vijf en veertig.

Waarom de Kapel den bijnaam van *Ijzeren* gekregen hebbe, zal nu wel van zelfs verstaan worden, en wat den naam van *het Sekreet* betreft, deze, wiens oorsprong mede niet twijfelachtig zijn kan, komt, onder anderen, voor in eene Resolutie van den jare vijftien honderd agt en tagtig, toen de Vroedschap goedvond, 'eenige Privilegien, door den Koning van Denemarken aan de stad Amsterdam verleend, te ligten uit *het Sekreet* in de Oude Kerk', waaruit met veel waarschijnlijkheid mag worden besloten, dat die naam toen reeds voorlang gebruikelijk was.

* (onjuist A.v.R.)

Overgenomen uit: P. Scheltema – De IJzeren Kapel der Oude of Sint Nikolaaskerk – 1848, blz. 24-25:

Nog vindt men in de Kerkmeesters-Kamer, behorende tot de Huiszitten-Kapel, eene tweede dergelijke kas, welke, zoowel in grootte als maaksel, geheel met die der IJzeren Kapel overeenkomt; daarin berust een groot aantal Schepen-brieven, en ook andere schriften, de Kerk betreffende, waarvan de meeste behelzen giften van oud-eigen, gevestigd op eenige aanzienlijke huizen der Oude-Zijds Parochie. Ook deze kas, hoewel in den muur gemetseld, is blijkbaar niet altijd op dezelfde plaats geweest, en heeft zich vroeger mogelijk wel met de kas, thans staande in onze Kapel, welke ten zelfden tijde gemaakt schijnt, in het bovendeel der Kerk bevonden¹⁷⁾.

Wanneer ik omtrent den waren tijd van de stichting der Kapel in onzekerheid verkeerende, naar eenige opheldering dienaangaande zocht, trok iets mijne aandacht tot zich, hetwelk tot dus verre geheel voorbijgezien, echter bij het gemis van de oudste boeken der Kerk en het stilzwijgen van de Beschrijvers onzer Stad, alleen daarover eenig licht kan verspreiden.

Het is de plaatsing der Wapens van Maximiliaan en zijn' zoon Filips in den buiten-muur ter zijde van de Kapel, boven den ingang van het Kerkgebouw aan het Oude Kerks-plein. De twijfel, of hier wel eenig verband te vinden is, viel voor mij geheel weg, toen ik bespeurde, dat dezelfde Wapens eertijds in kleuren op de binnenzijde der ijzeren deur gestaan hebben, waardoor de tijd der bouwing vrij stellig wordt aangegeven. (Deze wapens waren bij een grondig onderzoek van dit deurvlak in genen dele meer aanwezig. A.v.R.).

¹⁷⁾ De brieven, in deze kas voorhanden, bevinden zich in minder goeden staat, dan die der Kapel, daar vele gedeeltelijk of geheel reeds vergaan zijn, en men daarvan niets meer, dan het zegel, aantreft. Het oudste stuk, hetwelk ik daar gezien heb, was een Schepenbrief van het jaar 1323, kort vóór welken tijd de kas schijnt vervaardigd te zijn. A. Fokke Simonsz. heeft aangeteekend, dat hij in deze kas gevonden heeft een getijdeboekje, met eenen almanak er vóór, doch zonder jaartal, waarin Thomas Aquinas nog niet, als Heilige, op den zevenden Maart, stond opgegeven, die ook eerst ten gemelden jare door Paus Johannes XXII gecanoniseerd is. Hieruit besluit hij, dat de almanak ouder is, en ook de kas reeds vroeger heeft bestaan. Zeker geeft de volmaakte overeenkomst* der twee kassen grond om te vermoeden, dat zij te gelijk gemaakt zijn, de eene ter bewaring van Stedelijke, de andere tot berging van Kerkelijke oorkonden**.

Blz. 71

* Dit is niet juist want de afmetingen van de beide enig overgebleven laden van de Huiszittenmeesterskast geven aan dat deze kleiner van omvang moet zijn geweest, in ieder geval minder diep, dan de charterkast (A.v.R.).

** Dit moet zijn: het archief van Oudezijds Huiszittenmeesters. Beide kassen zijn dus gemaakt voor stedelijke instellingen. (A.v.R.).

Overgenomen uit: J. ter Gouw – Geschiedenis van Amsterdam – derde deel 1881 – dertiende hoofdstuk – De IJzeren Kapel.

Toen hertog Karel de Stoute, op den 21en Julij 1468, te 's Gravenhage plegtig en feestelijk werd gehuld¹⁾, gaven de Amsterdamsche Handboogschutters, hetzij dienzelfden, hetzij den volgenden dag, hem een verzoekschrift over.

'Wij zijn onlangs begonnen een Kapel en Godshuis van Sint-Sebastiaan te stichten', zoo schreven zij. 'Wij willen daar door eenen priester dagelijks een mis laten doen, en wekelijks een zingende mis door drie priesters. Er zal dan gebeden worden voor de zielen van uwen Vader, onzen gewezen Heer, en die van zijne voorvaderen, niet alleen, maar in 't bijzonder ook voor u, wien wij thans ontvangen als onzen Heer, opdat God u een lang en gelukkig leven schenke!' En zij voegden er bij, dat zij, om hem te dienen, de wapens reede hielden, en ook een baardse hadden doen maken, en verzochten hem, hun, tot onderstand dezer stichting, eenig inkomen te schenken, – het zij het Veer ter Volewijk, dat Klaas van Nes gehad had, die nu overleden was²⁾, – het zij den Hamburger-biertol, of de Ipeslootersluis of die te Diemerdam³⁾.

Zoo zij van den Hertog iets ontvangen hebben, dan toch geen van de vier genoemde domeinen. Doch dit is ons thans onverschillig; ik haal den brief hier enkel aan ten bewijze, dat het Sint-Sebastiaanskoor of het zuiderkruispand der Oude Kerk in 1468* is gesticht. En daar het gebouw, waarin de IJzeren Kapel zich bevindt, tegen den westermuur van dat koor is aangezet, zoo behoeven wij ook vóór 1468 niet naar de IJzeren Kapel te zoeken.

Men weet, dat hetgeen wij de IJzeren Kapel noemen, de eeuwenoude geheime bewaarplaats van de handvesten der stad is. Maar ik moet er terstond bijvoegen, dat die naam zeer oneigentlijk is. Het is geen ijzeren maar een steenen kamertje; alleen de buitenste deur is van ijzer. De naam 'IJzeren Kapel' schijnt zeer modern en van onze eeuw te zijn, – althans ik heb dien niet vroeger gevonden; evenwel, daar die nu eenmaal in gebruik is, en daar er zooveel oneigentlijke benamingen in gebruik zijn, kunnen wij ook dezen wel behouden.

De oude naam der IJzeren Kapel, reeds van 't laatst der 15e eeuw dagteekenende⁴⁾, was 'het Secreet', dat is: de geheime bewaarplaats. Honderd jaren later heette zij nog zoo. Er was een besluit der Vroedschap noodig, om eenige privilegiën te ligten uit 'het Secreet in de Oude Kerke'⁵⁾.

Noemde men van ouds die bewaarplaats ook 'de Stads-kamer'? De Commissie uit de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, die in 1820 een verslag over de IJzeren Kapel uitbragt⁶⁾, vond dien naam gebruikt in een boekje van 1639, maar twijfelde, of daarmee ook een kamer op 't stadhuis bedoeld kon zijn, waar afschriften van de charters bewaard werden⁷⁾.

Ik vind die Stads-kamer meer genoemd. De vertaler van Pontanus, die zijn werk in 1614 uitgaf, spreekt op blz. 13 van het handvest van graaf Willem IV, en zegt, dat het 'in des Stadts Camer bewaert' werd. 't Origineel lag in de IJzeren Kapel; maar afschrift berustte ten stadhuize, en 't is dus niet zeker, dat hij met de Stads-kamer de IJzeren Kapel heeft bedoeld. In 't latijn van Pontanus staat (p. 10): 'in Archivis exstet'; maar ook hieruit is niet te bewijzen, welke bewaarplaats eigenlijk bedoeld werd.

Ja, ik vind die Stads-kamer al in de 15e eeuw. In een overeenkomst van den 4en Augustus 1496, betreffende het Kleine Loopveld, wordt gezegd, dat er twee brieven van gemaakt zijn 'alleens ghescreven, daer die een off ghelegen is binnen der steede van Amstelredamme op die Steede Camer'⁸⁾. Ik kan niet aannemen, dat daarmee de IJzeren Kapel bedoeld is. Niet zoozeer omdat deze brief thans niet in de IJzeren Kapel, maar in een lade van 't Archief ten stadhuize ligt; want een brief, die in 1496 in de IJzeren Kapel geborgen was, kon er in de 16e eeuw, wanneer men dien noodig had, weér uit genomen worden, en dan ligtelijk er niet terugkeeren. Maar om een andere reden. Er was te dien tijde een vertrek op 't stadhuis, dat 'der Stede Camer' genoemd werd. Ziehier 't bewijs. In 1492 werden eenige burgers voor de Heeren geroepen om zich te verantwoorden; zij moesten komen 'boven upter Stede Camer bij den Gerechte'⁹⁾, en dit was toch zeker niet in de IJzeren Kapel.

Maar was de naam 'Secreet' al vóór 1500 in gebruik, – men schreef toen ook: 'boven in de Oude Kerck', of: 'in Sint Nicolaus Kercke.'

1°. 'Opten xxven dach van Meye anno xcviij (1498) es *boven in de Oude Kerck* bij de Handvesten gebrocht een brief van privilegie roerende' enz.¹⁰⁾. Deze benaming is volkomen juist: de bewaarplaats is *boven* en de toegang *in de Oude Kerk*. Ziedaar dus reeds in het laatst der 15e eeuw de handvesten in dezelfde bewaarplaats, waar zij nog liggen.

2°. Onder 't afschrift van een brief van graaf Willem VI, gegeven den 20sten September 1413, doch in het Privilegieboek afgeschreven in 't begin der 16e eeuw, lees ik: 'd'originaele van desen, dair dese copie tegens gecollationeert is, ende metten selven van woirde tot woirde bevonden accordeerende, berust *in Sint Nicolaus Kercke* bij den anderen handvesten'¹¹⁾.

Alvorens ik over den tijd der stichting spreek, zal ik de tegenwoordige gedaante der IJzeren Kapel beschrijven.

De ijzeren deur, die ik reeds genoemd heb, zit hoog in den westermuur van het voormalig Sint-Sebastiaanskoor, dat tegenwoordig de Catechiseerkamer wordt genoemd. Voorgegaan door een der heeren archivariissen, klimt men eerst met een trap op een dekbord, dat aan den muur is bevestigd, en van daar met een tweeden trap naar de ijzeren deur, die eene drievoudige sluiting heeft: niet alleen een dubbel deurslot maar ook nog een zwaar hangslot. Die ijzeren deur is op de buitenzijde met kalk gewit, gelijk de kerkmuur; maar de overlevering, dat dit van ouds gedaan is, om de deur onzichtbaar te maken, ja dat zelfs de reten met kalk onzichtbaar gemaakt werden, opdat niets het bestaan dier deur aan 't glurend oog verraden zou, verdient geen geloof. Immers het hangslot verried het bestaan der deur; en bovendien verried de deur, hoe goed ook gewit, zich zelve, want hare naar buiten gekeerde oppervlakte is niet effen gelijk de muur.

* Een glazeniersrekening bewijst dat het zuidertransept reeds in 1462 glasachtig werd gemaakt. (A.v.R.)

Op de binnenzijde der ijzeren deur zijn oudtijds wapens geschilderd geweest. Vóór 34 jaren geleden zag de archivaris, de heer Scheltema, de overblijfselen nog duidelijk genoeg, om er de wapens van Maximiliaan en Filips den Schoone in te herkennen¹²). Later heeft het Stedelijk Bestuur goedgevonden, die binnenzijde der deur met een dikke gele verflaag te laten bedekken en daarmee de sporen der oudheid te vernietigen.

Tusschen de ijzeren deur en de eikenhouten binnendeur is ruimte genoeg, dat er een man in staan kan, – zóó dik is de kerkmuur. De laatstgenoemde deur heeft een zwaar grendelslot, maar is ook door de verfkwest zoo goed bestreken, dat er niets anders aan te zien is. Bij hare opening vertoont zich . . . niets. 't Is stikdonker. Men opent de luiken van het tralievenster, dat op het Oudekerksplein uitzielt, en nog is het licht niet sterk. Het oog heeft eenige oogenblikken noodig, om zich aan de schemering te gewennen.

En waar bevindt men zich nu? – In 't vertrek, dat weleer het geheimste van Amsterdam was. Maar wie hier met gespannen verwachting is binnengetreten, vindt die teleurgesteld. Wat hier merkwaardig is, ligt in de kast verborgen. Wat zich aan 't oog vertoont, is niet zeer indrukwekkend.

Men ziet een vierkant steenen kamertje, ruim drie meters lang, ruim derdehalve breed en ongeveer ook zoo hoog, met steenen gevloerd, boven verwulfd. Gewelf en wanden zijn met kalk gewit, maar rijk gestoffeerd met zwarte spinnewebben, – welke laatste hier ook hare beteekenis hebben, want, volgens deskundigen, zijn zij de steeds zichtbare bewijzen, dat het lokaal droog is en dus de perkamenten hier goed bewaard zijn.

In den muur tegenover de deur – den westermuur namelijk – vertoonen zich twee ronde nissen van verschillende grootte; in de grootste staat de kast, van welke ik afzonderlijk zal spreken. In den zuidermuur is, naast het tralievenster, nog een kleine vierkante nis; in den oostermuur de deur, en in of aan den noordermuur niets. Voeg hierbij nu nog twee half vergane stoelen, wier dikke stoflaag almede getuigt van de zooevengenoemde droogte, en gij weet, wat er in de IJzeren Kapel te zien is¹³).

Van ijzer is zij niet, en op eene kapel gelijk zij bijzonder weinig. 't Verwulfsel is niet genoeg om dien naam te wettigen. Allerlei gebouwen werden verwulfd, – ook torens en poorten en gevangenkelders. Ja, lag dit steenen kamertje even diep beneden den beganen grond als 't er boven ligt, dan zou het precies op een gevangenkelder gelijken. Men zou dan kunnen meenen, dat de twee kleine nissen in den muur bestemd waren om er het brood, en de waterkruik van den gevangene in te zetten, de groote tot zijne legerstede. Thans echter is het ten eenemale onzeker, waartoe die nissen gemaakt zijn; wellicht eenvoudig ten dienste van den secretaris, die hier soms eenige oogenblikken moest werken, om iets uit de handen te kunnen leggen.

Naast dit steenen kamertje aan de noordzijde is nog een tweede van gelijke grootte, maar dat de zonderlinge merkwaardigheid heeft van deur- en vensterloos te zijn, en dus te bestaan zonder licht en lucht en door niemand ooit gezien of betreden te worden.

De archivaris, de heer Scheltema, die vóór 32 jaren het eerst op 't bestaan dier verborgenheid wees, vermoedt, dat zij in vroeger tijd 'met onze IJzeren Kapel vereenigd of althans van daar toegankelijk' was¹⁴). 't Eerste: 'vereenigd', komt mij 't waarschijnlijkst voor; de noordermuur heeft het voorkomen van er later ingezet te zijn*.

Het opmerkelijkst in de IJzeren Kapel is de kast, – niet om den kunstvorm, want zij is zoo kunsteloos mogelijk: plat-vierkant-regtaf, maar om de houding, waarin zij zich aan ons vertoont. Het oude Amsterdamsche spreekwoord: 'jij staat 'er net alsof j' er niet hoort', – is hier volkomen gepast. De kast is gemaakt om in een muur te zitten, maar is hier, in een nis, waarin zij niet past, neergezet als op een vensterbank.

Hoe oud zou die kast wel zijn? – Vier eeuwen, zonder twijfel¹⁵). Wij willen haar eerst van buiten bezien.

Een vierkant meubel van zwaar eikenhout en gedeeltelijk met ijzer beslagen. Tegen de voorzijde hangt een ijzeren kruk. Een palm ruim achter die voorzijde loopt een opstaande ijzeren rand, zeven duim breed, rondom de kast. Het deel der kast vóór dien ijzeren rand is geheel met ijzer bekleed; het omtrent viermaal grooter deel achter den rand niet, maar daarentegen is hier het eikenhout veel dikker.

Dat de kast gemaakt is om anderhalf voet diep in een muur gemetseld en met den ijzeren rand er op vastgenageld te worden, blijkt klaar. Zat zij op die wijze in een muur, dan zou zij er slechts een goede handbreed vóór uitsteken, en juist dit deel is gepantserd. En omdat de kast er bepaald toe is gemaakt, zoo is het ook waarschijnlijk, dat zij in haren eersten tijd werkelijk in eenen muur gezeten heeft. Op welke plaats? Die is thans niet meer te vinden; maar ik vermoed, dat die schuilt achter den noordermuur van ons steenen kamertje. Aan de kast zelve is niet meer te bekenen, of zij vroeger tusschen kalk en steen gezeten heeft; de verfkwest is ook hier ter kwader ure werkzaam geweest, om alle spoor van vroegeren toestand uit te wisschen. Eén geheim echter verraadt zij nog, – zij is vroeger met roode menie bestreken geweest.

Laat ons nu de kast eens openen. 't Kost eenige moeite, want er zijn drie sloten op en – die zijn oud. Deuren heeft de kast niet, maar de voorzijde slaat open, evenals een vensterluik aan een huis van dien tijd, en wanneer de klep is neergeslagen, rust zij op de straks genoemde ijzeren kruk en men kan haar als tafel gebruiken. De beide stoelen hebben zeker vroeger, toen zij nog bruikbaar waren, gediend, om bij die tafel te gaan zitten.

Wij zien nu 45 laden, in drie rijen, elk van 15, verdeeld. In deze laden liggen de handvesten, – het oudste van 1275, het jongste van 1650. De laden zijn genummerd met gothische cijfers, en op sommige zijn papiertjes geplakt, waarop zeer oude handen hebben aangeteekend, welke stukken in elke lade lagen, – maar die papiertjes zijn gedeeltelijk afgescheurd.

* Deze veronderstelling is niet juist. De ruimte ten noorden van de IJzeren kapel wordt daarvan afgescheiden door een muur die aanvankelijk als buitenmuur was bedoeld. Dit blijkt uit de detaillering van de muurafdekking en uit het feit dat de driehoekige zijmuur van deze ruimte gebrekkig is opgemetseld, niet in verband met de westmuur van de IJzeren Kapel.

Wanneer is de IJzeren Kapel gesticht?

Wagenaar wilde die stichting terugbrengen tot het laatst der 14e of het begin der 15e eeuw. 'Voor drie- of vierhonderd jaren', schreef hij in 1765, en bragt tot bewijs dezelfde aantekening bij, welke ik zoeven, uit het Privilegieboek vollediger heb meêgedeeld¹⁶). Maar Wagenaar vergiste zich in dat bewijs en dus ook in zijne tijdsbepaling¹⁷). De copie was niet van kort na 1413 maar uit het begin der 16e eeuw. Had hij het Privilegieboek zelf ingezien, dan zou hij zich niet zoo vergist hebben.

De Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut doolde nog verder dan Wagenaar, en kwam tot het zonderlinge besluit, dat 'men de geboorte onzer Kapel zal moeten stellen tusschen de jaren 1296 en 1313, vermits¹⁸) ja, vermits de vier geleerde verslaggevers hier gantsch verdwaald en het pad der historie bijster waren!

Dr. P. Scheltema heeft het eerst den juisten *tijd* van de stichting der IJzeren Kapel aangewezen: het laatste gedeelte der vijftiende eeuw, toen Maximiliaan regeerde als Voogd van zijnen zoon Filips den Schoone¹⁹).

Wat de heer Scheltema er bij gaf, als gissingen betreffende de aanleiding tot het stichten en de oorspronkelijke bestemming van het gebouwtje²⁰), was toen, vóór 34 jaren geleden, het beste wat er nog van gezegd was. Thans echter kan het niet te stout en te overijld geacht worden, na lang en ernstig onderzoek, een ander gevoelen voor te dragen.

De IJzeren Kapel is gebouwd na 1468, – dit hebben wij reeds gezien²¹). Plaatsen wij ons nu op het Oudekerksplein voor den zuider-ingang der kerk.

Daar zien wij twee gebouwtjes, tegen de kerk aangezet: het eene is een kerkportaal; het andere dat, waarin onze IJzeren Kapel zich bevindt.

Het kerkportaal staat voor de westelijke helft van de Sint-Eloyskapel, – de derde zijkapel van den zuidwestelijken hoek der kerk af geteld, – en vertoont ons zijn front en zijn schuins-terugwijkende regterflank. Voor het front prijken de gebeeldhouwde wapens van Maximiliaan en Filips; aan gezegde regterflank die van Holland en Amsterdam. De twee vorstelijke wapens zijn gedekt met gekroonde helmen, dat van Holland draagt de gravenkroon, maar dat van Amsterdam is ongekroond. Klaar bewijs, dat dit kerkportaal gebouwd is tusschen 1482 en 1489.

Het gebouwtje, waarin onze IJzeren Kapel zich bevindt, staat wel vóór de oostelijke helft van de Sint-Eloyskapel, maar is er niet meê verbonden, – of liever: niet meê verbonden geweest. Het is een aanbouwsel tegen den westermuur van het Sint-Sebastiaanskoor of zuiderkruispand der kerk. Aan het onderdeel van 't gebouwtje zien wij ter zijde (niet aan die van 't kerkportaal, maar aan de tegenovergestelde zijde) een aap met een doodshoofd spelende. Daar boven zijn, in een afzonderlijk omlijst vak, gekronkelde perkamentstrooken uitgehouwen, en nog hooger het Amsterdamsche wapen, alsmede ongekroond. Aan de regterzijde van het schild is weleer iets te zien geweest, dat niet meer te herkennen is.

De beide gebouwtjes zijn geschonden en verhanseld; maar, ofschoon zij thans beneden zijn zaamgemetseld tot één, zoo zijn er boven toch nog kenteekenen genoeg, om te bewijzen, dat zij oorspronkelijk elk geheel op zich zelf stonden. Op de plaat der Oude Kerk van Jan Klaaszoon Visscher, van omstreeks 1600, zien wij dan ook, dat toen die twee gebouwtjes niets gemeens hadden. Het kerkportaal staat op het kerkpad, tusschen de twee kerkhofmuren, voor ieder open. Het gebouwtje, waarin zich de IJzeren Kapel bevindt, staat op het kerkhof, achter den muur, en is niet toegankelijk.

Beider standplaats toont ook vrij duidelijk, dat het laatstgenoemde vroeger – al zij 't ook weinig tijds vroeger – is opgerigt dan het kerkportaal. Zeker is het Amsterdamsche wapen aan 't een en 't ander gebouwtje niet van één hand.

Het kerkportaal gaat ons verder niet meer aan. Ik heb er enkel de aandacht op gevestigd, omdat het aan zijn voorhoofd een tijdmerk draagt, en spreek nu alleen van 't andere gebouwtje.

Om de oude gedaante te beschouwen, leggen wij de zooveen genoemde plaat van Visscher voor ons. Wel had ik liever een afbeelding van eene eeuw ouder, maar ik ken geen oudere, die ons duidelijk te zien geeft, wat wij thans zien willen.

Wij herkennen terstond het tralievenster onzer IJzeren Kapel. Daarboven loopt om de dakgoot een steenen balustrade, waar een dakvenster boven uitkijkt en een leijen dak achter oprijst. Maar wat geeft de onderste verdieping ons te zien?

Dit was toen geen kamer, als tegenwoordig, maar vertoont zich als een keldergewelf, met stangen en traliën gesloten. Wat mag het geweest zijn? – Dit leert ons het aapje met het doodshoofd, het uithangteeken van hetgeen zich daarbinnen bevond, want het koord van den halsband van het dier komt uit of door den muur. Wat kan dit keldergewelf anders geweest zijn als het knekelhuis?²²)

En nu de bovenverdieping, die thans IJzeren Kapel heet.

Daar wijst het Stads-wapen heen. Waar dat wapen stond was iets van de Stad te vinden: stads-belang, stads-eigendom. Jammer, dat wij niet meer zien kunnen, wat regts van het schild stond; maar de perkamentstrooken daaronder zijn nog duidelijk genoeg. De bewaarplaats dus der stads-perkamenten; – stads-eigendom, want zij waren met goud betaald; – stads-belang in de hoogste mate, want vrijheid en welvaren hingen er aan!

Dat beitelwerk, wapen en perkamentstrooken, is van vóór 1489. De IJzeren Kapel is dus oorspronkelijk tot geen ander doel bestemd geweest als dat, waartoe zij nog dient.

Al van 't laatst der 15e eeuw af ook heeft zij hare ijzeren deur gehad, want de wapens van Maximiliaan en Filips zijn op die deur geschilderd geweest²³).

Al van 't laatst der 15e eeuw af ook hebben de handvesten in dezelfde laden der eiken kast gelegen, waar ze nog in liggen, want de aantekeningen in het Eerste Privilegieboek bewijzen het²⁴).

Vraagt men, waar de handvesten bewaard zijn eer de IJzeren Kapel bestond? Dit staat in geen register aangeteekend;

maar het is zoo goed als zeker aan te nemen, dat de bewaarplaats toen ook in de Oude Kerk was.

Had het Geregt eerst in het laatste kwartaal der 15e eeuw naar eene bewaarplaats in eene kerk uitgezien, dan zou voorzeker de Nieuwe Kerk wel de voorkeur hebben gehad als de naaste bij 't Stadhuis. De berging der handvesten in de kerk moet dus dagteekenen van den tijd, toen de Oude Kerk nog de éénige kerk van Amsterdam was; en hiervoor heb ik vroeger nog een ander bewijs aangevoerd²⁵). Ik voeg er als gissing nog bij, dat de oudste bewaarplaats der handvesten wel in den toren der kerk kan geweest zijn.

Eindelijk keeren wij nog eens binnen de IJzeren Kapel en bij de oude kast terug.

Hoe jammer is 't, dat vóór ruim 30 jaren geleden de wit- en verfkwesten zijn te werk gesteld, om aan wand en deur en kast alle sporen uit te wisschen, die ons anders nog wel een weinig op den weg des onderzoeks hadden kunnen helpen! – Men heeft te dien tijde niet begrepen, dat kenteekenen op oude muren of aan een oude kast en oud schilderwerk op eene deur evenzeer bronnen voor den geschiedvorscher kunnen zijn als de handvesten, die in de laden liggen.

Raadselachtig is de ontoegankelijke kluis daarnaast. Men heeft dáár, voor ongeveer dertig jaren geleden, al eens een geheime bewaarplaats van oude kostbaarheden vermoed, maar niets dan stof en duisternis gevonden! – De eenige aannemelijke verklaring is, dat de IJzeren Kapel oorspronkelijk de dubbele grootte had, maar, omdat die grootte kamer te weinig licht had van het kleine venster, gehalveerd is door het inzetten eener binnenmuur*.

Zonderling is de plaatsing der oude kast in de nis, waarin zij niet past**. Zij staat er, alsof ze er eens voorloopig neêrgezet, maar sedert vergeten is! – Ofschoon hare 45 laden vol sprekende getuigen zijn, – geen enkele spreekt van haar.

Zoo vaak ik voor deze kast vertoefde, en, na haar neêrgeslagen, op ijzeren poot steunende, klep tot lees- en schrijftafel gebruikt te hebben, bij 't matte licht van 't middeleeuwsche venstertje, haar nog eenige oogenblikken in stille verbazing aanstaarde, was 't alsof zij mij toefluisterde:

Weleer was 't ruimer hier. Die afgesloten cel
Daarnaast was één met deze uw 'IJzeren Kapel'.
(Maar 'k zag nooit outer hier noch heilig-kaarsgeflonker!)
Ik zat daar ginder toen, genageld in den muur,
Regt over 't venster, ja, maar tamelijk in donker,
Zoodat het moeilijk viel, dáár zegel of schriftuur
Te zien of lezen. 'k Moest verplaatst. De moker klonk er
En sloeg mijn boeijen los. Men zette mij hier neêr
En daar een muur, – en 'k zag mijn oude plaats nooit weêr.

¹) Zie hiervoor, blz. 97.

²) Deze Klaas van Nes is reeds genoemd, hiervoor bl. 15. – Hij was de langstlevende van de twee geweest. *Rentmeesters-rekening van Amstelland, 1449-1450*, f° 2 v°.

³) Dit verzoekschrift der Handboogschutterij heeft jaar- noch dagteekening, – wellicht omdat het een verzoekschrift was. De inhoud bewijst echter klaar, dat het tot den tijd van Karels inhuldiging behoort. Het is 't eerst uitgegeven door Van Heussen, en van hem overgenomen door Le Long, *Reformatie van Amsterdam*, blz. 383.

⁴) Zie *Eerste Deel*, blz. 377.

⁵) *Res. Vroedschap*, 1 Augustus 1588.

⁶) *Verhandelingen der Tweede Klasse*, enz. II D. bl. 107-138. – Ook afzonderlijk gedrukt in *De Merkwaaardigste Stukken uit de oudste archieven van Amsterdam*, 1821.

⁷) *Verhandelingen a.v.* bl. 114.

⁸) Stads-archief, lade L 9, N° 10.

⁹) *Keurboek A*, f° 184.

¹⁰) *Groot-memoriaal* N° 1, f° 303 v°.

¹¹) *Privilegieboek* N° 1, f° 99 v°. – De aantekening is onderteekend door den secretaris J. Banninck, wiens handteekening evenzoo voorkomt in het *Groot-memoriaal* N° 1, f° 216, A° 1509; f° 251 v°, A° 1504; f° 252, A° 1505.

¹²) Dr. P. Scheltema, *de IJzeren Kapel*, 1848, bl. 25, 26.

¹³) Er bestaan twee – *afbeeldingen* van de IJzeren Kapel kan ik niet zeggen; liever *gezigten* in de IJzeren Kapel. 't Een is van 1820, in het II D. *Verh. der Tweede Kl. van het Kon. Ned. Inst.*, 't ander van 1848, op den titel der in de vorige noot aangehaalde verhandeling. 't Laatste zou beter zijn dan 't eerste, indien het niet te klein ware.

¹⁴) Dr. P. Scheltema, *Het Archief der IJzeren Kapel*, blz. 13.

¹⁵) Zie *Eerste Deel*, blz. 377, reg. 12 en 13.

¹⁶) Zie hiervoor, blz. 173: 'd'originaele van desen' enz.

¹⁷) Zie Wagenaar, *Amst.* II D. bl. 96.

¹⁸) *Verh. der Tweede Klasse* enz. II D. bl. 115.

¹⁹) In de reeds aangehaalde verhandeling: *de IJzeren Kapel* 1848, bl. 26.

²⁰) *Idem*, bl. 26-29.

²¹) Zie hiervoor, bl. 172.

²²) Hier kan niet tegen worden aangevoerd, dat Wagenaar (II D. bl. 99) het knekelhuis aan den burgwal plaatste, want hij sprak van later tijd.

²³) Zie hiervoor, bl. 174.

²⁴) Zie *Eerste Deel*, bl. 377.

²⁵) Zie *Eerste Deel*, bl. 378, reg. 11-21.

* Deze indruk werd vermoedelijk gewekt door de muraalboog. A.v.R.

** De kast moet zeker een andere verblijfplaats hebben gehad; niet in de ruimte naast de IJzeren kapel, maar waarschijnlijk daaronder. (A.v.R.).

Overgenomen uit: Mej. B. Bijtelaar – Verschillende bijzonderheden uit de 19de eeuw. (Archief Hervormde Gemeente) – 1966.

4 Maart 1830: Op 7 Februari hebben kerkmeesters op vermoeden van lekkage met burgemeester Van de Poll en secretaris De Vries de IJzeren kapel geïnspecteerd, maar alles was in orde. De stad heeft de sleutels.

1 December 1836: Stormschade gehad, vooral aan de zuidzijde, en dat 'het beschot boven de zuiderdeur geheel afgewaaid is'.

6 Augustus 1846: Burgemeester en wethouders hebben besloten om de IJzeren kapel te laten repareren.

4 November 1846: B. en W. berichten dat de reparatie aan de IJzeren kapel is verricht, en verzoeken nu aan kerkmeesters om het dak in orde te brengen. Kerkmeesters zullen aan het verzoek voldoen, maar het moet geen precedent opleveren.

7 Februari 1850: 'Is gelezen eene missive van den heer Archivis P. Scheltema, kennisgevende van het voornemen, om in de IJzeren Kapel een doorgang te maken tot de nevens dezelve ontdekte ledige kluis, bij wijze van een boog of poort, af te sluiten met eene deur, en zulks geheel voor stadsrekening, en met de verzekering, dat door de daaraan vereischte werkzaamheden geene schade hoe ook genaamd aan het kerkgebouw zal worden veroorzaakt'. Kerkmeesters hebben dit verzoek toegestaan.

1 April 1864: Advies verzocht door de Grote Commissie inzake het van stadswege gelaste naar buiten openslaand maken van de kerkdeuren. Kerkmeesters oordelen, dat de binnendeuren naar buiten openslaand kunnen gemaakt worden; de buitendeuren niet, zonder grote kosten en ontsiering; het is ook niet nodig, want men kan ze ook open laten staan; ze zijn namelijk voorzien van hekken die naar buiten opengaan.

30 Juli 1877: Op bevel van Burgemeester en Wethouders d.d. 9 Juli moeten de deuren naar buiten openslaand worden gemaakt binnen drie maanden.

Uit de Notulen van de Bouwcommissie:

2 Februari 1893: De architect deelt mede 'dat hij van de archivaris Mr. De Roever vernomen heeft, dat de IJzeren Kapel aan de Kerkelijke Commissie onder bepaalde voorwaarden zal worden afgestaan; dat de archivaris hem toen heeft medegedeeld dat er een stel nieuwe sleutels bestaan, die in een eikenhouten kistje worden bewaard. Namens Mr. De Roever verzoekt hij aan de Kerkelijke Commissie de vraag te doen om deze nooit gebruikte sleutels aan het archief der Gemeente af te staan. Wordt besloten dit in de vergadering in de Kerkelijke Commissie te behandelen'.

2 Maart 1893: 'De architect, de Heer Posthumus Meyjes, komt ter vergadering en deelt mede, dat hij aan den archivaris het houten kistje met de sleutels van de IJzeren Kapel heeft afgegeven tegen overlegging van een kwitantie, die in het archief van de Kerkelijke Commissie zal worden gedeponneerd; dat de IJzeren Kapel niet zeer ruim blijkt te zijn, zijnde twee meters bij twee meters'.

Een en ander hield verband met de overbrenging van de bescheiden uit de IJzeren Kapel naar het Gemeente Archief.

4 September 1908: Boven het kerkportaal aan het Oudekerksplein moeten de vroeger niet herstelde drie vlakken van het puntdak nieuw beleid worden.

(Er werden Belgische leien voor gebruikt met koperen nagels. R.C.N.)

2 October 1914: Door een ernstige lekkage aan den O. muur van het Z. kerkportaal bleek de bekapping van dat portaal grotendeels te zijn verteerd. Deze is nu vernieuwd, en van nieuw lood voorzien. Bij het afhakken van genoemden O. muur is een volgemetselde doorgang bevonden, door eene stijlvolle zandsteen omlijsting omgeven. Deze doorgang zal nu worden gerestaureerd.

8 Januari 1915: In het Zuider kerkportaal is het ontdekte poortje geheel vrijgemaakt en gerestaureerd.

Overgenomen uit: Mr. W.F.H. Oldewelt – De charterkast uit de IJzeren Kapel in de Oude Kerk – Amstelodamum – 29e jrb. 1932. Blz. 2 t/m 7.

Van oudsher zijn de bij het Amsterdamsche stadsbestuur van hoogerhand ingekomen perkamenten brieven, als privilegiën e.d., in de Oude kerk bewaard, maar hoe en waar precies dit aanvankelijk het geval is geweest is niet bekend. Later werden deze stukken geborgen in de kast in de IJzeren Kapel¹⁾, een vertrek dat gelegen is aan de westzijde van den zuiderkruisbeuk der kerk boven het zuiderportaal²⁾, op ongeveer vijf meter hoogte boven den beganen grond. Het is toegankelijk door een ijzeren deur welke men vanuit genoemden zuiderkruisbeuk bereikte door middel van twee ladders of trappen, boven elkander geplaatst, van welke de laatste rustte op een houten dekbord dat in den muur is bevestigd. Achter deze ijzeren deur, waaraan het vertrek zijn naam ontleende, bevond zich een dito van hout en wanneer deze was geopend zag men in een nis in den muur tegenover den ingang de charterkast (hoog 112 c.M., breed 102 c.M. en diep 53 c.M.)³⁾ waarvan de deur neergeklapt kan worden en, door een zich er aan bevindenden draaibaren poot ondersteund, als tafel dienst kan doen. Deze kast, welke in 1892 naar het gemeentelijk archiefdepot is overgebracht²⁾, bevat drie verticale rijen elk van vijftien laden, de eerste rij genummerd van beneden naar boven, de tweede van boven naar beneden en de derde wederom van beneden naar boven³⁾. Daarvan zijn die met de nummers één tot en met dertig bijna alle met een of meer, soms zeer geschonden, strookjes perkament voorzien. Op deze strookjes, welke nog nimmer de aandacht hebben getrokken, is de oorspronkelijke inhoud der laden aange teekend. Het opschrift op de zevende lade luidt: 'Een bryef van mynen genadigen heere dat wy omme des brandes willen X jaren lang bede vry ende composicii vry geweest zyn.' Hiermede is het privilege van 25 Juli 1452 van Philips den Goeden bedoeld waarbij hij Amsterdam, dat in den nacht van den 24en Mei van dat jaar voor drie vierde gedeelte was verbrand, vrij verklaarde van een tienjarige bede bedragende 3000 klinkaarts 's jaars. Deze hertog leefde dus blijkbaar nog toen dit opschrift werd gemaakt, immers ook in het opschrift op de derde lade staat 'mynen genadigen heere' waaronder door een iets latere hand na des hertogs dood ter verduidelijking is geschreven 'hertog Philips'. Uit de slotwoorden van het boven aangehaalde opschrift volgt dat het na 1462 moet zijn aangebracht. Het ontstaan van dit opschrift ligt dus tusschen de jaren 1462 en 1467, het jaar van Philips' dood. Aangezien alle opschriften door dezelfde hand zijn geschreven en in geen enkele van een jonger privilege sprake is dan in dat op de zevende lade, mogen we aannemen dat alle opschriften in dien tijd zijn vervaardigd hetgeen bewijst dat de charterkast zelf ook uit dien tijd of wellicht van nog iets vroeger moet dateren. De samenstellers van de 'Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten voor geschiedenis en kunst' schatten haar in elk geval veel te jong, door haar ontstaan op stijlcritische gronden pas in den aanvang der 16e eeuw te stellen.

Toen in het laatste decennium der 14e eeuw het stadsbestuur zich in verband met de groeiende administratie een raadhuis had laten bouwen⁴⁾ en het raadplegen dezer van oudsher in de Oude kerk bewaarde privilegeverzameling menigvuldiger en dus tijdroovender werd, besloot men in 1413 tot het aanleggen van een privilegeboek dat ter secretarie bewaard zou blijven. De privileges uit de Oude kerk werden daarin chronologisch afgeschreven, hetgeen er voor pleit dat deze toen aldaar nog volgens de jaren van inkomen werden bewaard. Toen hun aantal echter groeide en daardoor deze chronologische ordening te onpraktisch werd heeft men vermoedelijk tusschen de bovengenoemde jaren 1462 en 1467, een andere ordening ingevoerd en de bij elkaar behorende charters over de, toen met opschriften voorziene, laden der charterkast verdeeld. Deze nieuwe ordening blijkt een naar onderwerpen te zijn geweest, te beginnen met de voor de toenmalige administratie belangrijkste als 'regeering' enz. Het behoeft ons daarom ook niet te verwonderen dat we het befaamde tolprivilege van 1275 pas in de 18e lade aantreffen. Dit stuk had immers toentertijd uit bestuurs oogpunt feitelijk reeds alle waarde verloren. Blijkens den oudsten inventaris der charterkast van 1635 was deze ordening toen nog, behoudens enkele te verklaren uitzonderingen, precies dezelfde en bleef dit ook na het langzamerhand in onbruik geraken dezer bewaarplaats, zooals uit de latere inventarissen van 1654, 1705 en 1850 blijkt⁵⁾. De voortdurende vermeerdering van het aantal charters gaf aanleiding tot het in gebruik stellen van meerdere laden en het nummeren van alle laden met zwarte romeinsche cijfers van I tot en met XLV. Dat deze nummering van jonger datum is, blijkt uit het feit dat op de laden twintig tot en met vier en twintig deze cijfers op bekrompen wijze tusschen de twee daarop geplakte perkamenten strookjes zijn gezet moeten worden, terwijl op de lade vier en twintig zelfs een gedeelte van het cijfer over een der perkamenten strookjes is heen getrokken. In het privilegeboek heeft men toen omstreeks 1500^{***} naast de afschriften het nummer van de lade bij geschreven waarin de origineelen lagen, om zodoende het terugvinden te vergemakkelijken. Op sommige laden komen ook nog sporen van papieren strookjes voor. Aangezien zij hier en daar over de cijfers zijn heengeplakt blijken deze van nog jonger datum te zijn. De laden 31-36, welke zooals gezegd na de ordening van 1462-1467 werden in gebruik genomen, bevatten bijna uitsluitend charters waarop in dorso de plaats hunner aanvankelijke bewaring op het stadhuis voorkomt. Daaruit blijkt dat vele later ingekomen privileges zeer langen tijd ten stadhuize zijn bewaard gebleven alvorens naar de Oude kerk te worden overgebracht. De overige laden zijn, met uitzondering van no. 39 ledig gebleven. Andere tijden brachten andere administratieve methoden waardoor deze bewaarplaats sedert het begin der 17e eeuw overbodig is geworden.

Ten slotte nog iets over de plaats waar deze charterkast in de Oude kerk kan hebben gestaan. Een aanteekening in het 1e Groot Memoriaal⁷⁾ vermeldt: 'Opten 25en dach van Meye anno 1498 es boven in de oude kerck bij de hantvesten gebrocht een brief van privilege', dus in 1498 was de kast boven in de Oude kerk. Daarmede kan m.i. geen hogere verblijfplaats bedoeld zijn dan de IJzeren Kapel waarvan de vloer zich $\pm$ 5 M. boven den beganen grond bevindt en waar de kast tot 1892

* Moet zijn: boven de Librije naast het Zuiderportaal (A.v.R.).

** De grootste buitenwerkse maten zijn: hoog 119,7 cm (achterwand), breed 116 cm (met kraag), en diep 55 cm. (A.v.R.).

*** Oldewelt geeft geen reden voor deze datering. Als de datering juist is moeten de Romeinse cijfers op de laden voor 1500 zijn aangebracht (A.v.R.).

toe is gebleven. Deze kapel is echter eerst ten tijde van Maximiliaan en Philips de Schoone (1482-1506) gesticht* blijkens hun aan de buitenzijde aangebrachte wapens, zoodat de kast zich vóór dien tijd elders, waarschijnlijk beneden, moet hebben bevonden. Uit de constructie der kast blijkt duidelijk dat zij oorspronkelijk grootendeels in een muur was gemetseld. Alleen het voorste gedeelte stak ongeveer 12 c.M. buiten den muur uit en is daarom geheel met plaatijzer beslagen terwijl een breede kraag of rand van hetzelfde metaal, rondom de kast loopende, diende om de naden tusschen den muur en het zich daarin bevindende deel der kast af te sluiten. Deze rand was de oorzaak dat de kast toen zij in een nis der IJzeren Kapel stond, van onderen met houten blokken gesteund moest worden daar zij anders scheef stond**. Wel een bewijs dat de kapel nimmer haar oorspronkelijke verblijfplaats kan zijn geweest! Wagenaar (1765) en Dr. Scheltema (1848) hebben in de kerkmeesterenkamer, een gedeelte der Huiszittenkapel***, een tweede dergelijke kast gezien welke zoowel in grootte**** als maaksel geheel met die der IJzeren Kapel overeenkwam en waarin de charters werden bewaard welke tot het archief der Oude kerk zelf behoorden. Deze kast was toen nog in den noordermuur gemetseld⁵⁾. Zooals ik reeds elders heb aangetoond⁶⁾ dienden echter deze met witte romeinsche cijfers genummerde laden, oorspronkelijk om daarin de charters van de O.Z. Huiszittenmeesters te bewaren die van oudsher hun kantoor in de Oude kerk hebben gehad. Toen deze in 1762 naar een ander vertrek in de Oude kerk waren verhuisd***** hebben kerkmeesteren de oude kast voor hun eigen charters in gebruik genomen¹⁰⁾. Beide kasten dateerden ongetwijfeld uit denzelfden tijd, zoodat wel mag worden aangenomen dat ook de stedelijke charterkast aanvankelijk ergens beneden in de kerk in een muur, bijvoorbeeld van de Sacristie, was gemetseld. Beide kasten zijn dan, mogelijk bij de uitbreiding van het kerkgebouw welke in het laatst der 15e eeuw plaats heeft gevonden, uit den muur gebroken waarin zij oorspronkelijk zaten, waarna de eene in een muur der in 1497 gebouwde Huiszittenkapel is gemetseld en de andere 'boven in de Oude Kerck' in een nis der IJzeren Kapel is geplaatst. Het stadswaapen waarmede de deur der kast is ontsierd werd er vermoedelijk pas in den loop der 19e eeuw op geschilderd*****.

* De wapens zijn aangebracht in een fries van het Zuiderportaal, niet van de IJzeren kapel (A.v.R.).

** Deze conclusie moet onjuist zijn: aan de onderzijde is thans geen kraag meer (doch is er wel geweest). De klossen die Veelwaard afbeeldt (afb. 7) hebben gediend bij het plaatsen van de kast (A.v.R.).

*** De Kerkmeesterskamer is een aanbouw van de Huiszittenkapel (A.v.R.).

**** Deze kast zal niet in grootte geheel met de charterkast zijn overeengekomen. De twee overgebleven laden zijn minder diep dan de laden van de charterkast, de breedte is enkele cm's minder, de hoogte vrijwel gelijk. (A.v.R.).

***** De Huiszittenmeesters waren reeds in 1654 uit de tegenwoordige Kerkmeesterskamer vertrokken (A.v.R.).

***** De weggeschilderde omtrek van een ouder schild tekent zich nog af. (A.v.R.).

¹⁾ Vóór de 19e eeuw werd deze kapel 'het secreet' genoemd.

²⁾ Ambtelijke correspondentie v.d. archivaris, dossier IJzeren Kapel.

³⁾ De laden genummerd 16-30 waren oorspronkelijk door een, thans verdwenen, tusschenschotje over de breedte in twee vakken verdeeld en de laden 31-45 bovendien nog door een schotje over de lengte in vier vakken.

⁴⁾ 28e Jaarboek Amstelodamum (1931) blz. 13 e.v.

⁵⁾ Na dien heeft men den inhoud der charterkast met alle overige charters ten archieve tot één chronologisch gerangschikte collectie vereenigd. In 1925 heb ik echter den oorspronkelijken inhoud der laden weder gereconstrueerd.

⁶⁾ f° 303vo.

⁷⁾ Dr. Scheltema kreeg den indruk dat deze kast niet altijd op dezelfde plaats was geweest.

⁸⁾ Zie de inleiding tot mijn 'Inventaris der archieven van de beide Huiszittenhuizen', 1929.

⁹⁾ De laden met charters werden jaren geleden naar het kerkelijk archiefdepot in de N.Z. Kapel overgebracht alwaar zich nog eenige laden bevinden. Waar mag de kast zelf echtergebleven zijn? Ik kon haar bij een nauwkeurig onderzoek in de Oude kerk niet meer terugvinden.

Overgenomen uit: Prof. Dr. J.J.M. Timmers – Symboliek en iconographie der Christelijke kunst – 1947.

553.

Veelvuldiger dan de beide stamouders van het menselijk geslacht zien wij Adam alleen onder het Kruis afgebeeld. Waarschijnlijk ligt niet zozeer een symbolische gedachte daaraan ten grondslag, dan wel de legende, volgens dewelke de stervende Adam zijn zoon Seth naar het Paradijs zond, om er drie zaadkorrels te halen. Toen Adam gestorven was, legde zijn zoon hem deze korrels in de mond. Na zijn begrafenis groeide hieruit een boom op, die tenslotte, na allerlei lotgevallen, het hout leverde voor Christus' Kruis. Nog algemener echter was de opvatting, dat het Kruishout opgericht werd op de plek, waar Adam begraven lag. Op oudere voorstellingen wordt Adam, onder het Kruis liggend, door het Bloed van Christus opnieuw ten leven gewekt, of vangt hij het Bloed in een kelk op. Later liggen aan de voet van het Kruis vrijwel steeds Adam's schedel en enkele doodsbeenderen. De meer materiele aanleiding is de naam Calvarië of Schedelplaats.

754.

De *aap* geldt in de Physiologus als symbool des duivels. Gelijk de aap wel een kop, maar geen staart heeft, zo heeft de duivel wel een begin in zijn oorspronkelijke staat als engel, maar zijn verdoemenis is zonder einde. Bovendien is de duivel de nabootser, de aap van God.

Cfr. Liselotte Stauch, R.D.K., I, 202.

846.

Omtrent de tonsuur verklaart Durandus het volgende: het hoofd is het symbool van de geest, de haren dat der wereldse en ijdele gedachten. Daarom moeten de haren van de kruin van de clericus verdwijnen. Toch kan hij niet als mens leven zonder gedachten aan het aardse en daarom blijven nog haren op het lager gelegen deel van de schedel over.

Cfr. Durandus, II, I, 26 v.

1384.

Het voorhof der kerk, ook atrium of paradisus, was een door zuilenhallen omgeven voorplein, waarop gewoonlijk een fontein opgesteld stond. De boetelingen hielden er zich tijdens de liturgische handelingen op. Later gaat de naam paradisus over op datgene, wat wij onder de naam kerkplein of kerkhof verstaan; de benaming leeft nog voort in het Franse parvis. Bij Hugo van St. Victor is het atrium, dat tevens tot begraafplaats dienst doet, het beeld van de slechte christenen, die, ofschoon zij geheiligd zijn door het ontvangen van het Sacrament van het Doopsel, toch inwendig vervuld zijn van ontbinding en verrotting, de verdorvenheid hunner ondeugden. Sicardus en Durandus daarentegen zien in het atrium een symbool van Christus, door wie wij binnengaan in het hemelse Jerusalem.

1683.

Een voor de hand liggende voorstelling van het hemelse paradijs is Abraham met Lazarus in zijn schoot. De oudste voorstelling daarvan vinden wij in een Grieks handschrift der homilieën van St. Gregorius van Nazianze in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Later draagt Abraham gewoonlijk meerdere zielen in de gestalte van kinderen in zijn schoot. Naast hem staat soms een levensboom opgesteld met mensenhoofden tussen de bladeren. Vaak wordt dit motief omwille der symmetrie verdubbeld.

Cfr. Molsdorf, 112 v.; Mâle, II, 388.

1755.

Verder is, steeds volgens Rhabanus Maurus, de beer het beeld van de onzuiverheid en de onkuisheid (ibid. 1086). De Hortus Deliciarum verklaart: Violentia est ursus. De beer is het zinnebeeld van het geweld. Later wordt hij het attribuut van de Ira, de toorn.

1760.

De aap symboliseert sinds de 16de eeuw de onkuisheid, en soms ook, om zijn potsierlijke wijze van doen, de dwaasheid.

1765.

De jonge stier, het stierkalf, is volgens Rhabanus Maurus een beeld van Christus, omdat het volgens Num. 19 de zuivere offerande is. Ivo van Chartres (11de eeuw) zegt: Iste vitulus sine macula est, quia sine peccato ad passionem ducitur.

1766.

Daarentegen is het gouden kalf een beeld van de rijkdom in de kwade zin des woords, auri sacra fames.

2073.

ELIGIUS, ELOY (1 December)

Eloy werd geboren omstreeks 590 te Chaptelat bij Limoges. Volgens de oude levensbeschrijvingen zou hij eerst hoefsmid en later goudsmid en muntmeester geweest zijn onder Clotharius II en Dagobert I. In 639, na de dood van Dagobert, verliet hij het hof, werd priester en in 641 Bisschop van Noyon. Hij stierf omstreeks 660. Nog hoefsmid zijnde zou hij eens een knecht gehad hebben, die gewoon was lastige paarden, die hij te beslaan had, een poot af te snijden. Als hij dan ongehinderd zijn werk gedaan had, zette hij het paard de poot weer aan. Deze knecht was Christus zelf, die ook aan Eligius deze macht gaf.

Als goudsmid zou hij reliekschrijnen vervaardigd hebben voor de HH. Martinus, Genoveva, Germanus, Columbanus, Severinus, Dionysius enz. Hij is de patroon der hoof- en goudsmiden.

Gewoonlijk wordt Eligius voorgesteld in bisschoppelijk ornaat, met attributen aan het smidsvak ontleend: hamer, tang, hoefijzer of aambeeld. Als edelsmid draagt hij soms een kelk of bokaal in de hand. Soms is een afgesneden paardepoot zijn attribuut. Zijn hoedanigheid van *edelsmid* wordt ook nog aangeduid door een hamer met een klein kroontje erop.

Petrus Christus maakt van de voorstelling van St. Eloy, die ringen verkoopt aan een bruidspaar, een genrestuk (Coll. Lehmann, New York). Hieronymus Francken I stelt hem predikend voor (Museum, Antwerpen). De kerken van Lottum (L.) en Horst (L.) bezitten 16de-eeuwse beelden van de Heilige als Bisschop, met de hamer als attribuut. Zie ook afb. 126.

2157.

MATTHIAS (24 Februari)

Matthias werd in de plaats van de verrader Judas Iscariot tot Apostel aangesteld (Act. I, 23 vv.). Hij zou werkzaam geweest zijn in Judea en Jerusalem. Bij de Hoge Raad aangeklaagd werd hij gestenigd en daarna onthoofd. Keizerin Helena bracht zijn relieken naar Rome en naar Trier.

Het attribuut van Matthias is een zwaard, een bijl of een hellebaard.

Barend van Orley beeldt Matthias af met een bijl in de hand.

Overgenomen uit: Mej. B. Bijtelaar – Verschillende werkzaamheden aan de Oude Kerk in de jaren 1769 en 1770-1964

Na 1767 vinden we geen graaf- en heiwerk meer vermeld. Toen men de huisjes achter de kerk, met de nieuwe ingang, benevens het huisje tegen de Sebastiaankapel voltooid had, schoof men verder in de eenmaal ingeslagen richting, en nam het Zuiderportaal met de aangrenzende kamer, en ook de Kerkmeesterskamer onderhanden.

Wat er in de jaren 1769/70 aan de Kerkmeesterskamer is gedaan, kan bijna geheel worden nagegaan uit de rekeningen en kasboeken. Indertijd heb ik dit reeds uitgezocht.

Met het *Zuiderportaal* liggen de zaken lastiger. De vraag is: wanneer heeft de kerkdeur met poort haar tegenwoordige vorm gekregen? Er is in 1770 aan gewerkt, maar alleen de steenhouwer Leendert Viervant spreekt in zijn rekening over dat jaar van een 'nieuwe' zuiderdeur: '29 augustus. Twee blaauwe steene neuten lang zame 2½ vt. aan de Nieuwe Zuyderdeur f. 6.17.8.' Zijn knecht Paulus heeft er 6 dagen aan gewerkt, en Klaas 4 dagen.

Viervant heeft nog meer:

'een blok Bremersteen tot twee opgaande pylasters aan dito deur, lang 7 voet 6 d., yder houden zame in maat 30 vt. cubiq f. 54.-.'

'Twee blokken Bremersteen tot het middelstuk en twee cromme stukken in maat 48½ voet cubiq.' Drie knechts hebben er een paar weken werk aan gehad.

'Oct. 3. Ben bremer steene schinkel lang 31.10.10, met arbeyd f. 4.15.-.

'Oct. 6. Een blauwe steene ligdrumpel in de Aanneemskamer¹⁾ met steen en arbijd, lang 7 voet 7 dm f. 14.4.8.

'Vijf sleepvragten met de Poort, en een met de ligdrumpel f. 2.8.-.

'Klaas 6 dagen aan de Poort f. 9.18.-.

'Jan 6 dagen f. 9.18.-.

'Oct. 13. Twee stukken benthemer steen tot style onder het cosijn van de aanneemkamer, houd in maat 6 voet, met lijsten met steen en arbijd f. 12.6.-.

'Twee blaauwe steenen neuten tegen de poort.

'Oct. 23. een blauwe steene drumpel tussen de neuten van de Poort ingekeept lang 7 vt. 8 dm., dik 5 dm, met steen en arbydsloon f. 18.-.-.

'een stuk benthemer steen in maat 6 voet met een lijst f. 9.12.-.

'een blaauw basement 2 voet f. 5.10.8, houd 4½ voet met arbeyd 24 st(uivers) en cruyloon f. -.6.-.

'Paulus 6 dagen in de kerk f. 9.-.-.

Dan komt de rekening van Maria Catharina Loofs, steenkoopster. Ze levert regelmatig kalk, cement, tegeltjes, en ook bakstenen, meestal kleine hoeveelheden voor reparaties. In de rekening over 1770 zitten een paar grotere posten. In september werden geleverd 6000 goudse en 3000 grauwe Leidse stenen. Waarvoor wordt niet vermeld.

Cornelis Twisk, mr. metselaar, heeft over november 1769 tot november 1770 een rekening van f. 1228.11.-, waarin hij als naar gewoonte alleen maar de namen van de knechts noemt, met de dagen waarop ze aan de Oude kerk hebben gewerkt. Aan een der woonhuizen heeft hij ruim f. 250.- verdiend.

Pieter Warners levert hang- en sluitwerk, maar de zuiderdeur vermeldt hij niet.

Willem Dom levert koperwerk, sloten en ijzerwaren. Geen zuiderdeur vermeld.

De rekening van de loodgieter Joost Crammer is interessanter. '1770, dec. 8. Aan de Zuyderdeur 10 ogen en 12 dooken van loot gegooten 50 pond f. 7.10.-.

'2 schuyfraamllooden gegooten 53 pond f. 6.12.4.

'nog de oogen en dooken aan de schoorsteen vastgegooten, f. 17.7.10.

'dec. 15. Suyder Deur gegooten nog 60 pond smeltloot f. 5.14.-.

'2 oogen van loot gegooten f. 1.5.8.

'een mand coolen f.-.15.-.

'dec. 31 aan de Suyderdeur 2 oogen van loot gegooten f. 1.5.8.

'de cramme, dooken, en lantaare vastgegooten f. 9.2.6.'

¹⁾ De kamer naast het Zuiderportaal komt onder verschillende benamingen voor: diakenkamer, aanneemkamer, schuurkamer, doopkamertje (omdat daar de doopgetuigen met de kinderen zaten te wachten); oorspronkelijk zal het de librije geweest zijn.

Overgenomen uit: Mej. B. Bijtelaar – Het vertrek naast het zuiderportaal van de Oude Kerk – 1967.

Het is zeer gewoon in de Oude kerk, dat eenzelfde ruimte (hetzij een kapel of een kamer) bekend staat onder verschillende namen. Zo ook de librije.

Waar we die librije hebben te zoeken wordt in de administratie van de kerk niet opgegeven. Tenslotte zijn we gekomen tot een soort bewijs uit het ongerijmde: met de librije kan slechts bedoeld zijn het vertrek naast het zuiderportaal, want de overige ruimten aan de Oude kerk waren voor andere doeleinden bestemd: sacristie, kerkmeesterskamer, huiszittenmeesterskantoor, collegekamer van het Onze Lieve Vrouwegilde. De eerste en enige maal dat we de librije met name genoemd vonden, was in het artikel van mr. W.F.H. Oldewelt: Notarissen te Amsterdam vóór 1600, in het Jaarboek Amstelodamum XXVI (1929), waarin vermeld staat dat Heinric Matthijsz., clericus Trajectensis diocesis, op 31 januari 1495 een akte verleed 'in liberaria antique ecclesie parochialis St. Nicolay.'

Heinric Matthijsz. was blijkbaar altarisist, want we vinden hem vermeld in de lijsten van vicariepriesters van P.N. Grijpink.

De inhoud van de akte vinden we vermeld bij Dr. I.H. van Eeghen: Het S. Paulus- of Paulusbroedersklooster te Amsterdam en het kapittel van Utrecht, 1409-1579. (Jaarboek Amstelodamum XL (1944), bl. 31. '1495 Jan. 31. Notarieel instrument, waarbij Thomas de Wael, presbyter, met toestemming van zijn zoon Theodricus en van zijn broer Johannes aan het klooster kwijtscheldt een eeuwige pacht van 2 gouden Arn. Geld. gl. op de ramen van Harman Rembouts in de buurt van het klooster.' Het stuk berust in het Paulusbroedersarchief (Gemeente-archief).

We worden dus verder niet wijzer omtrent de librije; echter willen we nog opmerken dat heer Thomas de Wael in 1509 een vicarie van vijf missen per week stichtte op het Sint Petrus en Paulusaltaar aan de noordzijde van het Hoge Koor, en dat hij vóór 22 maart 1510 is overleden.

Of het vertrek waarin de librije was ondergebracht, in 1495 nog nieuw was, en tegelijk is gebouwd met het aangrenzende zuiderportaal, zal bij het afbikken van de muren en het onderzoek van de fundering wel blijken.

Op de bekende prent van Claes Jansz. Visscher is voor het raam van het vertrek naast het zuiderportaal een stevig hek aangebracht, wat zou kunnen wijzen op bijzondere zorg voor wat zich daarachter bevond: charters, boeken, geld of kostbaarheden.

Er wordt nergens melding gemaakt van plundering der librije tijdens de beeldestorm. Maar na de Alteratie horen we over de librije niets meer. Wel zijn er verschillende kasposten die betrekking hebben op aankoop van boeken voor een theologische bibliotheek ten dienste van de Kerkeraad, maar die Kerkeraad vergaderde in de Collegekamer, en daar zijn ook de studieboeken opgeborgen. Van deze boeken bleken er enige aan te wijzen in de Universiteitsbibliotheek, waar ze via de librije, van de Nieuwe kerk en het Athenaeum Illustre terechtgekomen zijn. Maar dat dateert allemaal van na de Alteratie.

Wat er van de boeken uit de middeleeuwse librije is geworden, weten we vooralsnog niet. De laatste pastoor van de Oude kerk, Jacob Buyck, bezat een mooie bibliotheek, maar die was niet ondergebracht in de kerk, en is via de erfgenamen van de pastoor in het Athenaeum Illustre beland, en vandaar in de Universiteitsbibliotheek. Er bestaat nog altijd de mogelijkheid, dat sommige middeleeuwse boeken en handschriften van de Universiteitsbibliotheek, waarvan de herkomst niet kan worden vastgesteld, oorspronkelijk behoorden tot de librije van de Oude kerk. Maar dit is slechts een mogelijkheid; zeker is het niet.

Na de Alteratie werd het vertrek naast het zuiderportaal voor andere doeleinden gebruikt. Aangezien de Oude kerk nog altijd als de hoofdkerk van Amsterdam werd beschouwd, werd hier het hele kerkelijke bestuursapparaat ondergebracht. De Kerkeraad vergaderde in de Collegekamer, en de Diaconie kreeg het vertrek naast het zuiderportaal in gebruik¹⁾. Meer ruimte schoot er niet over, want andere lokaliteiten waren reeds in gebruik bij de kerkmeesters en bij Huiszittenmeesters van de Oude Zijde. Van de sacristie werd een kamer bestemd voor het nieuw gestichte college van Commissarissen van huwelijkse zaken, en het overige deel diende als consistoriekamer. Bovendien moest de koster onderdak gebracht worden, want totnogtoe had geen koster aan de Oude kerk gewoond.

Men ziet dat er in de bijgebouwen van de Oude kerk vrij wat omging, maar ook dat al die bestuurscolleges zich met betrekkelijk kleine ruimten moesten vergenoegen. Vandaar dat zoveel mogelijk naar de kerk werd afgeschoven: Huiszittenmeesters deelden brood uit in hun kapel, en wie bij de Kerkeraad ontboden werd, moest zijn beurt afwachten in het Vrouwenkoor²⁾. Commissarissen van huwelijkse zaken zullen hun talrijke klanten in de Sint Sebastiaanskapel hebben laten wachten alvorens ze door de Roodeur mochten binnengaan, en zo zal de Diaconie het zuiderportaal wel als wachtkamer hebben gebruikt.

Tot de in 1578 heropgerichte Kerkeraad³⁾ behoorden elf diakenen; als ze allemaal ter vergadering kwamen was het vertrek propvol. En ook zal het lastig werken zijn geweest, wanneer velen tegelijk om onderstand kwamen verzoeken, of wanneer de diakenen levensmiddelen of geld hadden uit te delen. Van de goede manieren van het 16de eeuwse publiek moeten we ons maar niet te veel voorstellen; het zal bij de Diaconie wel net zo zijn toegegaan als wanneer de deuren werden opengezet voor de kerkdienst; dan drong men zich naar binnen, er werd geduwd en gekeven en gescholden dat het niet mooi meer was.

De Kerkeraad heeft zich daar herhaaldelijk mee bemoeid, en ook met de toestanden bij de Diaconie, maar het hielp niet. Zo lezen we dan in de Protocollen van de Kerkeraad op 30 mei 1579, dus een jaar na de Alteratie: 'Is mede besloten dat men die dyaconen wederom sal vermanen, dat se die onordentelycke wtdeelynge der aelmoessen zullen verbeteren, twelck zy belooft hebben te doen, twelcke gheschyet is den 6 Juny.'

Veertien dagen later (op 20 juni) besliste de Kerkeraad: 'Is mede verordonneert dat dye dyaconen dynsdach toecommende sullen haer Reeckenynge doen in de Oude kerck in de sacristie des namiddaechs te 2 uren 't welck men die g.(gemeente) sal vercondighen om ofter yemant begeerde present te wesen dat hy dan mocht verschynen.'

Dat was dus een periodieke (waarschijnlijk jaarlijkse) rekening en verantwoording, die afgekondigd werd opdat belangstellende gemeenteleden op hun verlangen konden worden toegelaten. Dat de diakenen daarvoor de sacristie mochten gebruiken, wijst erop dat het in hun eigen lokaliteit niet mogelijk was: immers het gewone dagelijks werk moest toch verricht worden, en dat gaf al drukte genoeg.

Diakenen verzonnen er nog iets anders op om de aanloop in hun vertrek enigszins te beperken, en de Kerkeraad gaf er zijn fiat op, wat blijkt uit de Protocollen van 7 juli: 'Is verordonneert dat die dyaconen sullen voortvaren met hare begonnen maniere van die almoessen te distribueeren, namelick int thuisbrengen der selfste, met exceptie dat sy sullen acht nemen op de ghelegentheyt der persoonen.'

De strekking was dat de ondersteuning thuisgebracht zou worden bij degenen voor wie het bezwaarlijk was om naar het kantoor van de Diakonie te komen; een voordeel was bovendien dat de diakenen op die manier geregeld contact onderhielden niet alleen met de betrokken personen, maar ook met hun gezinnen.

Na het Kerkeraadsbesluit van 7 juli 1579 schijnen er de eerste tijd geen klachten meer te zijn geweest. Het is jammer dat we de notulen van de Diakonie zelf niet konden raadplegen; die zouden zeker aardige bijzonderheden hebben opgeleverd. Maar het oudste notulenboek dat bewaard bleef, dateert van 1632, en toen was er al heel wat veranderd.

Om te beginnen was de stad Amsterdam belangrijk uitgebreid, en bijgevolg was het aantal klanten van de Diakonie groter geworden. Het werd een benauwde geschiedenis in die kleine lokaliteit, maar de Diakonie was de enige niet die uit haar werkruimte was gegroeid. Het stadhuis was te klein geworden voor het stedelijk bestuursapparaat; de Huiszittenmeesters klaagden ook al; de Kerkeraad had de kerkmeesters ertoe gebracht om in 1625 de Collegekamer te vergroten, maar dat hielp slechts voor enige jaren.

In 1632 kwam er verandering. De stedelijke regering stichtte het Athenaeum Illustre (ook genaamd de Doorluchtige School). Dat was wel geen Universiteit, maar er doceerden toch beroemde professoren als Vossius en Barlaeus. Dat Athenaeum Illustre werd gevestigd in de kapel van het voormalige Agnietenklooster, en daarheen werd ook de stedelijke boekerij, totnogtoe gevestigd in de librije van de Nieuwe kerk, overgebracht. Die librije kwam dus leeg te staan, en voortaan vergaderde de Kerkeraad er in de wintermaanden; 's zomers bleef men nog vergaderen in de Collegekamer van de Oude kerk⁴).

Misschien was de librije van de Nieuwe kerk beter te verwarmen, maar het kan ook zijn dat de Kerkeraad zijn leden aan de andere zijde van het Damrak ter wille was door gedurende de helft van het jaar wat dicht bij huis te vergaderen. Want juist naar de westzijde was de stad aanzienlijk uitgebreid door de aanleg van Heeren-, Keizers- en Prinsengrachten, en zo was de Nieuwe kerk meer in het middelpunt van de stad komen te liggen dan de Oude kerk.

Voorlopig was de Kerkeraad dus geholpen – maar kon er ook niet iets verzonnen worden voor de Diakonie? Voorlopig wist men er geen raad op. Pas op 7 augustus 1640 lezen we in de Notulen van de Diakonie, dat Joost Gerritsz. geelgieter, (in 1636 diaken geworden) een mogelijkheid meent te zien 'tot becominge van een beetere ende grooter Camer voor onse vergaderinge, waer van in voorgaende dickwils was gesproocken.' Diakenen verzekeren zich van de bijstand van een zeer gezien predikant, ds. Jacobus Laurentius; ze klampen Burgemeesteren en Thesaurieren aan, en verzoeken de heren zelf eens een kijkje te komen nemen aangaande 'de onbequaemheijt, cleyn- ende ongelegentheijt van onse tegenwoordige Caemer, dat wel waer is ons daer inne soo lange hadden beholpen, doch dat wij ons nu daer inne niet wel langer behelpen en connen, ten aensien van der groote aenwas der armen, ende in tijden van vierige sieckte, pest ende andere swaricheeden, en de de menichte der broederen die haer inne moeten behelpen, ende andere reedenen meer.'

Uiteraard hadden ze ook met kerkmeesters gesproken, maar die konden aan de Diakonie geen grotere lokaliteit verschaffen, en bewilligden in hun plannen om te vertrekken, naar het schijnt tot hun grote spijt. Kerkmeesters verlangden wel, dat het vertrekken van de Diakonie buiten hun kosten zou geschieden, en dat ze op de hoogte zouden worden gehouden.

Op 21 februari 1642 vermelden de notulen van de Diakonie, dat 'onsse nieuw Caemer' (dat is het gebouw aan de Gravenstraat tegen de Nieuwe kerk) nu zover gereed is dat ze in gebruik kan worden genomen. Dat gebeurde op 28 februari d.a.v.

De kamer in de Oude kerk kwam echter niet leeg te staan: na elke kerkdienst konden de collecterende diakenen zich daar verzamelen, de collecte tellen en inpakken. De Oude kerk had meer dan tien diensten per week, behalve nog de trouwdiensten, waarbij diakenen ook present waren. Een afzonderlijke kamer konden ze best gebruiken.

Maar er behoefden nu maar weinig boeken en papieren meer bewaard te worden, en het geld werd naar de Gravenstraat gebracht. Vermoedelijk is dat de oorzaak geworden, dat het hekwerk uit de tijd van Claes Jansz. Visscher in de tweede helft van de 17de eeuw niet meer aanwezig is; op een gravure van N. Visscher naar de tekening van P.H. Schut ziet men een raam met een rondboog, maar zonder traliwerk.

De administratie van de kerk verschaft ons geen nadere bijzonderheden. In die tijd bewaarde men de rekeningen nog niet; aan de notulen van kerkmeesters hebben we geen houvast, evenmin als aan de kasboeken. De betalingen aan de leveranciers staan er lang niet altijd gespecificeerd in.

In de 18de eeuw wordt dat beter, maar toch komen we lang niet alles omtrent de verrichte werkzaamheden te weten. Zo vernemen we wel, dat de kamer naast het zuiderportaal in gebruik is als schuurkamer (daar werd dus het koper gepoetst) en dat een van de kerkeknachts er een kast in gebruik had, die 'het bierhok' werd genoemd, maar wanneer die kennelijk 18de eeuwse kasten tegen de noordmuur gemaakt zijn, vinden we niet.

Vermoedelijk zijn ze in de plaats gekomen voor 'de kisten daer het koperwerk in leyt' en die Gerrit Gerrits witwercker 'versien' heeft in 1645 en er op 3 oktober f. 3 en tien stuivers voor kreeg⁵).

In de 18de eeuw komen we de naam 'aanneemkamer' tegen; de kamer werd dus ook gebruikt door predikanten voor de aanneming tot lidmaten van hun catechisanten; deze jongelieden deden dan de volgende Zondag in de kerkdienst belijdenis.

In 1730 komt er een grote reparatie aan de toren ter sprake. Het duurt nog wel een paar jaar voordat men eraan zal kunnen beginnen, maar de beenderenkelder onder de toren moet alvast geruimd worden. Aangezien er regelmatig graven geruimd moesten worden, had men in en aan de kerk verschillende knekelputten, maar de torenkelder heeft een heel probleem opgeleverd.

In de rekening van de doodgraver over 1730 komt voor: 'Voor graven van een kuyl int Suyder Pertal f. 24.6.-.'

In 1732 heeft hij: 'Voor 't graven van een kuijl in de aanneemkamer f. 33.8.-, en voor 't ruimen van de beenderen uyt het graff No. 14 in de Smits Kapel en uijt de Noorder Kelder f. 20.-.'

(Dat zullen we dus wel vinden wanneer in het Zuiderportaal en de aangrenzende kamer de vloer opgebroken wordt.)

Pro memorie vermelden we hoe in 1736 de metselaar Dirk Treur een kuil groef aan de kerk 'tot het bergen van verscheijde saken.' Wat dat voor zaken waren hebben we bij de restauratie van de Binnenlandvaarderskapel gezien.

Dan is er nog een rekening van de doodgraver, betaald februari 1738, waarin een post voorkomt 'voor 't graven van een kuyl in de schuurkamer aan Roeloff de Bruijn f. 60.10.-.'

Vooreerst is het nu met de graafpartijen gedaan.

In de inventaris, opgemaakt in 1810 bij de scheiding van Kerk en Staat, wordt voor de 'Diakenskamer' opgegeven: een blikke fontijn, twee geschilderde blikke blakers, twee kransen, en een kopere snuiter; een blikke tregter en twee houten bakken; twaalf glase inktkokers in hun houten bakjes, zes zandbakjes, twee bruin houten parsjes, een tafel, eenige collecteerzakjes.

Dat is de hele inventaris van de diakenkamer. Maar er moet nog meer geweest zijn: stoelen b.v. In 1810 bezat de kerk 'zestien leere stoelen met hooge ruggen.' Daarvan zijn er drie overgebleven; die kwamen uit de Sint Sebastiaanskapel, zie de tekening van Lamberts. Allicht hebben er ook enige in de Diakenkamer gestaan.

En aangezien de diakenen belast waren met het snijden van het brood bij de viering van het H. Avondmaal, zullen ook de benodigdheden hiervoor in hun kamer zijn geborgen: 'Drie planken om brood op te snyden, drie maatschuiven, drie dito plankjes; een pars, een lood, een plankje & twee kopere pennen om het brood in te parssen; een broodmand, drie dito messen.'

Misschien is er uit de rekeningen van de Oude kerk nog meer op te diepen.

¹⁾ Pas veel later blijkt uit de boeken dat de diakenen deze kamer in gebruik hadden.

²⁾ Protocollen Kerkeraad van 16 oktober 1578 (archief Herv.Gem.).

³⁾ Voor het eerst was een Kerkeraad opgericht in 1566; bij de komst van Alva in het volgende jaar waren de meeste leden gevlucht, en niet allen waren in 1578 teruggekeerd.

⁴⁾ Wagenaar II bl.

⁵⁾ In 1810 blijkt men volgens de inventaris vier kisten te hebben tot berging van het koperwerk. Blijft nog de mogelijkheid dat men die kisten in de kasten van de 'schuurkamer' heeft opgeborgen.

Overgenomen uit: Notulen van directievergaderingen tijdens de restauratie. 1955-1979.

Notulen 98, 6-8-1968, rondgang.

Verschillende bouwfragmenten en vondsten werden bezichtigd in het zuiderportaal zoals: de thans geheel vrijgelegde natuursteen doorgang, tussen Smidskapel en portaal, met gaaf basement en aanzet van benedenboog.

Het natuursteen kozijn, geplaatst in een oudere nis met baksteen poortje leidend naar de domineeskamer kreeg ook de aandacht, alsmede de vermoedelijke vroegere plaats van het poortje in de zuidmuur van de Smidskapel.

Notulen 100, 5-11-1968, punt 752.

Wat te doen met het gemutileerde profiel van het natuurstenen poortje uit het Zuiderportaal? Completeren!

Notulen 101, 14-1-1969, rondgang.

De gedeeltelijk gestelde kantstijlen van het gerestaureerde natuurstenen poortje, toegang gevend tot de Librije, worden bekeken.

Notulen 107, 13-1-1970, rondgang.

In de Smidskapel werd het resultaat van het recente funderingsonderzoek bekeken. Daar is een fundering aangetroffen evenwijdig met de zuidmuur van de kapel, en daar tegenaan gelegd. Deze fundering heeft ongeveer in het midden van de kapel een aansluitende zuid-noord lopende fundering, die er mee in het verband is gewerkt.

Bedoelde muren zullen hebben behoord bij het oudste, tegen de Kleine Hallenkerk staande portaal en een daarnaast gelegen nevenruimte, mogelijk ook al een Librije.

Notulen 114, 6-5-1971, punt 829.

Men neemt waar hoe bij het binnenkomen van de kerk via het Zuiderportaal de gereconstrueerde doorgang een functie heeft in het ruimtelijk aspect.

Notulen 119, 2-3-1972, rondvraag.

De heer Haga brengt verslag uit van zijn bezoek met de heren Van Rooijen en Nieuwenhuis, aan het gemeente archief. De heer Van Hoboken liet de archiefkast zien, die tot het einde van de vorige eeuw in de IJzeren Kapel stond. De sleutels van de toegangsdeuren tot de kapel worden eveneens op het archief bewaard. Het restauratiebureau heeft de sleutels in bruikleen gekregen om er kopieën van te laten maken.

Men is van mening dat het de moeite waard is de sleutels zo nauwkeurig mogelijk na te maken.

Notulen 120, 4-5-1972, punt 862.

De sleutels van de toegangsdeuren van de IJzeren kapel zijn gekopieerd en worden getoond. Men is tevreden over het bereikte resultaat.

Notulen 142, 13-5-1976, punt 985.

Prof. Sleeswijk is aansluitend op de voorgaande gedeelten van de pleinwand bezig geweest met een ontwerp voorstel van het zuiderportaal – librije – ijzeren kapel.

Van het Zuiderportaal blijft de bestaande 18e eeuwse doorgang gehandhaafd. De aanzet van het gewelf kan omdat het bovenstuk van de deur een vast onderdeel is, worden teruggebracht.

Door de grootschaligheid van de kerkmeesterskamer zou een herhaling van de kleine middeleeuwse poort te miezerig uitkomen.

Het is nu een behoorlijk harmonisch geheel. In de dichtgemetselde doorgang is een raampje gedacht ter vermenselijking van die hoek. Het raam als architectonisch element in de librije krijgt door een gotische tracering zijn bijzonderheid terug. Op de ijzeren kapel zou de opengewerkte borstwering weer terug kunnen komen. Hoogte en indeling der onderdelen zijn nog bekend. De baksteen borstwering tussen de pinakels van het portaal kan weggenomen worden en de pinakels kunnen worden hersteld.

Op deze manier ontstaat het eigen karakter van portaal, librije en ijzeren kapel tussen het huiselijk gewriemel.

Notulen 151, 8-12-1977, rondvraag.

Er is een proef genomen met het schoonmaken van enkele messing grafplaten, gevonden bij graafwerk in de kerk.

Notulen 152, 9-2-1978, punt 1044.

Betreft grafplaten: aantasting door de grond veroorzaakt moet worden gestopt. Verder schoonmaken zou onjuist zijn.

Notulen 154, 1-6-1978, rondvraag.

Grafplaten zijn gerestaureerd op het Rijksmuseum.

Notulen 155, 10-8-1978, rondvraag.

De grafplaten zijn schoongemaakt en geconserveerd.

Rapport 18-12-1978.

Omvat een discussie over eventuele herplaatsing van de houten tochtportalen.

Notulen 159, 6-2-1979, punt 1074.

Op 14 Maart 1979 (officiële opening van de Oude Kerk) zal het Zuiderportaal wel bruikbaar zijn maar zeker niet gereedkomen. Het ligt in de bedoeling schuttingen en steigers voor de zuideringang tijdelijk weg te nemen.

LIJST VAN OVERIGE GERAADPLEEGDE WERKEN

- Agt, J.J.F.W. van,
De Sint Jacobskerk te 's Gravenhage. Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, 15 Sept. 1961, kol. 153-180.
- Breen, Dr. Joh. C.,
Uit Amsterdam's Verleden. 1934.
- Breen, Dr. J. van,
De geschiedenis van de bouw der Oude Kerk te Amsterdam. Getypt exemplaar 1949. Archief Stichting De Oude Kerk te Amsterdam.
- Bijtelaar, Mej. B.M.,
Uittreksels van archieven bevattende gegevens die bij de restauratie van belang kunnen zijn. Getypt exemplaar, 30-6-1952. Archief Stichting De Oude Kerk te Amsterdam.
- De Binnenlandvaarderskapel van de Oude Kerk. 47ste Jaarboek Amstelodamum 1955, blz. 17-26.
 - De St. Sebastiaanskapel van de Oude Kerk. 59ste Jaarboek Amstelodamum 1967, blz. 29-62.
 - Het complex Smidskapel, Zuiderportaal, Librije en IJzeren kapel van de Oude Kerk. 60ste Jaarboek Amstelodamum 1968, blz. 15-52.
 - De Kerkmeesterskamer van de Oude Kerk. 61ste Jaarboek Amstelodamum 1969, blz. 24-64.
 - De Huiszittenkapel van de Oude Kerk te Amsterdam. 62ste Jaarboek Amstelodamum 1970, blz. 14-36.
 - Lysbeth Gaevenkapel in de Oude Kerk. 63ste Jaarboek Amstelodamum 1971, blz. 29-43.
- Commelin, C.,
Beschryvinge van Amsterdam, 1693. IV Boek, De Geestelijke Gebouwen, Tweede Hoofdstuk, Beschryving van d'Eerste Parochie, of Oude Kerk.
- Eeghen, Mej. Dr. I.H. van,
Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam. 1941.
- Gouw, J. ter
Geschiedenis van Amsterdam. 1879.
- Janse, H.,
De overkapping van de Oude Kerk te Amsterdam. Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond, Sept. 1958, kol. 141-178.
- De wapens aan het Zuiderportaal van de Oude Kerk. Maandblad Amstelodamum, 46ste Jaargang Juni 1959, blz. 142-143.
 - Weitkoperskapel, Noorderportaal en Heilig Graf van de Oude Kerk. 53ste Jaarboek Amstelodamum 1961, blz. 66-84.
 - & P. Postma
Vondstenboek Restauratie Oude Kerk Amsterdam. Lopend van 4 Juli 1955 t/m Juni 1963.
- Kloek, W.,
Gewelfschilderingen in de Oude Kerk te Amsterdam. Stichting De Oude Kerk te Amsterdam, 1975.
- Laan, Drs. P.H.J. van der
Inventaris van het archief van de Memoriemeesters van de Oude – of St. Nicolaaskerk te Amsterdam, 1968.
Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam.
- Nieuwenhuis, R.C.,
Beschrijving Sebastiaanskapel en naastgelegen deel Zuiderzijbeuk. Stichting De Oude Kerk te Amsterdam, 1968.
- Beschrijving Smidskapel en naastgelegen deel Zuiderzijbeuk. Stichting De Oude Kerk te Amsterdam, 1971.

Noach, Dr. A.

De Oude Kerk te Amsterdam; biografie van een gebouw. 1939.

Oldewelt, Mr. W.F.H.

Inventarissen der archieven van de beide Huiszittenhuizen. 1929. Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam.

Opzichtersdagboeken. 1946-1979.

Ozinga, Prof. Dr. M.D.,

De gotische kerkelijke bouwkunst. Serie De Schoonheid van ons land, 1953.

Rooijen, A. van,

Beschrijving Kosterij Oude Zijds Voorburgwal 76-78. Stichting De Oude Kerk te Amsterdam, 1966.

— Beschrijving transept van de Oude Kerk. Stichting De Oude Kerk te Amsterdam, 1977.

Sterck, Dr. J.F.M.,

De Heilige Stede in de geschiedenis van Amsterdam. 1928.

Verspaandonk, J.A.J.M.,

De koorbanken van de Oude Kerk Amsterdam. Misericorde reeks IV. 1984.

Winkler Prins Encyclopaedie 1949

t.b.v. de meeste historische gegevens vermeld op blz. 26.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

4. BESCHRIJVING VAN DE
OUDE AFBEELDINGEN

4. BESCHRIJVING VAN DE OUDE AFBEELDINGEN

Uit de verzameling oude afbeeldingen van de Oude Kerk in het Gemeente-Archief zijn er zeven stuks geheel of en détail gereproduceerd, terwijl van één andere afbeelding alleen een beschrijving volgt met verwijzing naar een afbeelding in de 'Beschrijving van de St. Sebastiaanskapel'. De motieven die tot een keuze uit de ruime verzameling van afbeeldingen van de Oude Kerk gezien vanuit het zuiden leidde zijn de tijd van ontstaan, de betrouwbaarheid en een weergave van de veranderingen die het complex in de loop der tijd heeft ondergaan.

Afb. 1.	a. Processievaandel der Heilige Stede, 1555. In bezit van het Begijnhof te Amsterdam, aanwezig in het Amsterdams Historisch Museum. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 30357, detail.
Afb. 2.	b. Loterijprent, gedateerd 1558. In het bezit van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 7894, detail.
Afb. 3.	c. Gravure door Claes Jansz. Visscher (1587-1652), daterend van ná 1611. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 15610, detail.
Afb. 4.	d. Gravure door P.H. Schut ($\pm$ 1619 – na 1660), ca. 1660. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 18069, detail.
Afb. 5.	e. Aquarel door J. Schouten (1716-1792), 1778. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 20124, detail.
Afb. Beschr.
St. Seb. kap. 56.	f. Tekening door G. Lamberts (1776-1850). Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 12584.
Afb. 6.	g. Tekening door C. Springer (1817-1891), ca. 1840. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 11938.
Afb. 7.	h. Gravure door D. Veelwaard (I, 1776-1851; II, 1796-1868), 1820. Gem. Arch. Top. Atlas neg. no. 17287.

Het volgende omvat een beschrijving naar de vorm van het onderhavige deel van de Oude Kerk in onderlinge vergelijking en bovendien in vergelijking met de toestand voor de restauratie in 1971.

Afb. 1 1. *Processievaandel, detail; voor 1510*

In het vaandeldoek is een olieverfschilderij gevat dat door het ontbreken van de lichtbeuk op het middenschip kan worden gedateerd op vóór 1510. Een afbeelding van het gehele schilderij vindt men in de Beschrijving van de St. Sebastiaanskapel, afb. 50.

Zuiderportaal en IJzeren kapel zijn geheel zichtbaar. De Librije wordt door één der processiegangers aan het oog onttrokken. Al zijn de details van de gebouwtjes moeilijk te herkennen, toch is de weergave overeenkomstig de werkelijkheid. In beide gevels van het Zuiderportaal bevindt zich een boogvormig begrensde doorgang. De muren zijn versierd met speklagen. Op de twee uitwendige hoeken staat een slanke steunbeer, bekroond door een pinakel. Op de overgang van het fries naar de gevel van de IJzeren kapel bevindt zich eveneens een pinakel. Boven het fries steekt het tentdak uit, bekroond door een piroen.

De linker steunbeer is nu niet meer aanwezig omdat hij bij de bouw van de tegenwoordige Kerkmeesterskamer (1611) is afgebroken. De gevel van de IJzeren kapel vertoont twee smalle raamopeningen; de tussenstijl is breder weergegeven dan in de werkelijkheid het geval is, terwijl de verbindende segmentboog is weggelaten. De zuidgevel en ook de westgevel schijnen te zijn afgesloten door een fries, met een pinakel op de hoek. Daar bovenuit rijst het hoge tentdak, met een hoog zadeldakje van een dakkapel aan de zuidzijde.

Afb. 2 2. *De Loterijprent, detail; 1558*

Op deze prent zijn de verhoudingen tussen hoogte en breedte minder juist getroffen. Elk van de twee portaalgevels heeft een doorgang met boogvormige sluiting. Het fries is niet weergegeven, maar wel de pinakels en pilasters daarvan, die hier de vorm van arkeltorentjes hebben gekregen. De pilaster boven de zuidelijke ingang heeft een bijzonder bekronend accent. De voet van het tentdak schijnt op de muur te rusten. Het dak wordt bekroond door een zodanig versierde piroen, dat in die versiering wel eens initialen van de houtsnijder (S.A.) zijn herkend (Noach, blz. 109).

Het onderste deel van de Librije gaat schuil achter een houten hekwerk met aangepunte palen, verbonden door twee horizontale regels. Het raam dat daar bovenuit komt is gesloten door een kielboog. Deze vorm is blijkbaar in de herinnering van de houtsnijder blijven hangen door de vorm van de tracering *binnen* de raamomlijsting, welke naar aanleiding van enkele vondsten bij de restauratie kon worden gereconstrueerd. Binnen de weergegeven raamomlijsting bevindt zich een traliwerk met kleine vierkante mazen. Welke functie de achterliggende ruimte in 1558 – voor de reformatie – had is niet bekend.

Mej. Bijtelaar heeft het denkbeeld geopperd dat hier de Librije gevestigd kan zijn geweest waarover voor het eerst in 1495 wordt gesproken, doch deze functie eist een dergelijk zwaar traliwerk niet. Een voorlopige conclusie zou kunnen zijn dat het afgebeelde traliwerk niet behoeft te behoren bij de functie van 1558, doch bij een vorige functie van hoger belang. We komen hierop terug in het hoofdstuk Bouwperiodes.

Blz. 69

Daarboven bevindt zich in de gevel het raam met middenstijl van de IJzeren kapel, dat met het Librijeraam bijna tot een architectonische eenheid schijnt te zijn gevormd, wat niet in overeenstemming is met de werkelijkheid. De gevel wordt afgesloten door een onversierde afdeklijst, de balustrade ontbreekt. Hierboven rijst het tentdak op, bekroond door een piroen. De forse dakkapel staat excentrisch.

Afb. 3

3. *Gravure door Claes Jansz. Visscher, detail; na 1611*

Waar het verhoudingen en detaillering betreft zijn hier de hoofdzaken wel goed getroffen. De toegangen van het Zuiderportaal zijn echter met een spitsboog gesloten in plaats van een ellipsboog. De rollagen zijn summier aangegeven, echter niet de speklagen in de gevels. Door de zuidwaartse vergroting van de tegenwoordige Kerkmeesterskamer in 1611 is de zuidwestelijke toegang tot het portaal blijkbaar minder functioneel geworden en daarom dichtgemetseld; het lijkt erop of men het plint heeft uitgebouwd tot een zitbank die ook tegen de Kerkmeesterskamer aansluit.

Van de zuidelijke toegang staat de oostelijke deurvleugel – die naar binnen draait – open; blijkbaar is het bovendeel van de deur dat in de boogsluiting valt, vast. Dit was noodzakelijk door de vorm van het achterliggend netgewelf.

Op de hoek van de beide gevels van het portaal bevindt zich de steunbeer met plint en versnijdingslijst, afdekking en pinakel. Er is een beeldhouwd fries weergegeven, waarboven zich een bakstenen borstwering bevindt die door een smalle lijst wordt afgedekt, welke ook de andere pilasters met pinakels afsnijdt. Het weergegeven viermaal herhaalde versieringsmotief van drie visblazen binnen een cirkel moet fantasie van Visscher zijn, want het tegenwoordige beeldhouwwerk bestond in 1611 al ongeveer 120 jaar. In afwijking van de beide vorige afbeeldingen bevindt zich in het oostelijke dakvlak van het tentdak een dakkapel. Bij onderzoek van de nog aanwezige oorspronkelijke kap tijdens de restauratie is gebleken dat een dakkapel hier nooit geweest kan zijn, echter wel boven de westmuur, even ten noorden van het middenspan.

Blz. 78

De gevel van de Librije toont een zeer groot boogvormig gesloten en zwaar getralied raam. Waar alle tekenaars zo'n tralie weergegeven kan dit geen fantasie zijn, al moet men rekening houden met het feit dat ook deze afbeelding atelierwerk is naar een misschien op zulke ondergeschikte punten niet zo heel duidelijke veldschets. Visscher geeft echter nauwkeurig de knooppunten van de ijzerconstructie aan: de verticale staven steken door ogen van de horizontale staven; hij weet hoe zo iets in elkaar behoort te zitten. Blijkens deze afbeelding bevond de tralie zich vóór het raam, doch binnen de raamomlijsting. Door vondsten tijdens de restauratie is gebleken dat kort voor 1611 de tracering van het raam moet zijn gesloopt en daarmee ook de diefijzers die daaraan verbonden waren, zoals de tegenwoordige – betrouwbare – reconstructie laat zien. Visscher beeldde dus een recente tralie af, niet meer de tralie die op de Loterijprent voorkomt. Of tegelijk met de tralie een houten kozijn (met ventilatie-mogelijkheid) voor de toenmalige Diaconiekamer is aangebracht is niet bekend; het voor de restauratie aanwezige kozijn dateerde van 1770.

Het naar voren liggen van het traliwerk kan zo'n imponerende werking op de tekenaar hebben gehad dat dit de oorzaak zou kunnen zijn van het veel te groot afbeelden van het raam. Ook het grote belang van de achterliggende ruimte – dat toentertijd algemeen bekend was – kan hiervan de oorzaak zijn. Zoals gezegd was de tegenwoordige Librije in 1611 in gebruik als Diaconiekamer. Er werd dus geld bewaard, wat in combinatie met een houten kozijn een dergelijk imposant hek kan hebben gerechtvaardigd.

Boven het Librijeraam is het raam van de IJzeren kapel weergegeven, met middenstijl en ellipsboogvormige sluiting in plaats van een segmentboog.

De gevel wordt afgesloten door een fries met hoek- en middenpilaster, gedragen door kraagsteentjes. Het fries heeft vijf visblaasmotieven als versiering. Daarboven is het tentdak zichtbaar dat niet vrij staat, maar zich schijnt aan te vlijen tegen de westmuur van de St. Sebastiaanskapel, wat absoluut een onjuiste voorstelling van zaken is omdat bij de restauratie sporen van een zakgoot tussen de St. Sebastiaanskapel en de IJzeren kapel zijn gevonden. Het zuidelijk dakvlak heeft een forse dakkapel, voorzien van een zadeldak met piroen en daaronder een gesloten luik, draaiend op hengelen. Bij de restauratie is de dakkapel gereconstrueerd.

Afb. 4

4. *Gravure van P.H. Schut, detail; ca. 1660*

Dit is de vroegste afbeelding waarop de kerkhofafscheiding uit dit stadsbeeld is verdwenen. Dit komt overeen met de sluitingsdatum van het Oudezijdskerkhof na 1655. Voor de Kerkmeesterskamer is een hek op stenen voet gemaakt.

Wat vorm en bijzonderheden van de kappen betreft schijnt Schut zich op de prent van Visscher te hebben gebaseerd: de positie der weergegeven dakkapellen en het halve tentdak van de IJzeren kapel komen overeen.

De meest opvallende afwijking met de prent van Visscher is het bescheiden formaat van het Librijeraam, hetgeen overeenkomt met de afmetingen van het tegenwoordige raam. Toch kan het raam nooit groter zijn geweest want in de Librije is het vrijwel wandvullend. De onderste helft van het raam is van tralies voorzien. De gevel heeft een plint en speklagen.

De toegang tot het Zuiderportaal heeft een geprofileerde omlijsting. Ook de dichtgemetselde doorgang is weergegeven, met de voorgemetselde bank die – omgezet in de hoek met de Kerkmeesterskamer – in het vlak van de zuidgevel van dit gebouwtje met een voluut schijnt te zijn afgesloten. Ook Visscher gaf de aanduiding van een voluut.

Afb. 5

5. *Aquarel door J. Schouten, 1778*

De aquarel toont het complex na de verbouwing van 1769-'70. Hierna hebben vrijwel geen veranderingen meer plaatsgevonden zodat deze afbeelding vrijwel overeenkomt met de tegenwoordige toestand voor restauratie.

De aquarel geeft meer details van de gebouwtjes dan de hiervoor besproken afbeeldingen. Zo zijn aan weerszijden van de ingang lantaarnhouders te zien, bevestigd op sierlijk gebogen smeedijzeren consoles. Op de borstwering staat een

eenvoudig hekwerk van verticale latten tegen overklommen. De piroen op het kapje komt nauwkeurig met de nog bestaande overeen.

Schouten heeft zich echter niet aan de werkelijkheid gehouden ter zake van de raamomlijstingen van de Librije en de IJzeren kapel. Het onderste raam heeft een spitsboog in plaats van een rondboog. Van het bovenste raam is in plaats van een segmentboog een ellipsboog getekend, terwijl het raam te hoog is evenals de gevel van de IJzeren kapel. Het kapje op de IJzeren kapel is afgeknot.

Afb.
Beschr. St. Seb.
kap. 56

6. *Tekening door G. Lamberts*

De tekening van Lamberts wordt hier volledigheidshalve vermeld. Vergelijking met de oudere aquarel van Schouten en de jongere tekening van Springer maakt duidelijk dat Lamberts op enkele punten sterk van de werkelijkheid is afgeweken.

Afb. 6

7. *Tekening door C. Springer, ca. 1840*

Dit is de jongste en ook de meest betrouwbare en uitvoerige afbeelding van het complex. Deze tekening is een voorstudie voor een rijker gestoffeerd maar ook meer van de werkelijkheid afwijkend schilderij door de bekende romantische meester. Een afbeelding in kleur vindt men bij P. Scheen, *Lexicon van Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, afb. no. 203.

De tekening komt overeen met de toestand voor restauratie. Er zijn twee elementen die thans ontbreken: de consoles aan weerszijden van de toegang zonder lantaarns; op de borstwering staat een houten verhoging, van paneelwerk in plaats van het hekwerk dat door Schouten is afgebeeld. Die houten verhoging komt op de oudste fotografische afbeelding van voor 1900 al niet meer voor.

Afb. 8

Op een tekening door J.A. Rust uit 1843 zijn eveneens alleen de consoles van de lantaarns afgebeeld, terwijl bovendien een soortgelijke verhoging op de borstwering voorkomt.

De ingang van het portaal heeft een hek met spijlen dat naar buiten kan draaien.

Afb. 7

8. *Gravure door D. Veelwaard, 1820*

Van het interieur van de IJzeren kapel bestaan enkele afbeeldingen, waaruit voor deze bespreking die werd gekozen welke het meest overeenkomt met de werkelijkheid. Het is overigens de enige oude interieur-afbeelding die van een onderdeel van het complex kan worden getoond, want voor zover bekend is het interieur van Zuiderportaal of Librije nooit door een tekenaar vastgelegd.

De gravure toont de kapel gezien vanuit de toegang. In de tegenoverliggende muur zijn een smalle en een brede nis uitgespaard; daaronder twee spaarbogen die aanzetten boven de plavuizenvloer. In de brede nis is een kast geplaatst. Het betreft hier de vermaarde archiefkast, waarvan het schrijfblad in opgeklapte stand is afgebeeld. De verhouding van breedte en hoogte is niet goed getroffen. De verticale staaf met dwarsstuk dient bij geopende toestand van de kast als tafelpoot. Links en rechts onder aan het blad zijn de scharnieren zichtbaar waaraan het blad kan draaien. De kast staat op twee lage klossen, die nodig waren bij het plaatsen van de kast in de nis. De smalle nis in dezelfde wand is leeg.

Tek. 11

In de gedeeltelijk zichtbare linkerwand is het zandstenen raamkozijn met middenstijl weergegeven. De raamopeningen hebben twee liggende diefijzers – de werkelijkheid toont bovendien twee staande – en ze kunnen worden gesloten door twee opgeklapte luiken. Deze moeten in de 19de eeuw zijn vervangen door glasramen, elk met twee horizontale roeden.

De rechterwand schijnt de aanzet te tonen van een driepasmotief, wat niet met de werkelijkheid overeenkomt.

Over de ruimte is een kruisribgewelf geslagen. De twee afgebeelde ribben hebben voegen als bij natuursteenstukken, hoewel de ribben in werkelijkheid van baksteen zijn. Het weergegeven peerkraalprofiel is onjuist. De ribben zijn geprofileerd door afschuining. Op de gravure schijnt het enig zichtbare kraagsteentje met bladwerk of een masker versierd te zijn. Het thans nog aanwezige kraagsteentje heeft vlakke ingezwenkte zijden.

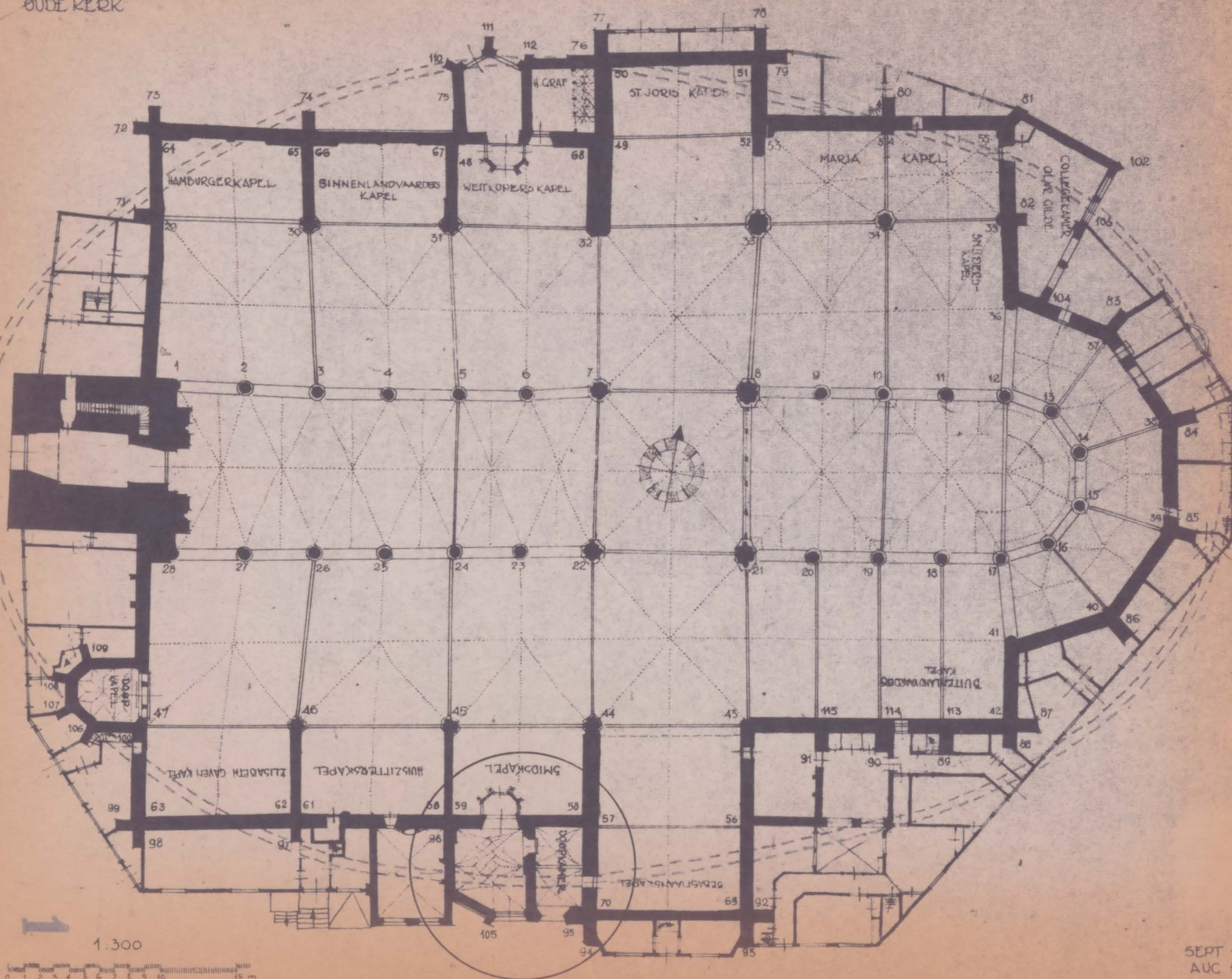
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

5. AFBEELDINGEN

a. TEKENINGEN

AMSTERDAM
OUDE KERK

SEPT 1948
AUG 1950
NOV. 1955

VE

M

7

VERTICALE DOORSNEDE LIBRIJE EN IJZEREN KAPEL GET.: J.V.
 MET AANVULLINGEN, GET.: AP JUNI 1986 SCHAAL 1:50
 TOESTAND VOOR RESTAURATIE.

1460-62

1497-98

AANGETROFFEN BIJ RESTAURATIE

RECONSTRUCTIE

VERSNIDING, LEDESTEEN LIJST,
 WAAROP MUURGORDING RUSTTE.

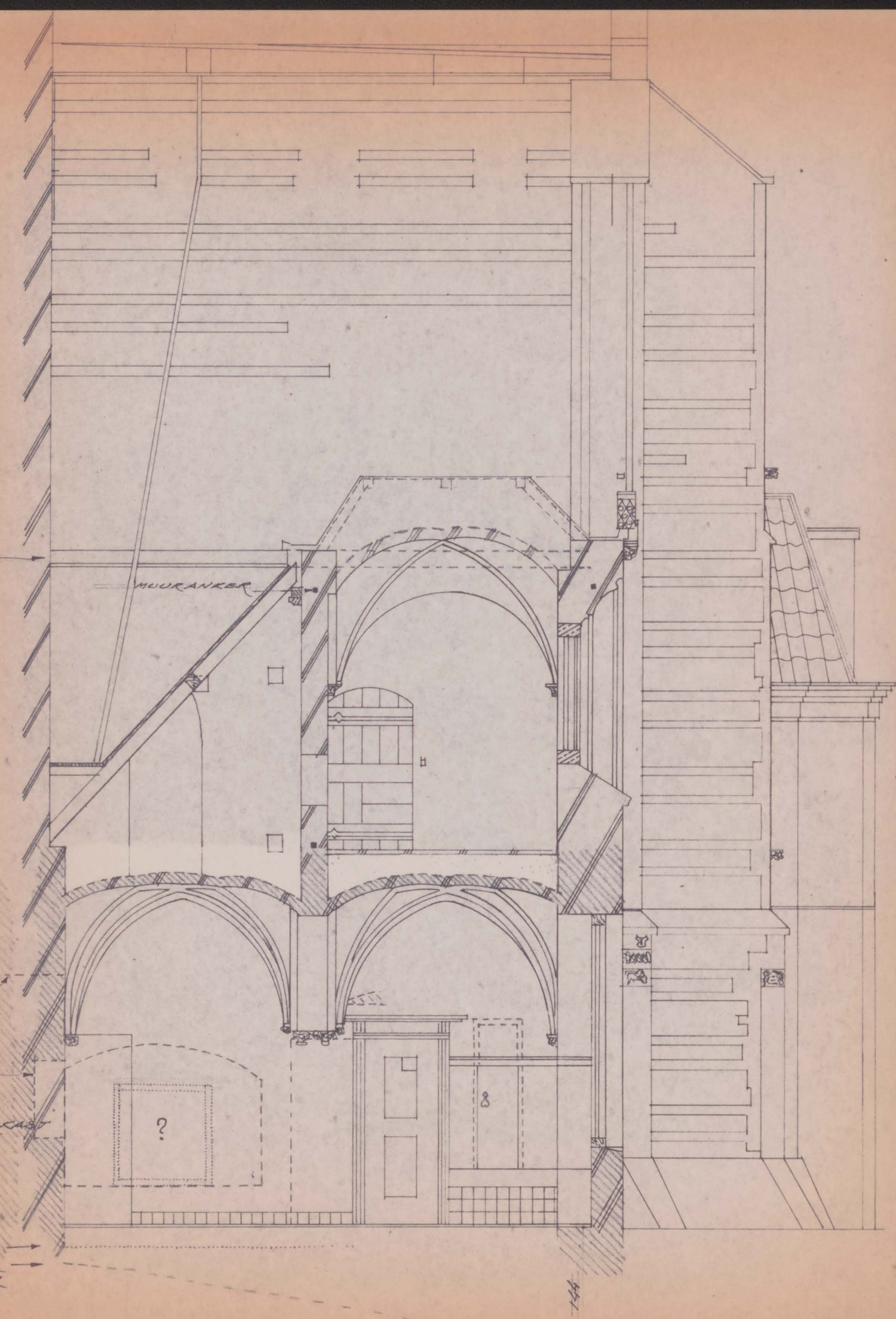
MUURANKER

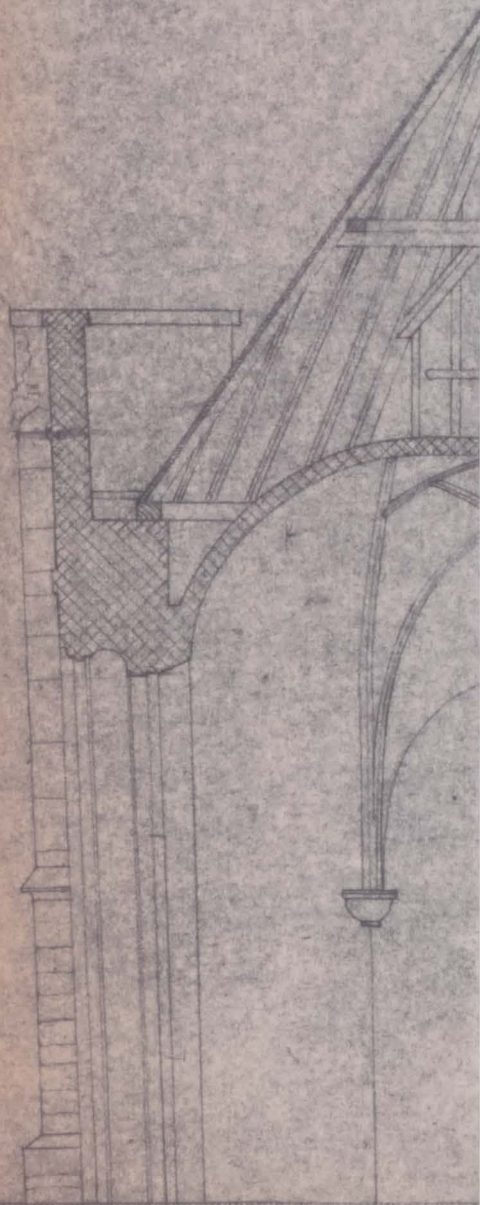
GEVONDEN TOP GOTIJSCH POORTJE

LAMPNIS

RECONSTRUCTIE POSITIE CHARTERKAST

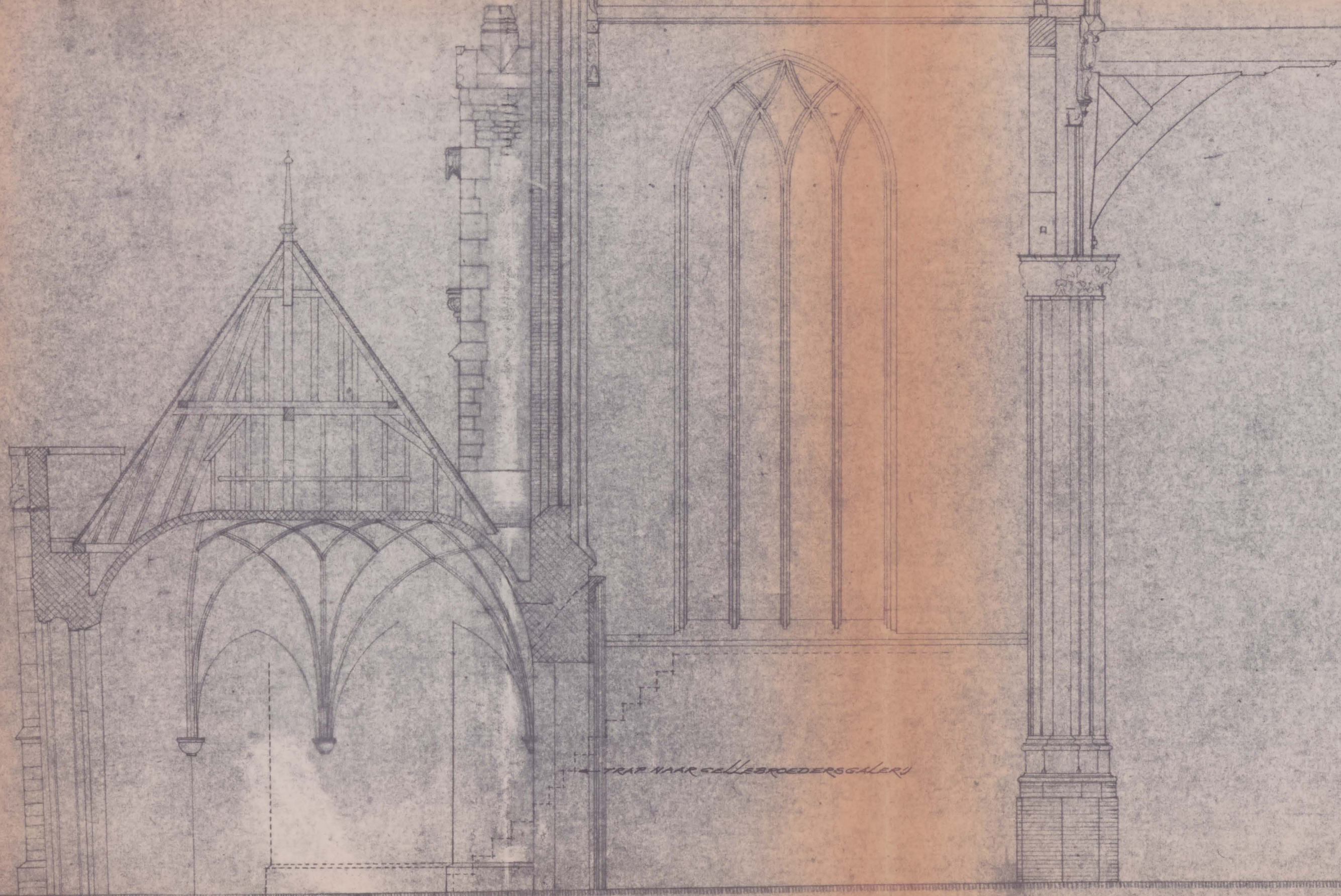
RECONSTR. VLOERNIVEAU
 GEVONDEN VLOER, 46 CM ONDER
 KERKENVLOER

ZUIDEN

FLOOR NIVEAU MIDDEN 16^e EEUW?

TRAP NAAR GELIEBROEDERSGALERIJ

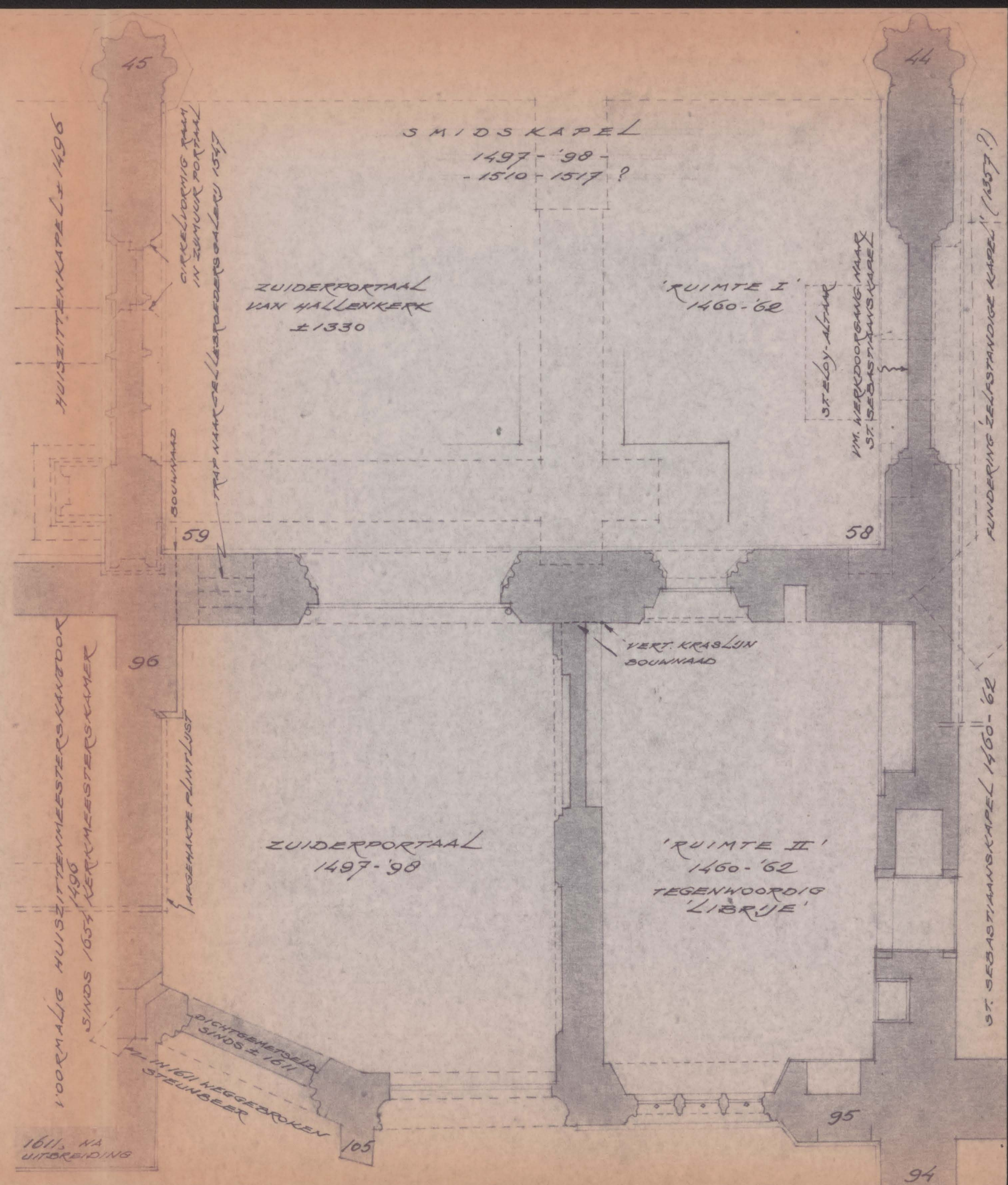
ZUIDERPORTAAL

SMIDSKAPEL

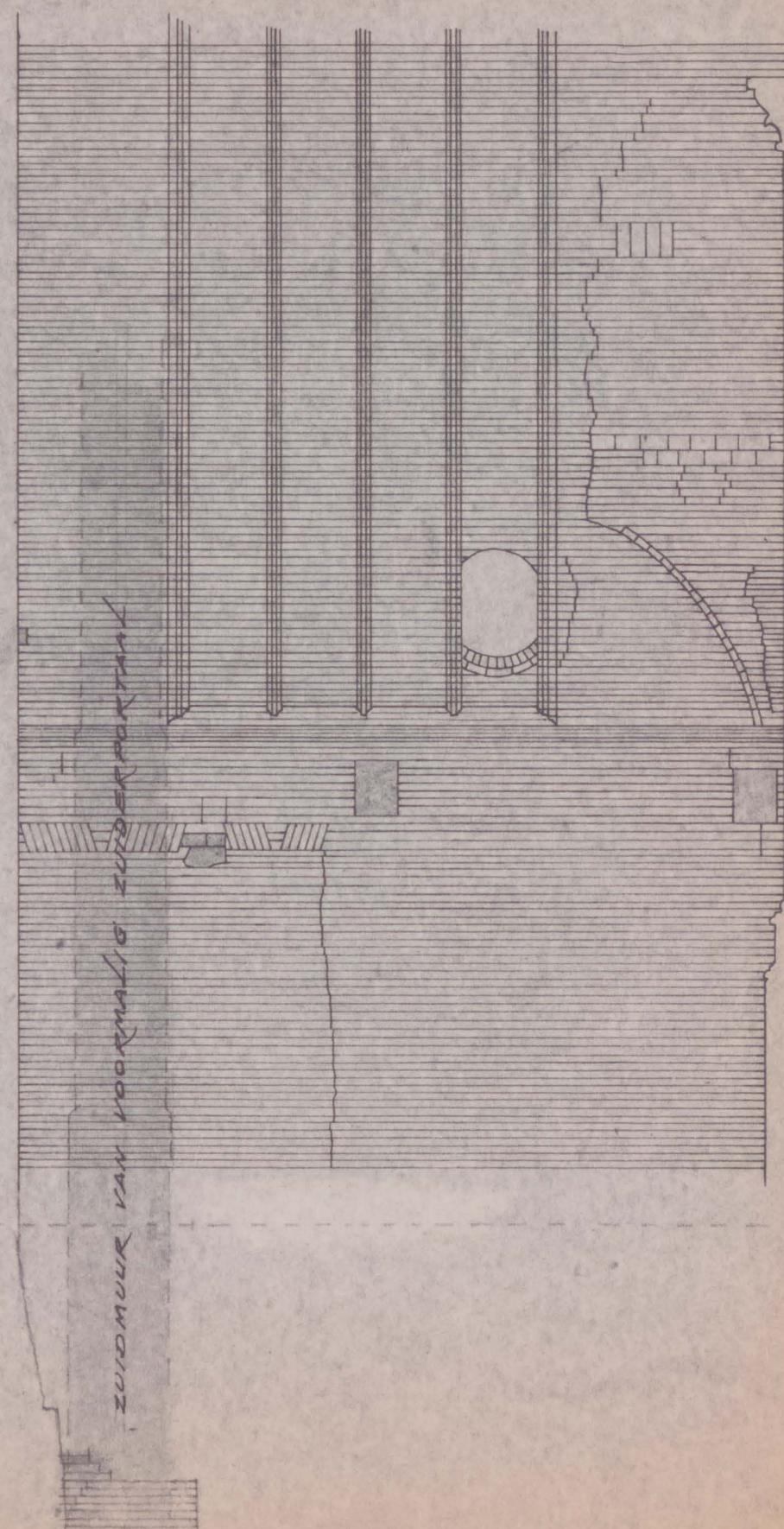
45

HOORNIVEAU MIDDEN 16^e EEUW?

OOSTGEVEL VOORMALIG
HUISZITTENHEESTERSKANTOOR

AANZICHT VANUIT SMIDSKAPEL

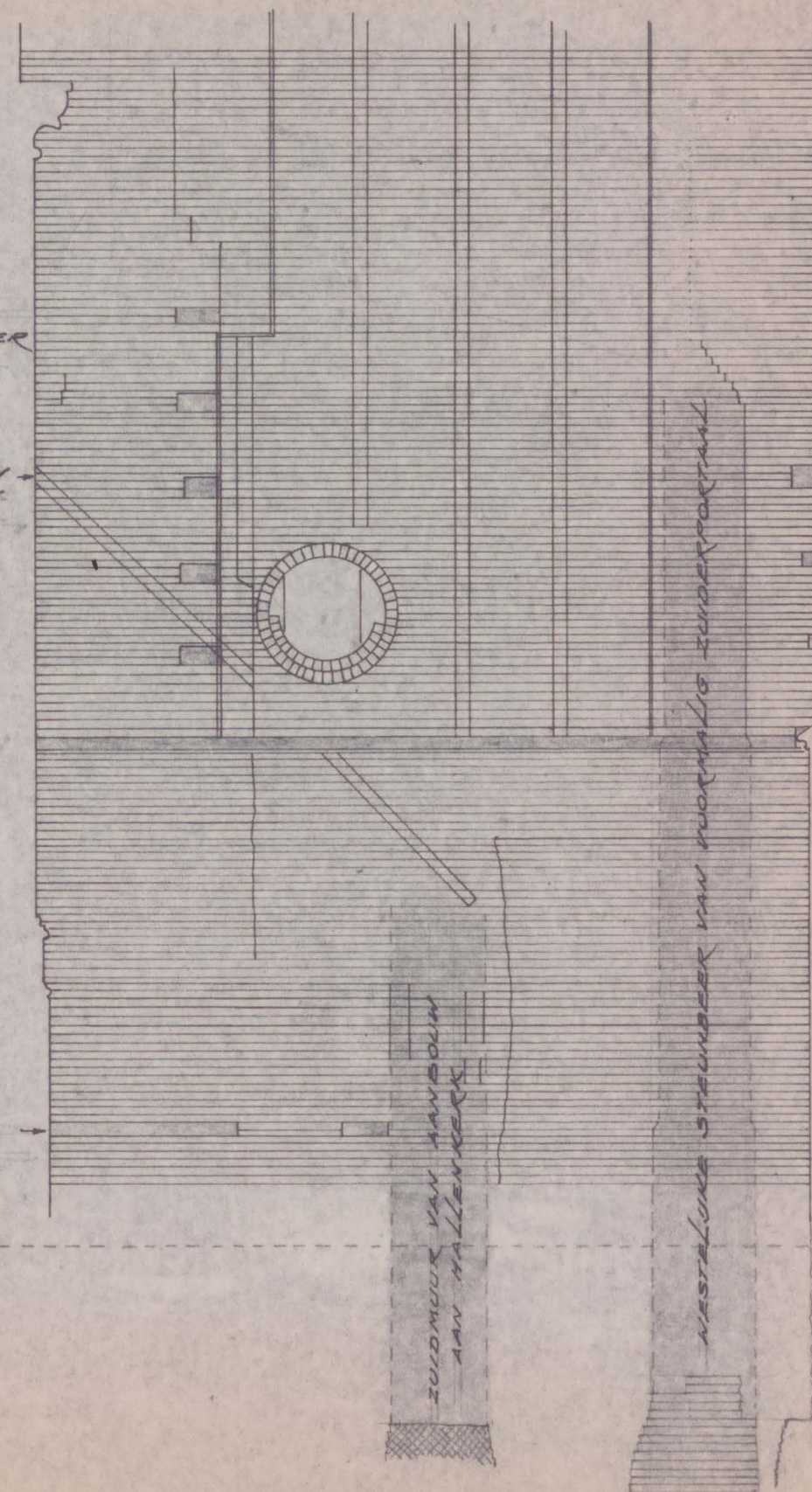

GEWELF.AANSLUITING

ZANDSTEENBLOKKEN =
AFGEHAKTE CONSOLES VAN
CELLEBROEDERSGALERIJ.

KERKENVLOER

AANZICHT VANUIT HUISZITTENKAPEL

HOEKBLOKKES
VAN STEUNDEER
HALLENKERK

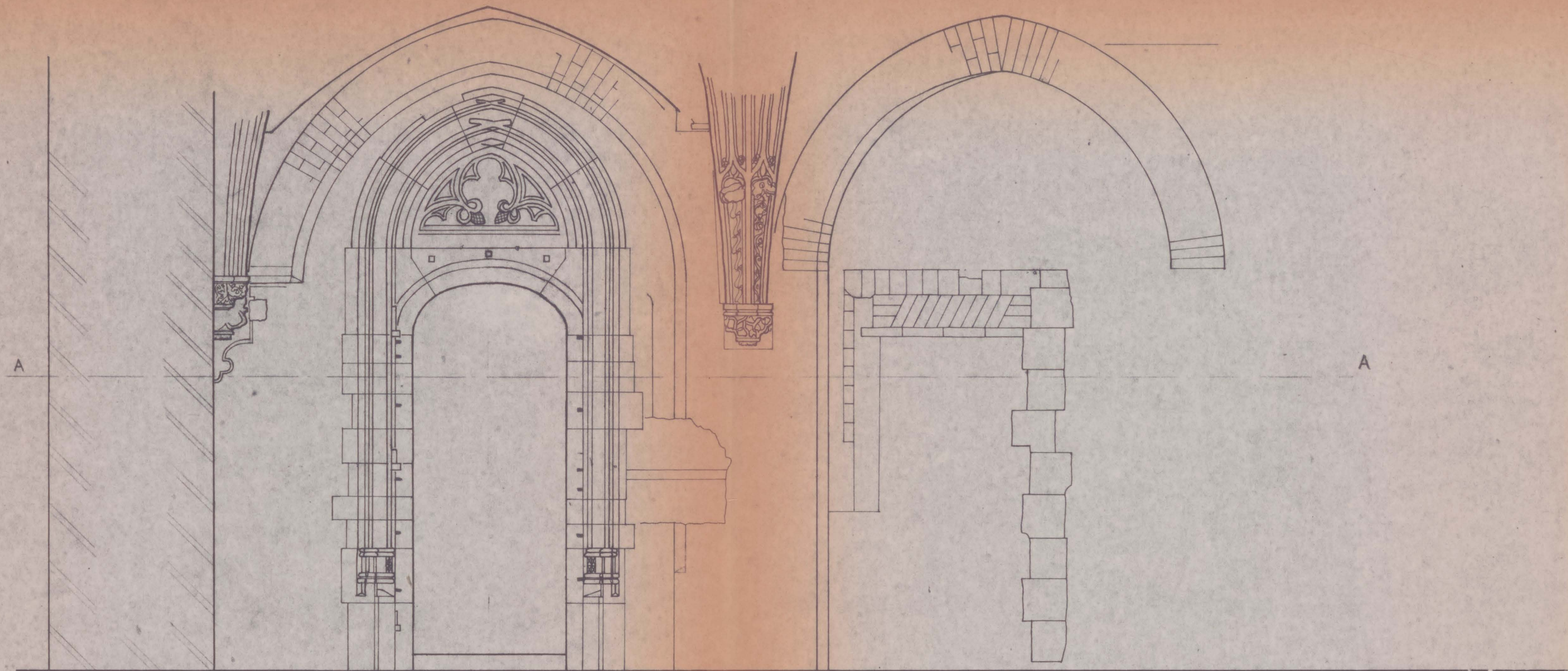
DAKMOET VAN
AANBOUW AAN
HALLENKERK.

PLINTLIJST VAN
STEUNDEER
HALLENKERK

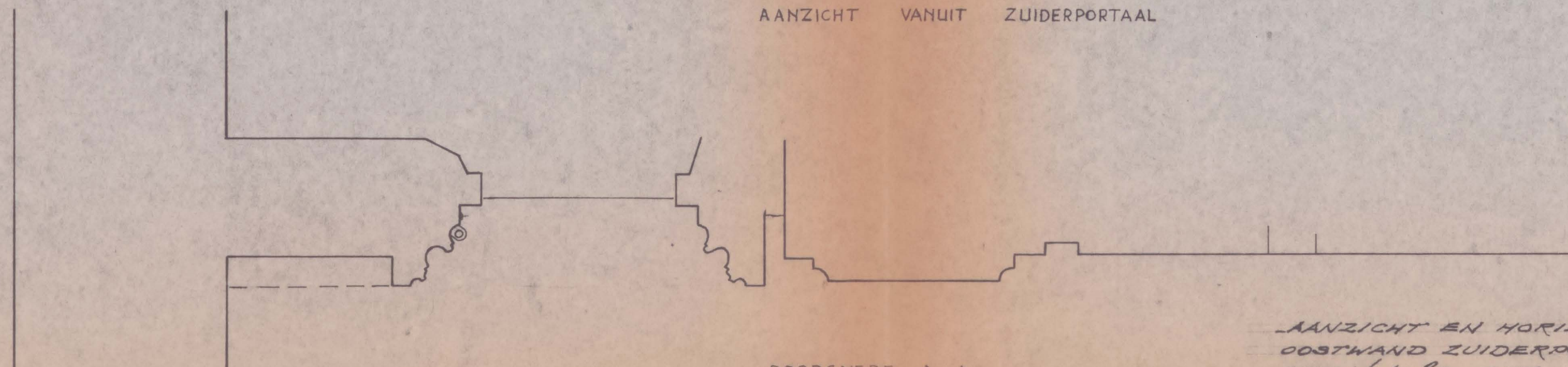
VLOERNIVEAU
MIDDEN 16e EEUW?

VOORPLAAT STEUNDEER, MET HOEKBLOKKES

AANZICHTEN VAN WESTMUUR VOORMALIG ZUIDERPORTAAL,
OPGENOMEN IN WESTMUUR SMIDSKAPEL = OOSTMUUR HUIS-
ZITTENKAPEL. SCHAAAL 1:50. GET.: R.C.N. 1971. AANV.: AR 1986.

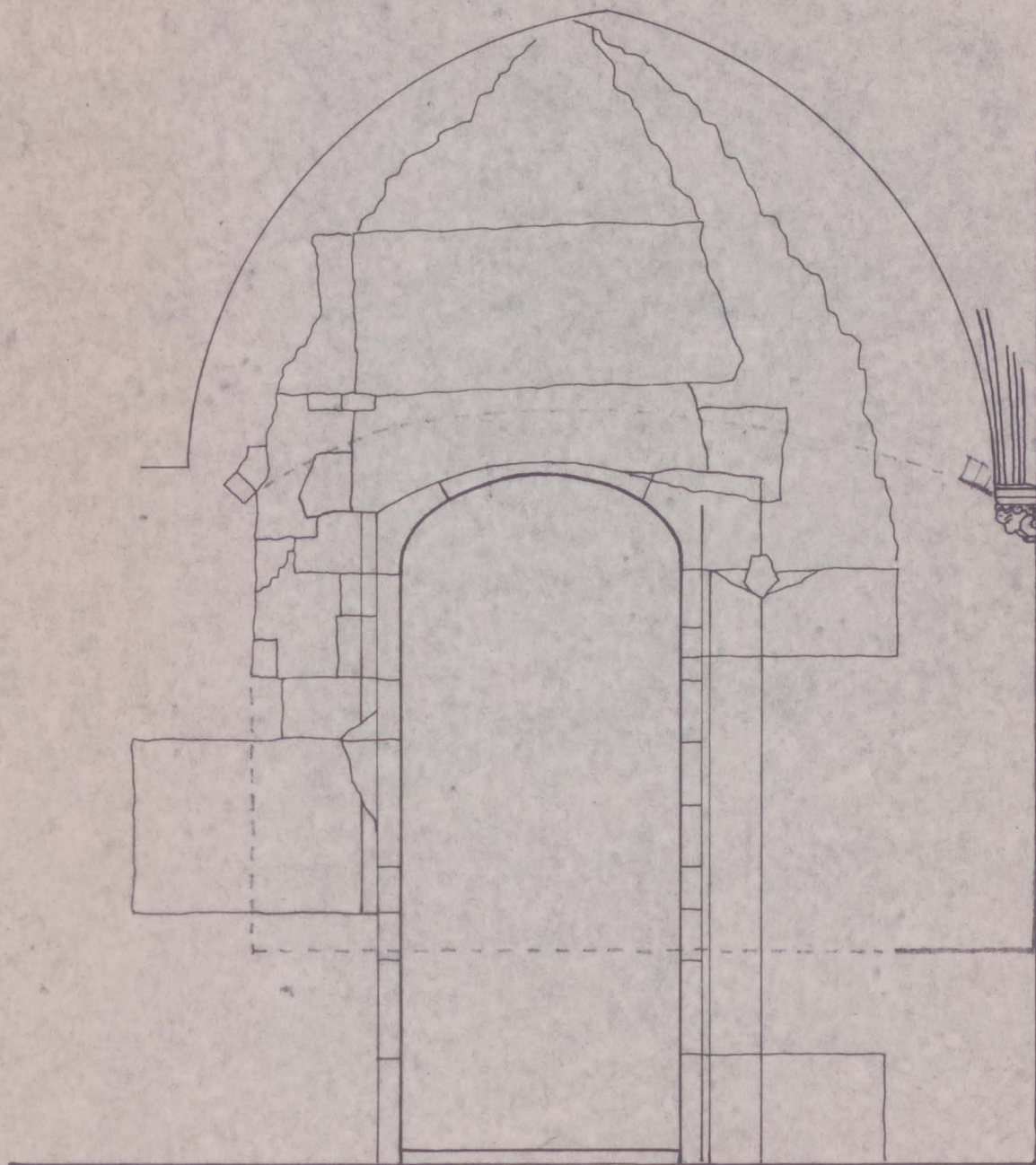

AANZICHT VANUIT ZUIDERPORTAAL

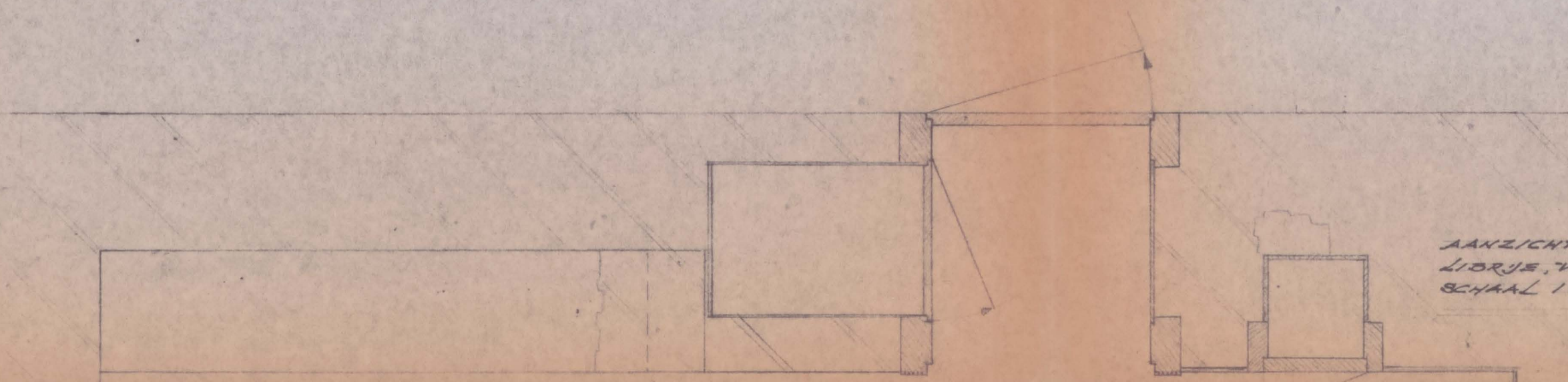
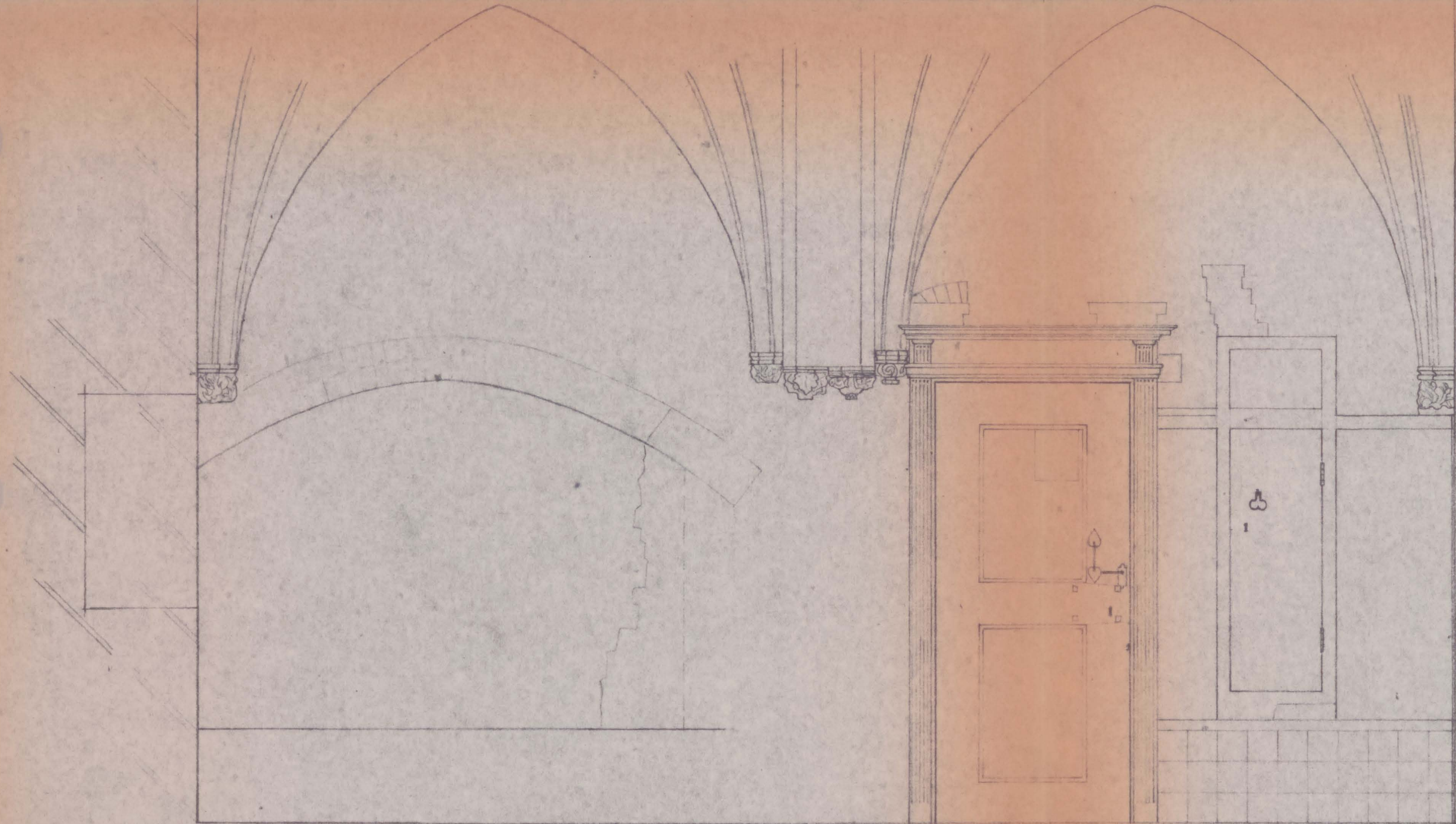

DOORSNEDE A - A

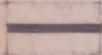
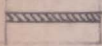
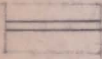
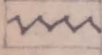
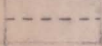
AANZICHT EN HORIZONTALE DOORSNEDE
OOSTWAND ZUIDERPORTAAL VOOR RESTAURATIE
SCHAAL 1:20 GET.: J.V. 1968
NA VERWIJDERING BEKLAMPING NOORDTRAVEE.

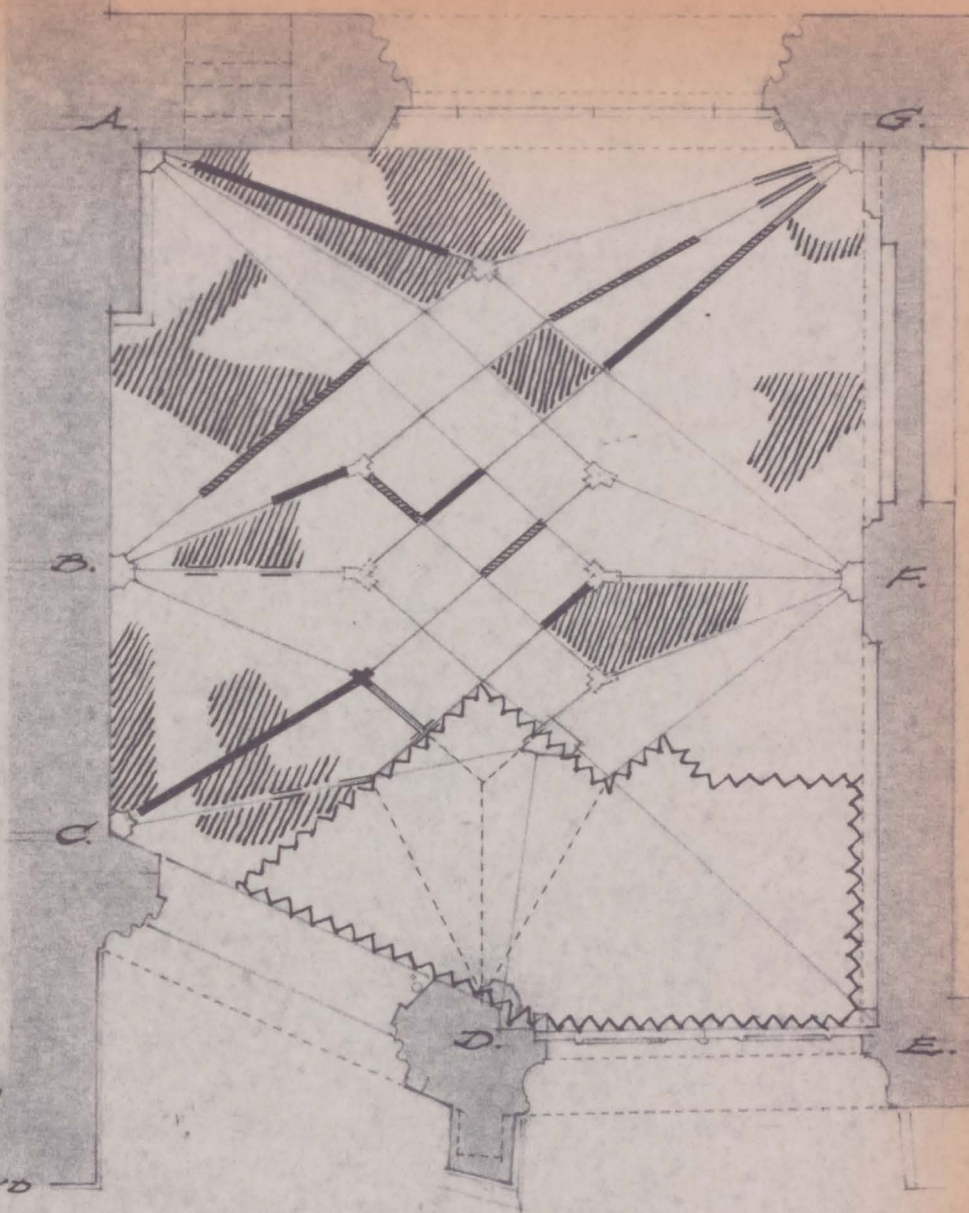

AANZICHT NOORDELIJKE TRAVEE NESTMUUR LIBRIJE
 POORTJE NAAR ZUIDERPORTAAL. RECONSTRUCTIE N/IS
 BESTAANDE TOESTAND 1968
 SCHAAL 1:20. GET.: J.V.

AANZICHT EN HORIZONTALE DOORSNEDE OOSTMUUR
 BIBLIOTHEEK, VOOR RESTAURATIE, DEC. 1968
 SCHAAAL 1:20. GET.: J.V.

- GEWELFGRAAT VERNIEUWD
MET NIEUW MATERIAAL.
- GEWELFGRAAT VERNIEUWD
MET AFKOMEND MATERIAAL.
- HERSTEL VAN PLAATSE-
LIJKE BESCHADIGING.
- VERNIEUWD DEEL VAN GE-
WELFVELD, OVERWEGEND
MET AFKOMEND MATERIAAL
- GRENS VAN WIJZIGING
IN 1770.
- UITGEVOERDE RECONSTRUCTIE
OORSPRONKELIJK GEWELF.

BESCHRIJVING ZUIDERTORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
OVERZICHT HERSTELWERK AAN GEWELF ZUIDERTORTAAL
GET: AR, OCT. '85, SCHAAAL 1:50, NAAR EEN SCHETS DOOR
DE METGELAAR M. KIEL D.D. JUNI 1972

ZUIDE
INSA
GEVA

ZUIDERPORTAAL
INGANG ZUIDWEST-
GEVEL, 1495(?).

INGANG ZUID-
GEVEL 1770.

STREKSNEDEN ALLEEN
IN BOOGGEDEELTE

BELOOP VOOR RESTAURATIE

UITGEVOERDE RECONSTRUCTIE

BUITENZIJDE

LIBRIJE - RAAM
CA. 1460?

ANWET BOOGZIEKSELING
IN DIT BANDJE

IJZEREN KAPEL - RAAM
1497 (?)

IJZEREN KAPEL
GOOTLIJST

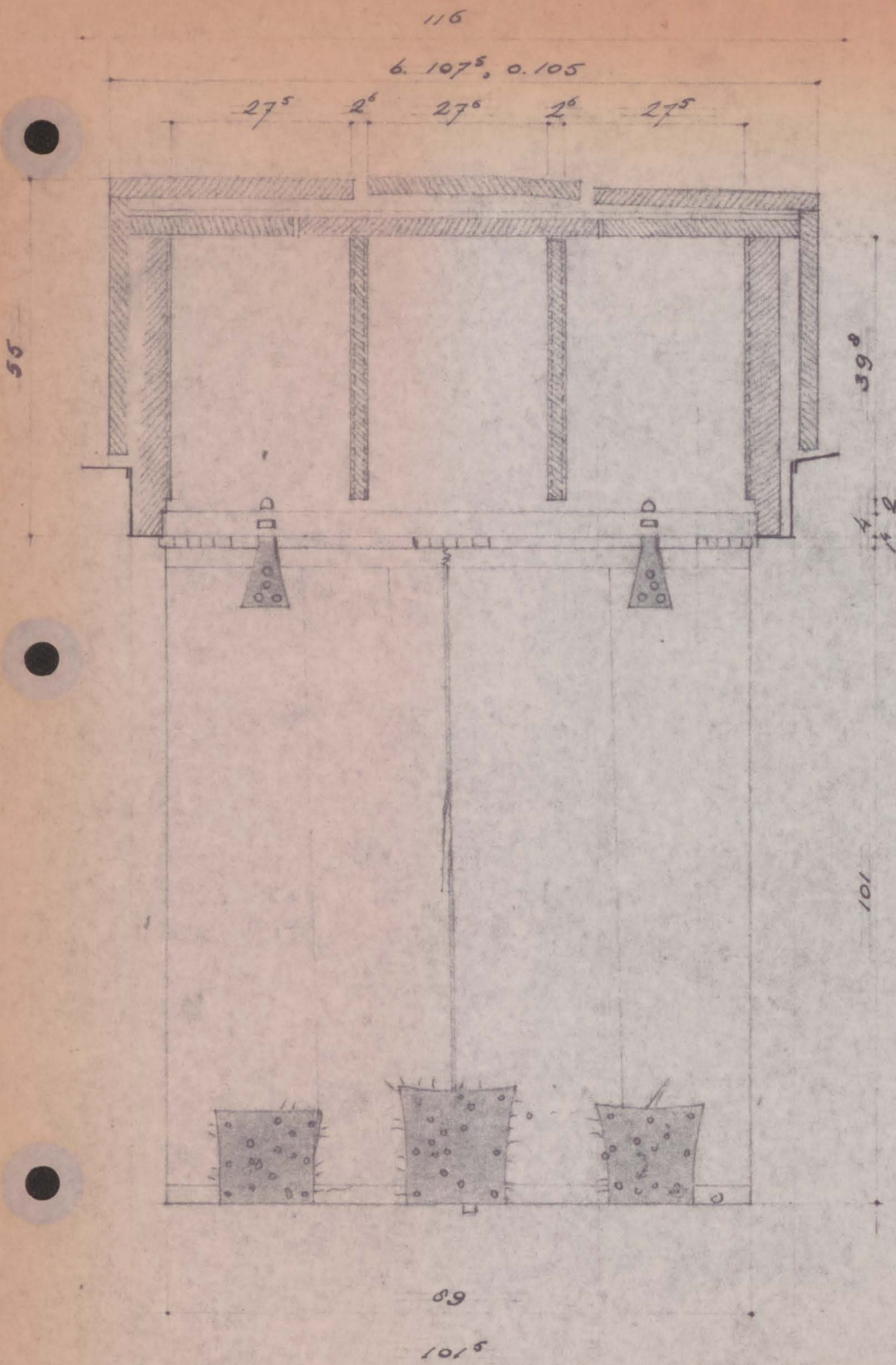
DOORGANG
SMIDSKAPEL -
ZUIDERPORTAAL

DOORGANG
SMIDSKAPEL -
LIBRIJE

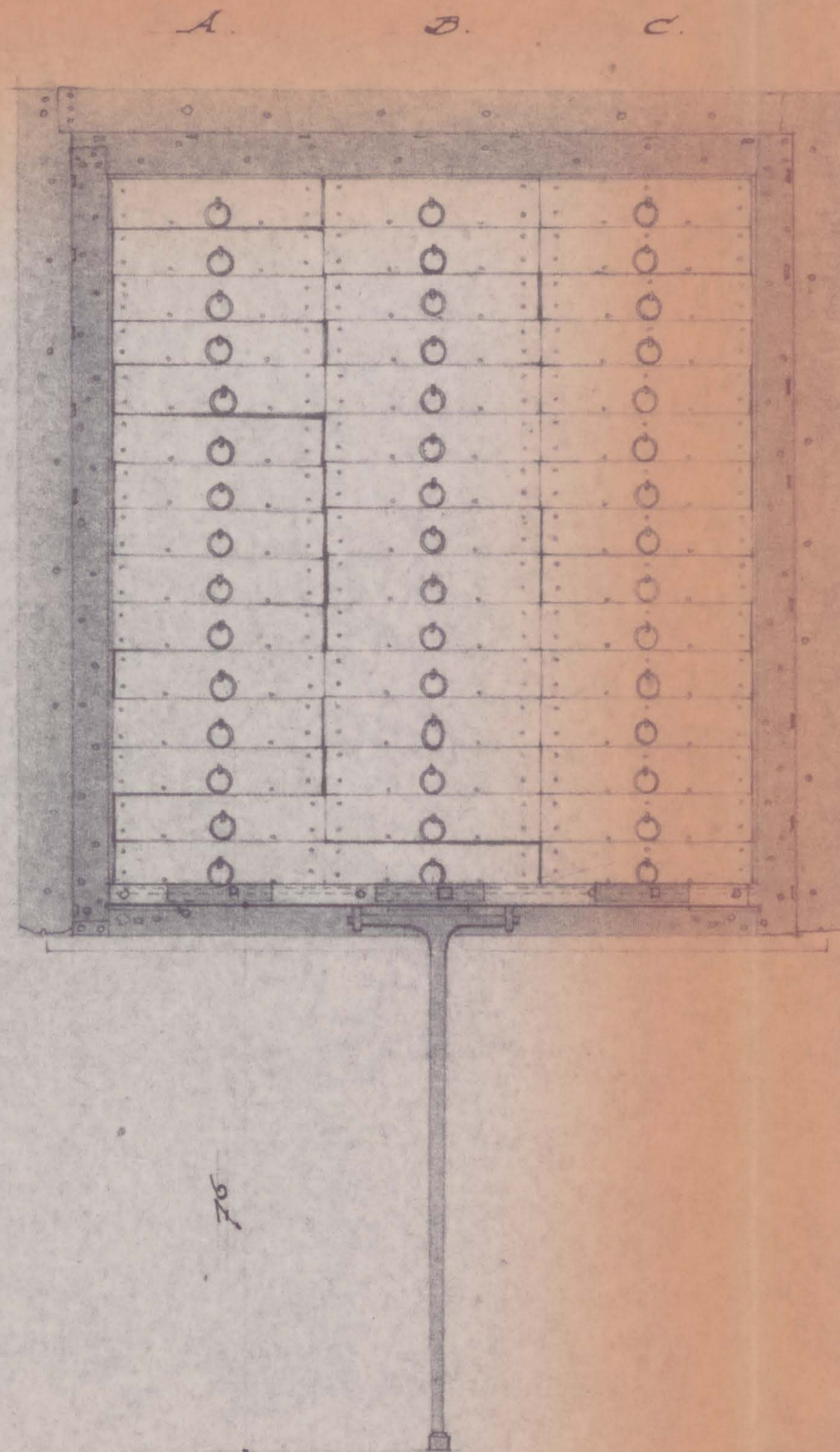
KERKZIJDE

BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
PROFIELENBLAD SCHAAAL 1:5 EN 1:1
GET.: AR, OCT. '85 NAAR TEK. 20¹⁴ RESTAURATIEBUREAU

55

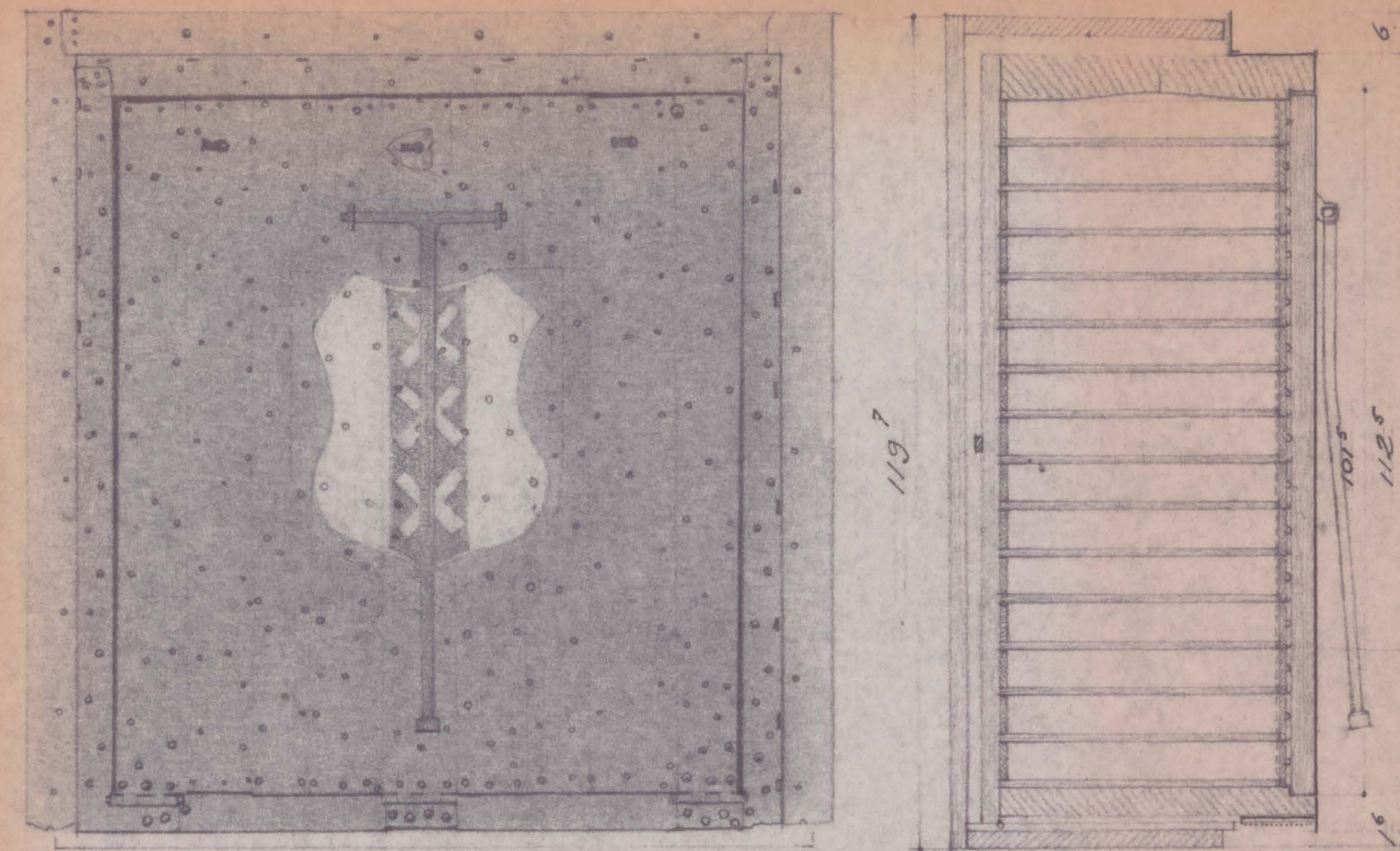

HORIZONTALE DOORSNEDE
ZONDER LADEN, MET OPENGEKLAPTE DEUR.

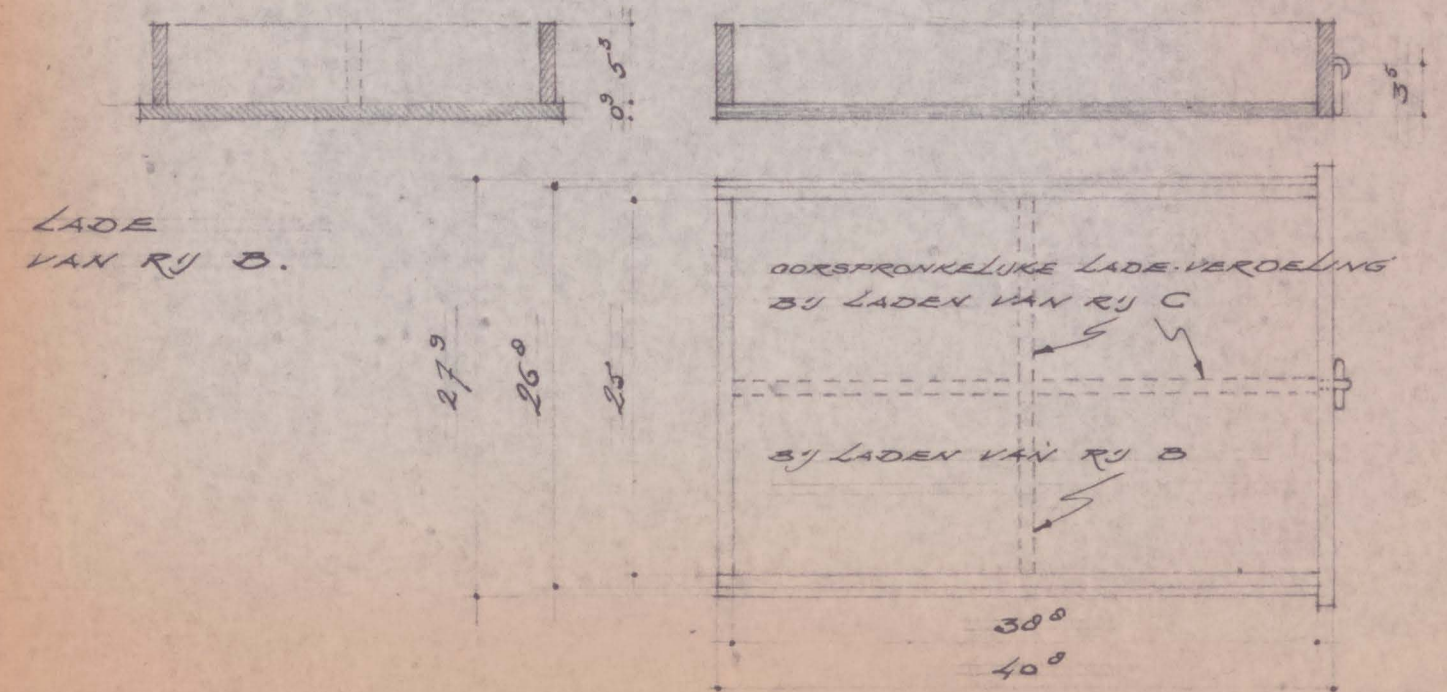
VOORAANZICHT, MET OPENGEKLAPTE DEUR,
MET LADEN; NUMMERING EN STROOKJES
PERKAMENT WEGGELATEN.

RIJ A. IS IN ROMEINSE CIJFERS GENUMMERD
VAN 1 T/M 15, VAN BENEDEN NAAR BOVEN.
RIJ B. VAN BOVEN NAAR BENEDEN 16 T/M 30.
RIJ C. VAN BENEDEN NAAR BOVEN 31 T/M 45.

VOORAANZICHT MET GESLOTEN DEUR

VERTICALE DOORSNEDE
MET GESLOTEN DEUR,
MET LADEN.

LADE
VAN RIJ B.

BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL. LIBRIJE. IJZEREN KAPEL
ARCHIEFKAST CA. 1400, AFKOMSTIG UIT DE IJZEREN KAPEL
THANS AANWEZIG IN HET GEMEENTE-ARCHIEF AMSTERDAM

GET: AP, OCT. 1985, SCHAAL 1:10 LADE SCHAAL 1:5

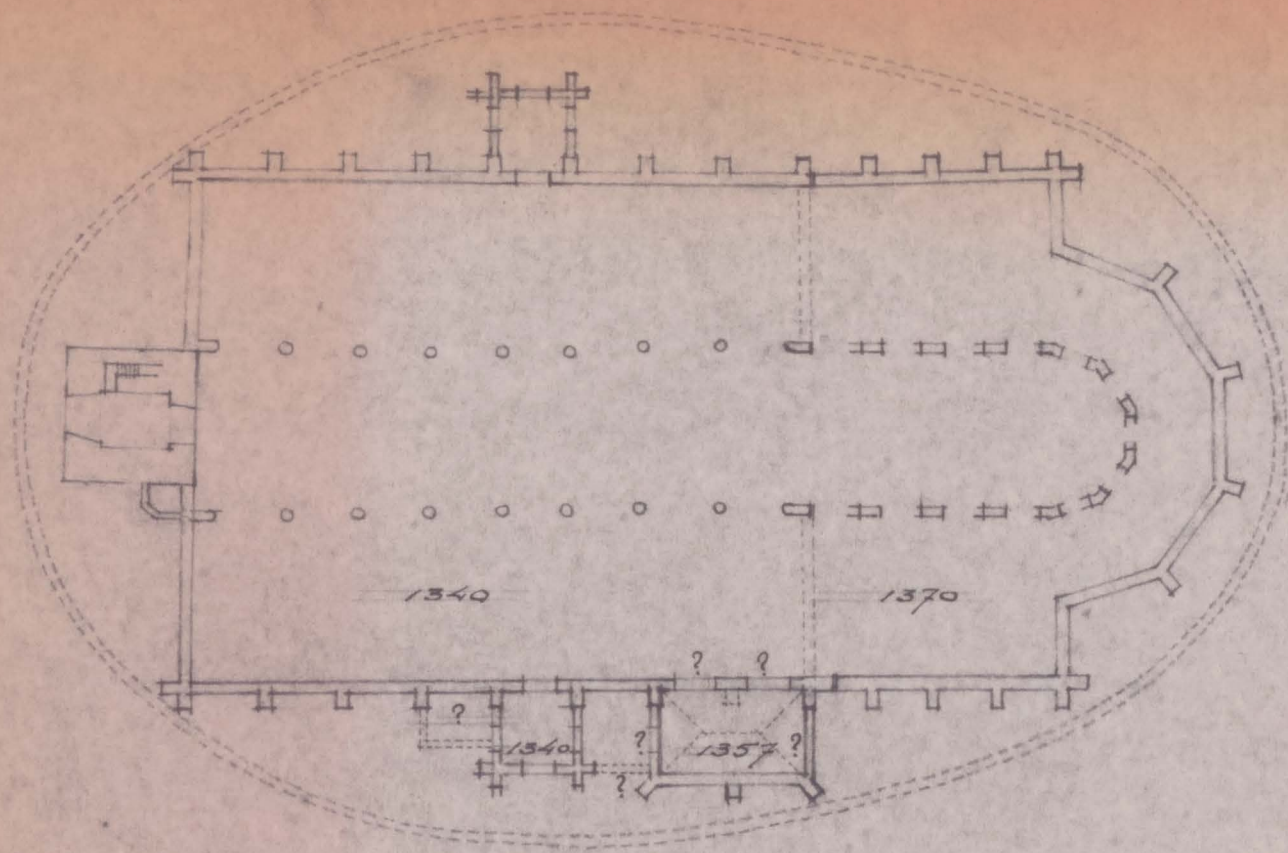

FIG. 1.

1370

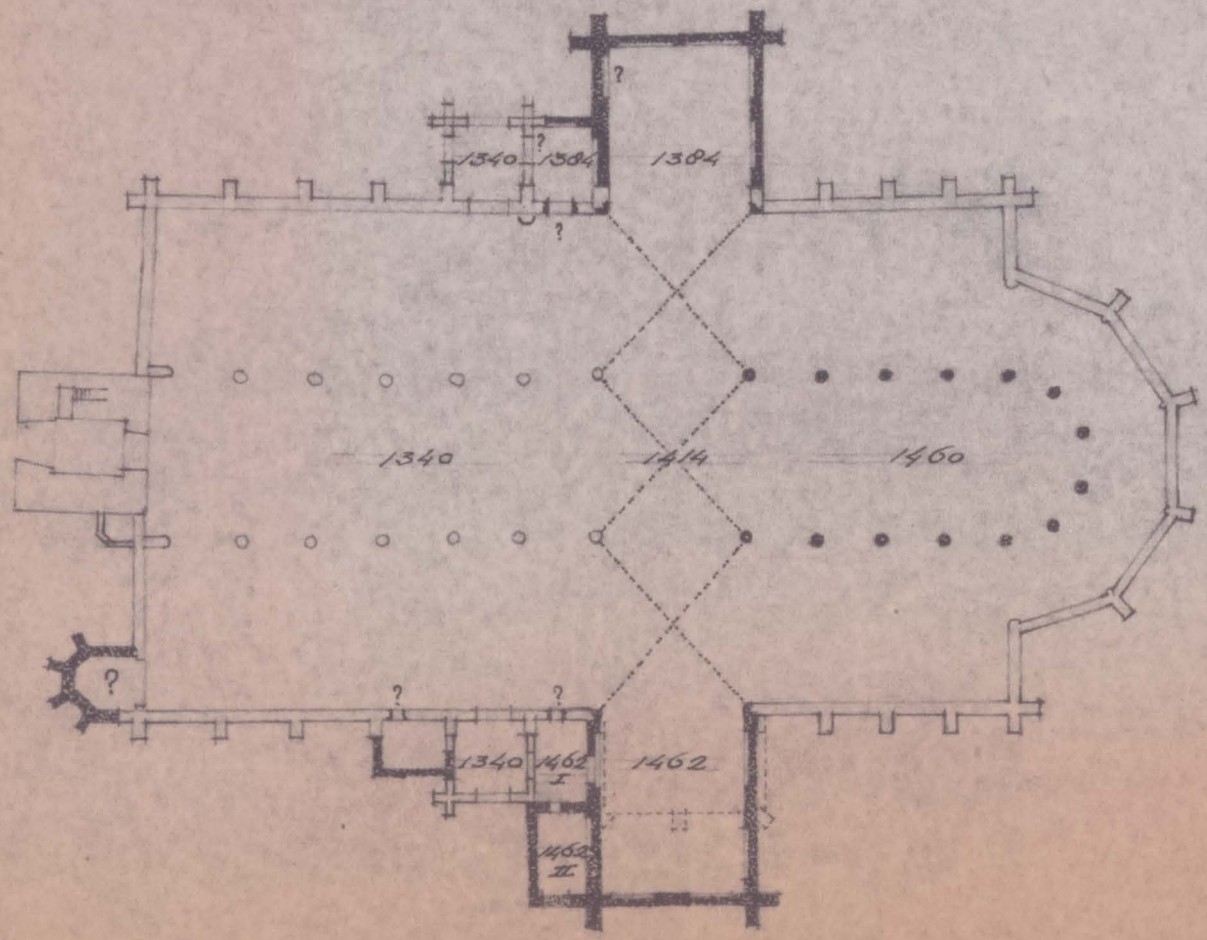
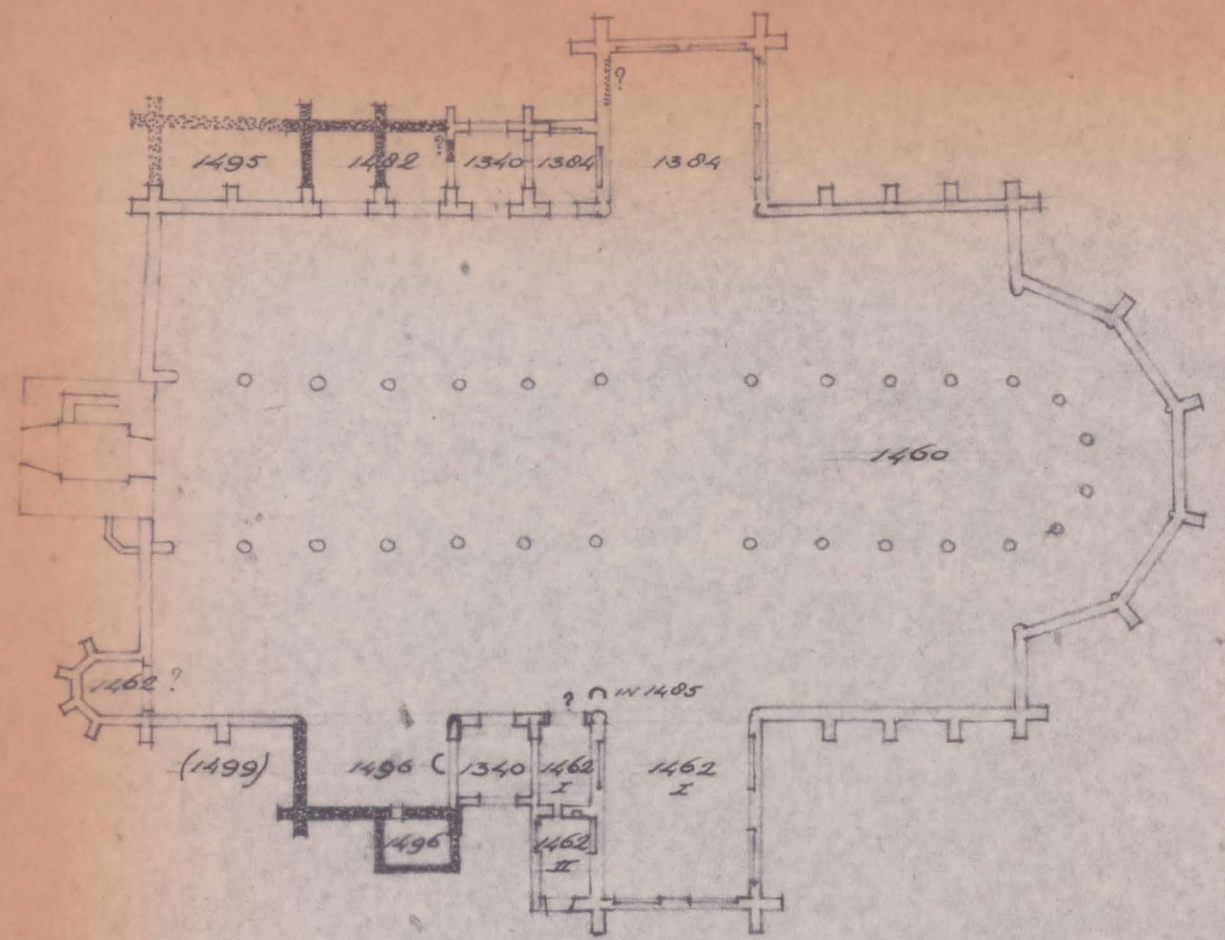

FIG. 2.

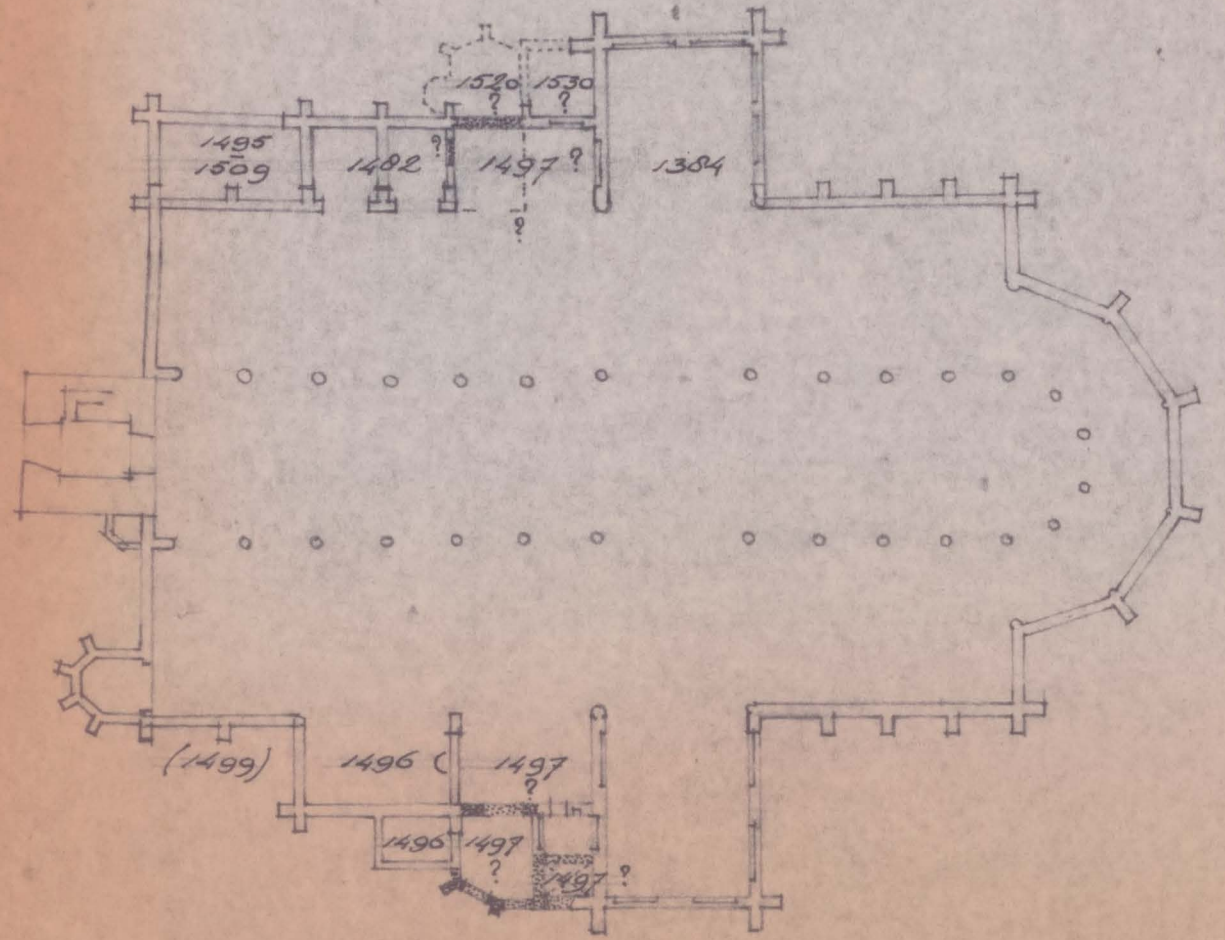
1462

~~PLAN~~ = BEGAVE GROND. VERSCHIL MET VORIGE HIER AANGEGEVEN BOUWFASE.
~~PLAN~~ = FUNDERING, VERDIEPING, MUURDOORBREKING IDEM.
 O = ST. HIERONYMUS-ALTAAR - = BOUWNAAD

1496

F/G. 3

1497

FIG. 4

ONTWIKKELING PORTALEN EN ZYKAPellen IN VIER BOUWFASSEN:
1370, 1462, 1496, 1497. SCHAAL 1:500 GET. AP DEC. '85

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

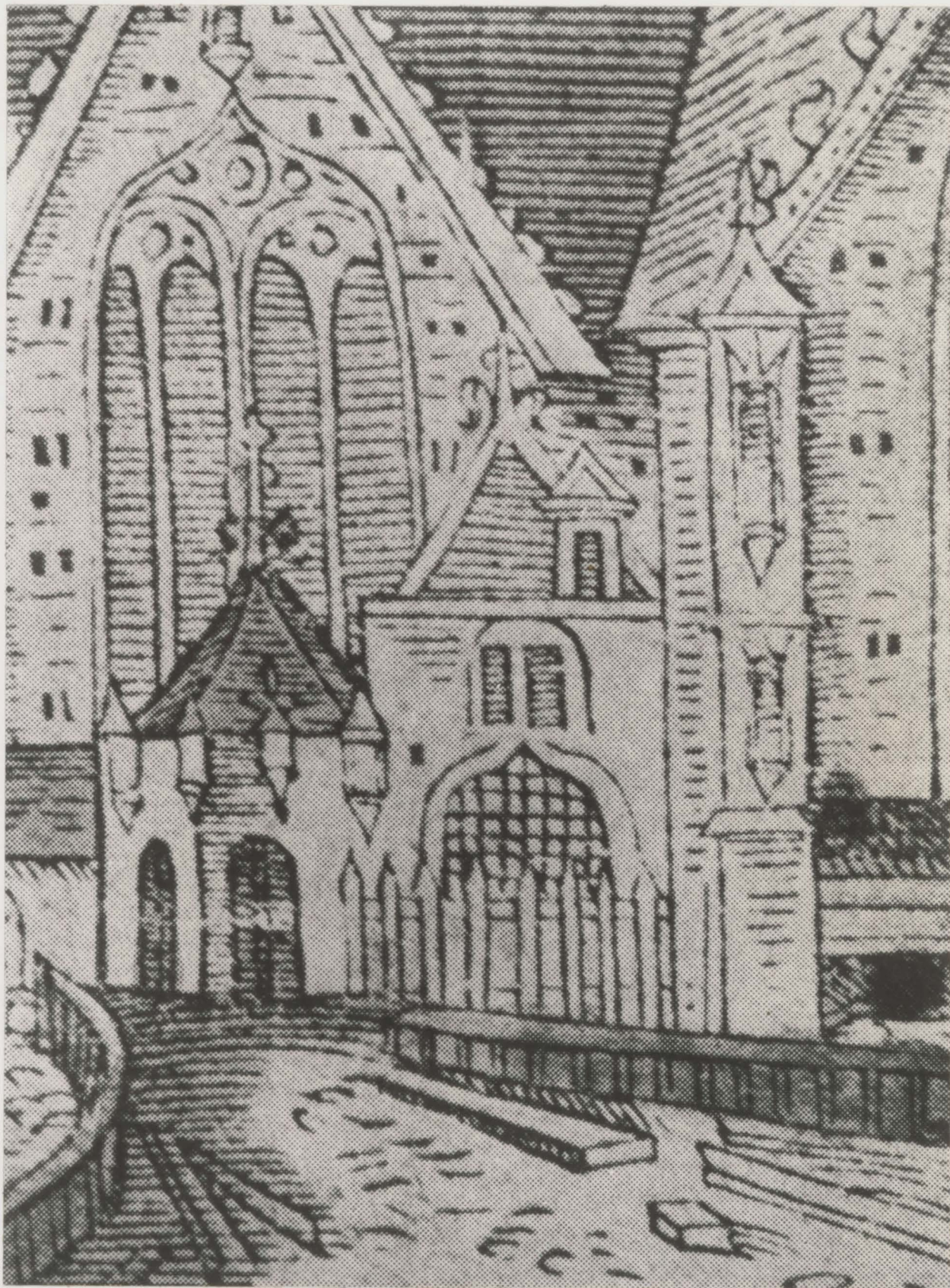
A. BESCHRIJVING VAN DE GEGEVENS

5. AFBEELDINGEN

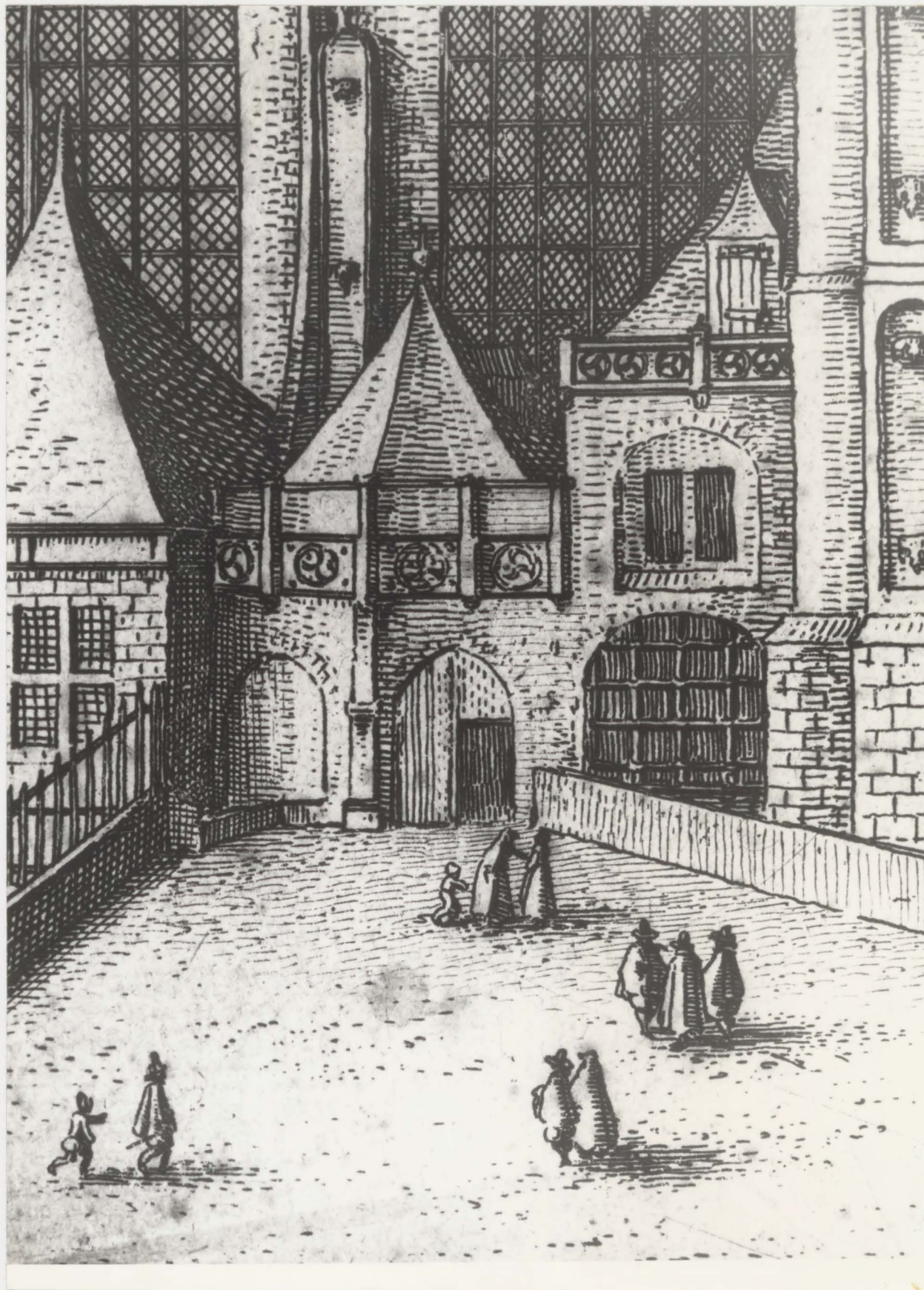
b. FOTO'S

RESTAURATIE O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
DETAIL PROCESSIEVAANDEL DER HEILIGE STEDE AMSTERDAMS HIST. MUSEUM
FOTO: RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1004

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 DETAIL LOTERIJPRENT 1558 KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. 7894

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 ZUIDZIJDE VAN DE OUDE KERK DOOR C.J. VISSCHER VOOR 1611
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM
 DETAIL NEG.NO. E 3244

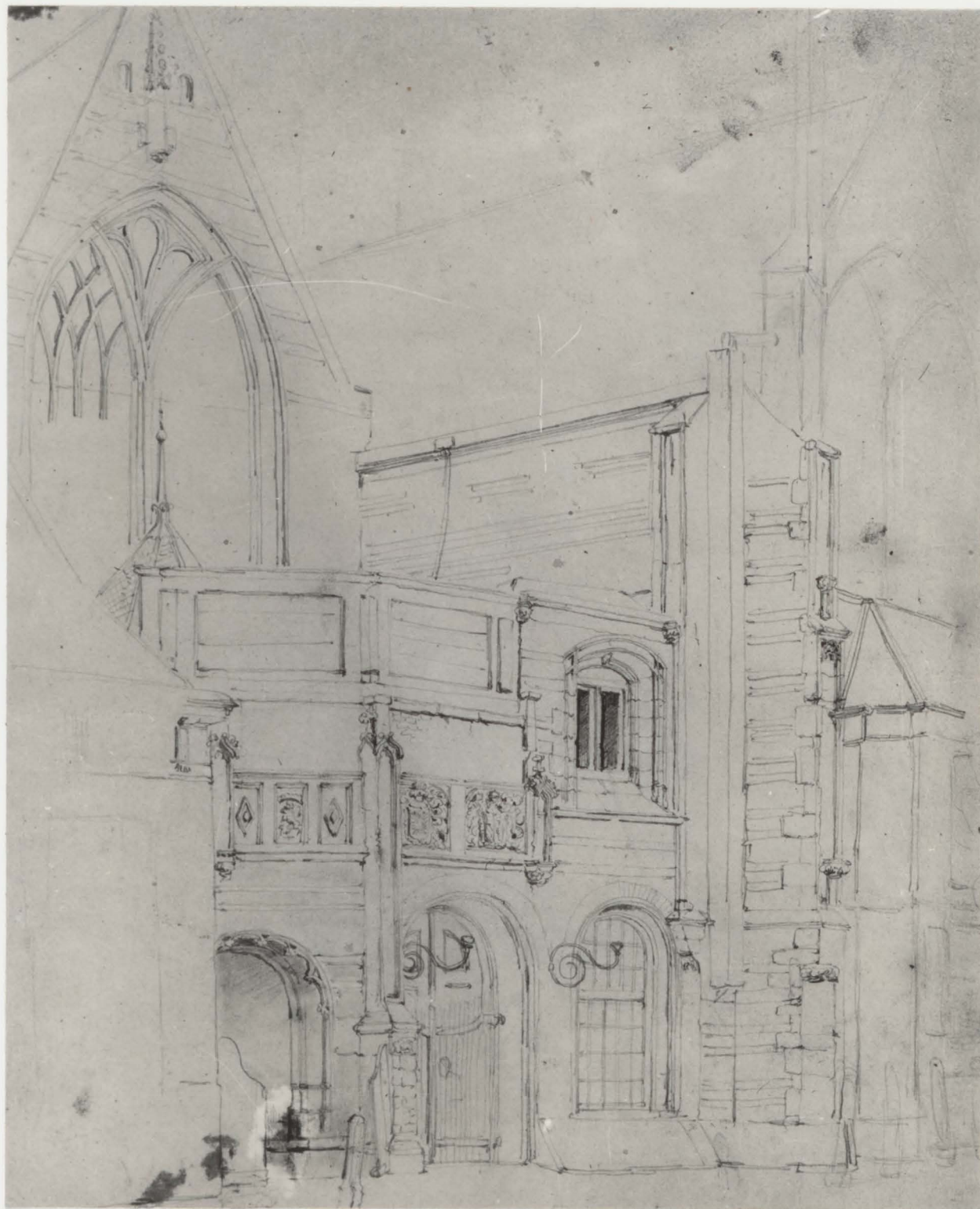

et een Toren verciert en op gebouwt A°.

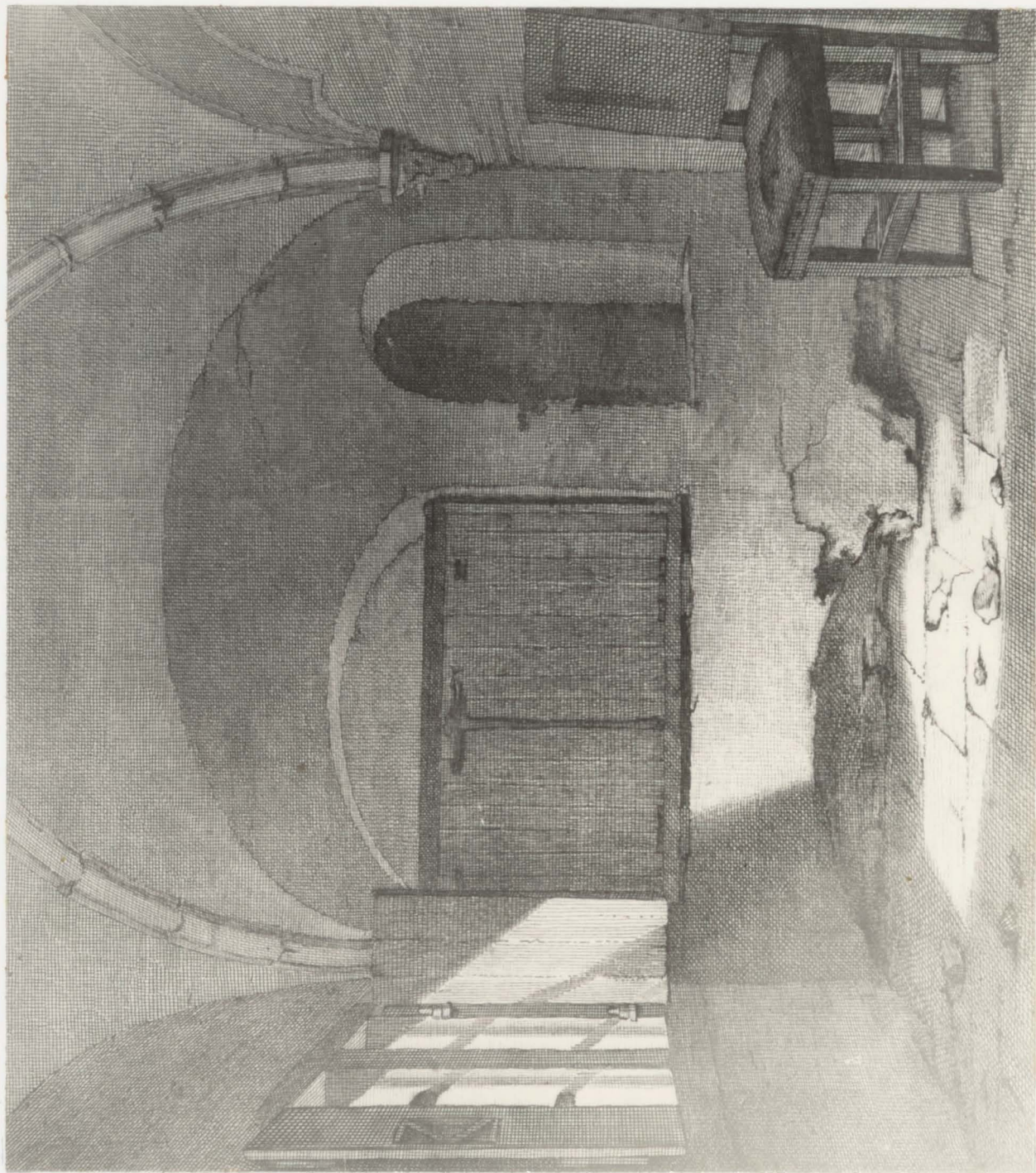
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 ZUIDZIJDE VAN DE OUDE KERK DOOR P.H. SCHUT, CA. 1660
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM
 DETAIL NEG.NO. 18069

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 ZUIDZIJDE VAN DE OUDE KERK DOOR J. SCHOUTEN, 1778
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM
 DETAIL NEG.NO. 20124

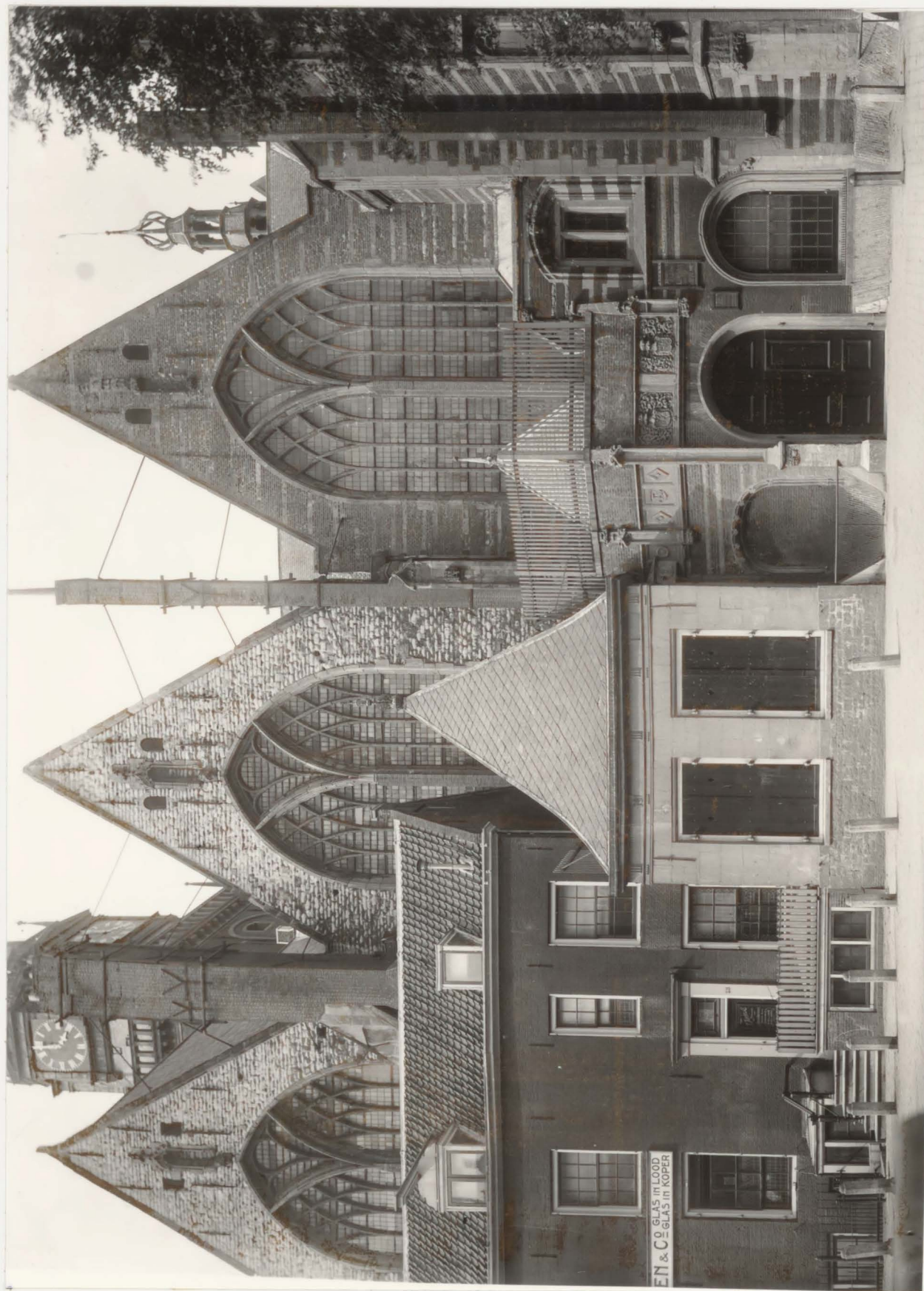
RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 ZUIDERPORTAAL GEZIEN UIT HET ZUIDWESTEN DOOR C. SPRINGER CA. 1840
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. 11938

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 INTERIEUR IJZEREN KAPEL GEZIEN NAAR HET WESTEN DOOR D. VEELWAARD, 1820
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. 17287

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 GEVELS OMSTREEKS 1900 FOTO DOOR JACOB OLIE
 FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. 30119

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 GEVELS OMSTREEKS 1920 COLLECTIE STEENBERGH
 FOTO: RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG ZEIST NEG.NO. 690

RESTAURATIE
 BESCHRIJVING
 GEVELS NA RESTAURATIE
 FOTO: R.C. NIEUWENHUIS

OUDE

KERK

TE

AMSTERDAM

ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

1979

RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1875

RESTAURATIE
BESCHRIJVING
BOVENAANZICHT DAKEN
REPR.: R.C. NIEUWENHUIS

OUDE

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
FOTO: H. JANSE 1949
RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1129

RESTAURATIE O U D E K E R K T E A M S T E R D A M
 BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 FRIES ZUIDERPORTAAL WAPENS MAXIMILIAAN EN PHILIPS DE SCHONE
 FOTO: R.C. NIEUWENHUIS JANUARI 1985 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1896

NEG.NO. 1865. MEI 1979.
VOORMALIGE DOORGANG
BUITENZIJD.

NEG.NO. 1858. MEI 1979.
VOORMALIGE DOORGANG
BINNENZIJD.

NEG.NO. 1867. MEI 1979.
OOSTELIJKE KANTSTIJL.

NEG.NO. 1765. OCT. 1977.
SPONNING EN DUIM VAN
VOORMALIGE KERKDEUR.
HET ANKER ERVOOR BEHOORT
BIJ DE DOORGANG UIT
1770 IN DE ZUIDGEVEL.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
DOORGANG ZUIDWESTGEVEL ZUIDERPORTAAL NA SLOOP VULMUUR + DETAILS
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 2004.
CONSOLE MIDDENPILASTER
ZUIDWESTGEVEL.

NEG.NO. 2008.
CONSOLE EINDPILASTER
ZUIDGEVEL.

NEG.NO. 2003.
KRAAGSTEEN
STEUNBEER 105.

NEG.NO. 2023
KRAAGSTEEN
STEUNBEER 94.

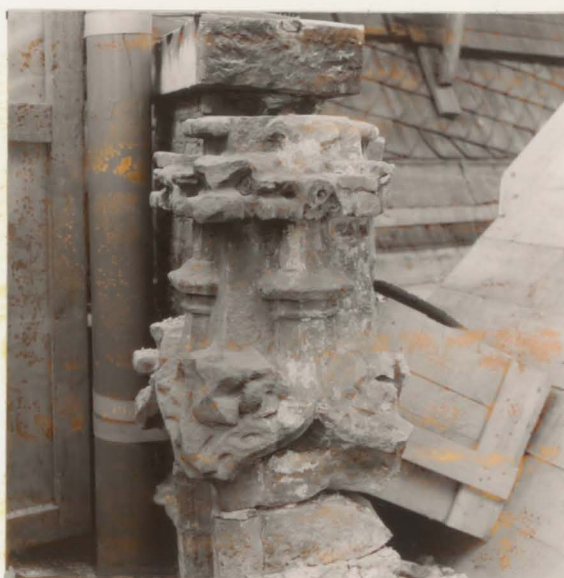
RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
CONSOLES VAN PILASTERS FRIES
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS APRIL 1986

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
KRAAGSTENEN STEUNBEREN 105 EN 94
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 1032.
OVERZICHT NAAR HET WESTEN.

NEG.NO. 1038.
PINAKELAANZET MIDDEN-
PILASTER ZUIDWESTGEVEL
GEZIEN UIT HET ZUIDOOSTEN.

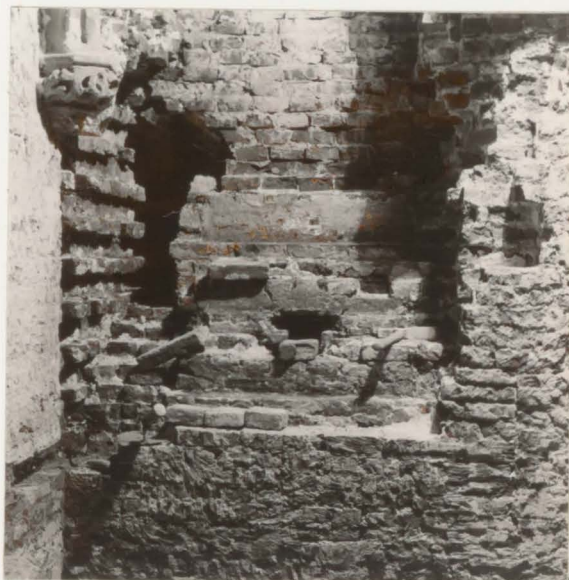
NEG.NO. 1033.
PINAKELAANZET STEUNBEER 105
GEZIEN UIT HET WESTEN.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
PINAKEL-AANZETTEN BOVEN GEVELS ZUIDERPORTAAL TIJDENS SLOOP BORSTWERING
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS AUGUSTUS 1972 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 384.

NEG.NO. 389.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
RESTANT MUURTRAP CELLEBROEDERSGALERIJ IN NOORDMUUR ZUIDERPORTAAL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS JUNI, JULI 1968 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 244. AUG. 1967
DOORGANG NAAR SMIDSKAPEL,
1770.

NEG.NO. 467. OCT. 1968
GOTHISCH POORTJE (1497)
IN OOSTWAND ($\pm$ 1510 ?).

NEG.NO. 344. JAN. 1968.
DICHTGEMETSELDE DOORGANG
(1595 ?) IN OOSTWAND.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
NOORDWAND EN OOSTWAND ZUIDERPORTAAL TIJDENS ONDERZOEK
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

CONSOLE A
NEG.NO. 2012
APR. 1986

CONSOLE E
NEG.NO. 264
JAN. 1967

CONSOLE B
NEG.NO. 2000
APR. 1986

CONSOLE F
NEG.NO. 1999
APR. 1986

CONSOLE C
NEG.NO. 2001
APR. 1986

CONSOLE D
NEG.NO. 2011
APR. 1986

CONSOLE G
NEG.NO. 1124
JAN. 1973

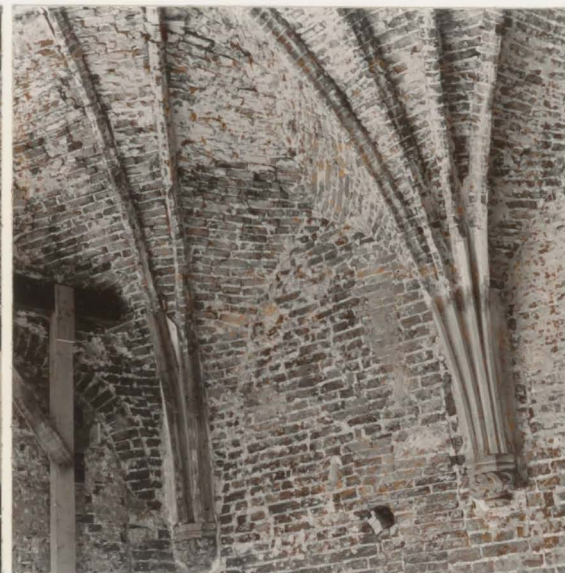

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
CONSOLES ONDER GEWELFRIBBEN
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
ZUIDERPORTAAL
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 343. JAN. 1968.
GEWELFWIJZIGING 1770.

NEG.NO. 342. JAN. 1968.
GEWELF GEZIEN NAAR HET
ZUIDWESTEN.

NEG.NO. 881. AUG. 1971.
WESTMUUR LIBRIJE CQ
IJZEREN KAPEL NABIJ
KAPVOET ZUIDERPORTAAL,
GEZIEN NAAR HET ZUIDEN.

NEG.NO. 882. AUG. 1971.
KAP GEZIEN NAAR HET
ZUIDWESTEN.

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
GEWELF- EN KAPCONSTRUCTIE
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

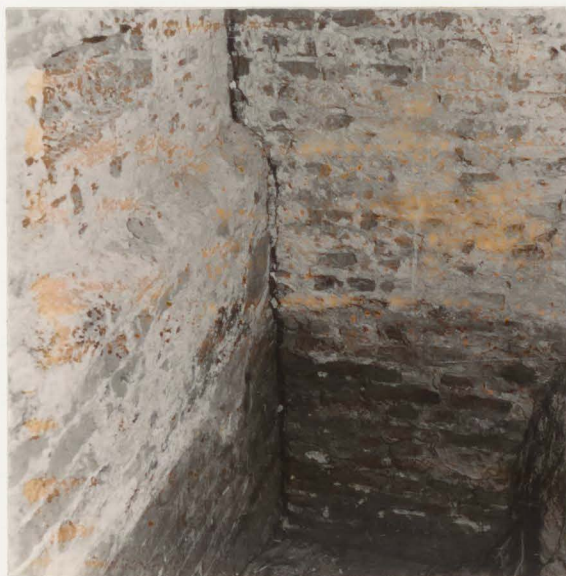
KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
ZUIDERPORTAAL
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 937.
ONTMOETING OOSTVLAK
STEUNBEER 96 (LINKS)
EN ZUIDMUUR SMIDSKAPEL.

NEG.NO. 939.
ONTMOETING OOSTMUUR
HUISZITTENMEESTERS-
KANTOOR (LINKS) EN
ZUIDVLAK STEUNBEER 96.

NEG.NO. 926.
ONTMOETING WESTMUUR
ZUIDERPORTAAL (LINKS)
EN OOSTMUUR HUISZITTEN-
MEESTERSKANTOOR.
OMGEZETTE PLINTLIJST.

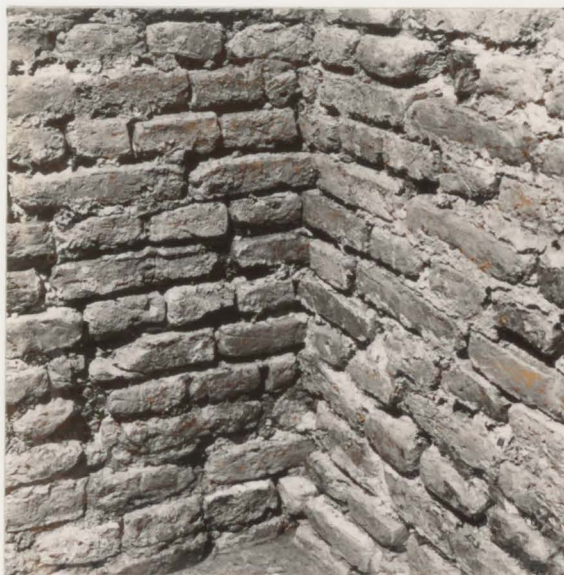
NEG.NO. 941.
VOEGWERK VAN STEUNBEER
96 EN OOSTMUUR
HUISZITTENMEESTERS-
KANTOOR.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
DETAILS WESTMUUR TIJDENS FUNDERINGSONDERZOEK ZUIDERPORTAAL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS NOV. EN DEC. 1971 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 973. JAN. 1971.
ONTMOETING WESTMUUR ST.
SEBASTIAANSKAPEL (LINKS)
EN ZUIDMUUR SMIDSKAPEL IN
VERBAND GEMETSELD.

NEG.NO. 381. JUNI 1968.
ONTMOETING ZUIDMUUR
SMIDSKAPEL EN OOSTELIJK
VERLENGDE VAN ZUIDMUUR
HUISZITTENKAPEL IN EEN
STAANDE TAND.

NEG.NO. 975. JAN. 1971.
FUNDERING OOSTELIJKE STEUN-
BEER VOORMALIG ZUIDER-
PORTAAL GEZIEN UIT HET
NOORDOOSTEN.
OPGRAVING IN SMIDSKAPEL.

NEG.NO. 1098. JAN. 1973.
FUNDERING WESTELIJKE STEUN-
BEER VAN VOORMALIG ZUIDER-
PORTAAL GEZIEN UIT HET
NOORDEN. OPGRAVING IN
HUISZITTENKAPEL.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
ZUIDMUUR SMIDSKAPEL EN STEUNBEERFUNDERING VOORMALIG ZUIDERPORTAAL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
GOTHISCH POORTJE IN OOSTWAND ZUIDERPORTAAL VOOR 1946
FOTO: HIST.-TOPOGR. ATLAS GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM NEG.NO. D 13078

NEG.NO. 232.
CONTRAVORM SPITSBOOG.

NEG.NO. 563.
CONTRAVORM BASEMENT
OOSTELIJKE KANTSTIJL.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
CONTRAVORM VROEGERE POSITIE GOTHISCH POORTJE IN ZUIDMUUR SMIDSKAPEL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS AUG. '67 EN JAN. '69 RESTAURATIEBUREAU

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
GOTHISCH POORTJE EN DOORGANG NAAR ZUIDERPORTAAL NA RECONSTRUCTIE
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS SEP. 1971 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 906

NEG.NO. 230. OCT. 1966.
KASTEN TEGEN NOORDWAND.

NEG.NO. 243. AUG. 1967.
MERK OP ZIJWAND NIS
IN OOSTMUUR.

NEG.NO. 245. AUG. 1967.
KASTENWAND IN
ZUIDOOSTHOEK.

NEG.NO. 120. OCT. 1966.
NIS MET FONTEINTJE
IN STEUNBEER 95.

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
INTERIEUR LIBRIJE
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
VOOR RESTAURATIE
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 884. AUG. 1971.
ONTMOETING FUNDERINGEN
WEST- EN NOORDMUUR.
KRASLIJN IETS RECHTS
VAN HET MIDDEN.

NEG.NO. 481. DEC. 1968.
ACHTER 17de EEUWSE
BEMETSELING AANGETROFFEN
RESTANT VAN NISJE.

NEG.NO. 637. JAN. 1970.
UITGESPAARDE TANDING
NABIJ ZUIDELIJKE WANG
VAN NIS IN OOSTWAND.

NEG.NO. 647. JAN. 1970.
AANZET VAN BOOGJE BOVEN
DOORGANG NAAR ST.
SEBASTIAANSKAPEL.

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
DETAILS INTERIEUR LIBRIJE
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
TIJDENS ONDERZOEK
RESTAURATIEBUREAU

RESTAURATIE OUDE
 BESCHRIJVING
 WANDTEGELS IN MUURKAST
 FOTO: R.C. NIEUWENHUIS 1968

KERK TE AMSTERDAM
 ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 LIBRIJE
 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 1824

NEG.NO. 2014.
NOORDWEST.

NEG.NO. 2013.
NOORDOOST.

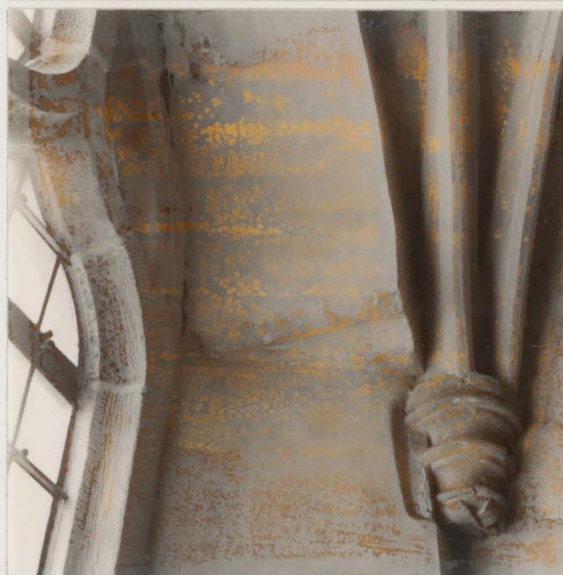
NEG.NO. 2015.
WEST MIDDEN.

NEG.NO. 2016.
OOST MIDDEN.

NEG.NO. 2018.
ZUIDWEST.

NEG.NO. 2017.
ZUIDOOST.

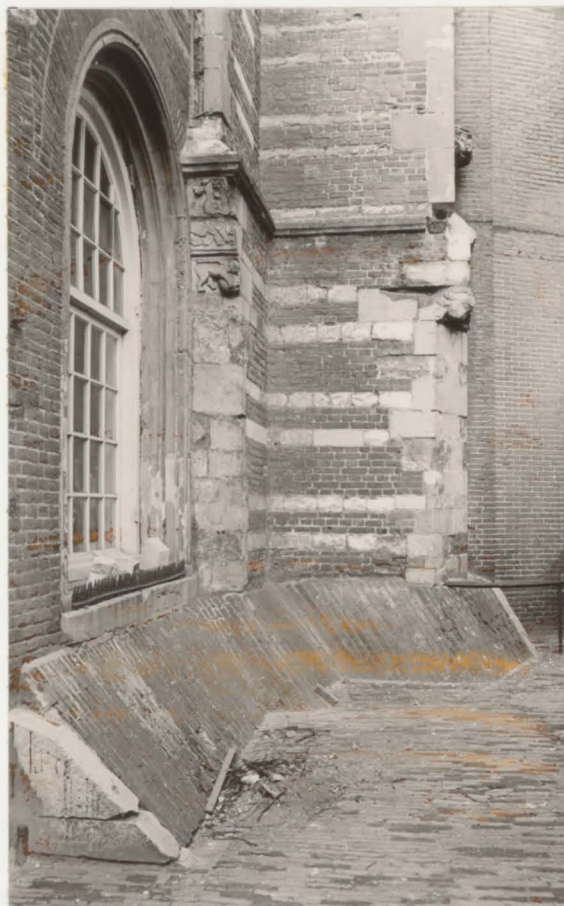
RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
CONSOLES ONDER GEWELFRIBBEN
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS APRIL 1986

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
LIBRIJE
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 523. MEI 1967.
POSITIE BEELDHOEW-
WERK WESTVLAK
STEUNBEER 95.

NEG.NO. 570. 1967.
BEELDHOEWWERK WESTVLAK
STEUNBEER 95.

NEG.NO. 1870. NOV. 1978.
VOORMALIGE DOORGANG IN
ZUIDVLAK STEUNBEER 95.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING
KRAAGSTENEN VAN WESTVLAK EN DOORGANG IN ZUIDVLAK VAN STEUNBEER 95
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 820.

NEG.NO. 524.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
DAK BOVEN NOORDTRAVEE LIBRIJE WESTGEVEL ST. SEBASTIAANSKAPEL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS APRIL '71 EN MEI '67 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 1705.
WESTGEVEL GEZIEN NAAR
HET OOSTEN.

NEG.NO. 1706.
WESTGEVEL GEZIEN NAAR
HET ZUIDOOSTEN.

NEG.NO. 818. APR. 1971.
KAPCONSTRUCTIE TIJDENS
SLOOP GEZIEN NAAR HET
NOORDOOSTEN.

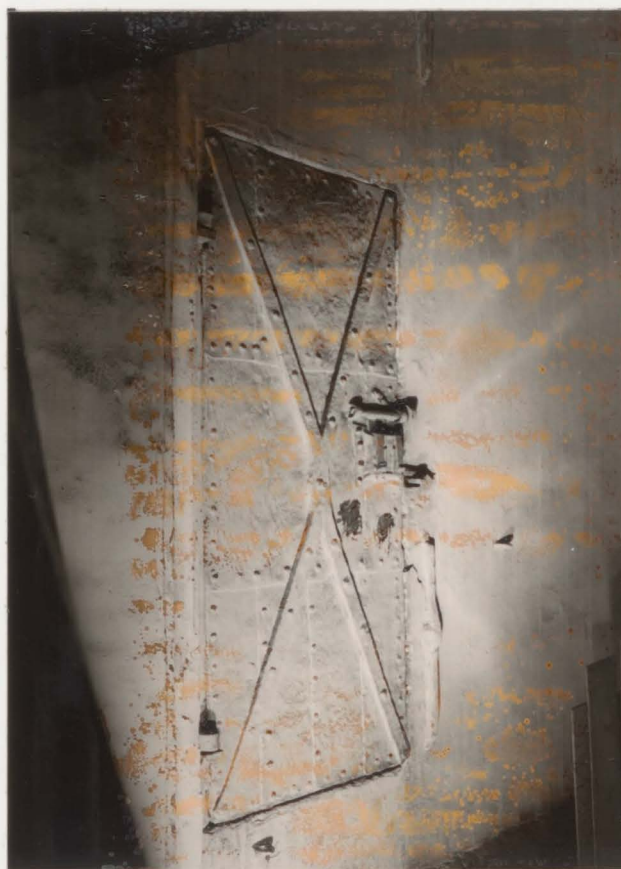
NEG.NO. 112. OCT. 1966.
PILASTER IN WESTVLAK
STEUNBEER 95.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING
WESTGEVEL EN KAPVOET IJZEREN KAPEL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
RESTANT PILASTER
RESTAURATIEBUREAU

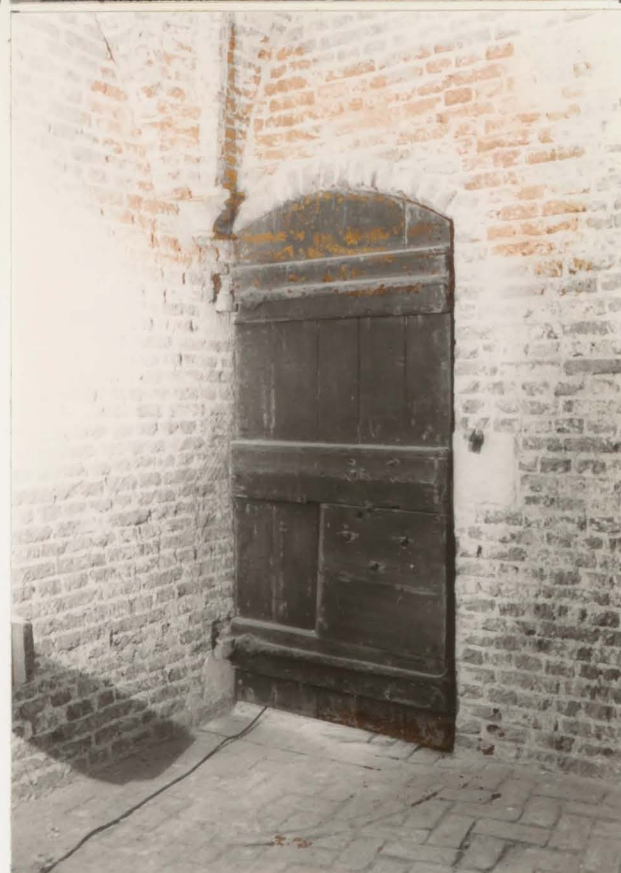
NEG.NO. 1818. SEP. 1966.
IJZEREN DEUR OOSTZIJDE.

NEG.NO. 1820. SEP. 1966.
IJZEREN DEUR WESTZIJDE,
HOUTEN DEUR OOSTZIJDE.

NEG.NO. 1138. FEB. 1973.
HOUTEN DEUR WESTZIJDE.

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
TOEGANGSDEUREN
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
IJZEREN KAPEL
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 1198. FEB. 1973.
BOOG WAARBOVEN EEN
"VARKEN".

NEG.NO. 1140. FEB. 1973.
NISJE IN ZUIDWAND
T.P.V. STEUNBEER 95.

NEG.NO. 90. JAN. 1967.
NAAM MET JAARTAL OP
OOSTWAND NISJE.

NEG.NO. 91. JAN. 1967.
LATEI BOVEN NISJE
: SECUNDAIR VERWERKT
GOOTBLOK.

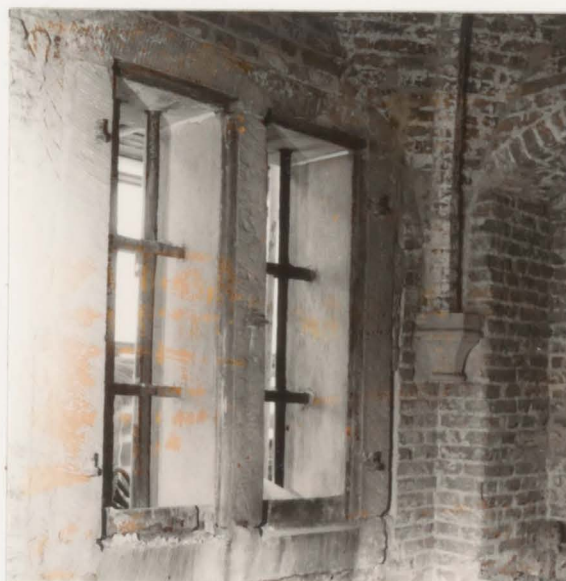

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
INTERIEUR IJZEREN KAPEL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
TIJDENS ONDERZOEK
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 1143. FEB. 1973.
GEZIEN NAAR HET ZUID-
WESTEN.

NEG.NO. 1141. FEB. 1973.

NEG.NO. 558. MRT. 1969.
GEPLEISTERDE DAGKANT
ACHTER KOZIJNSTIJL.

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
INTERIEUR IJZEREN KAPEL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
ZANDSTENEN KOZIJN IN ZUIDMUUR
RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 557. MRT. 1969.
 BRANDKAST SINDS 1892
 OP DE PLAATS VAN DE
 CHARTERKAST.

NEG.NO. 1142. FEB. 1973.

RESTAURATIE OUDE
 BESCHRIJVING
 INTERIEUR IJZEREN KAPEL
 FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS

KERK TE AMSTERDAM
 ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
 NISSEN IN WESTMUUR
 RESTAURATIEBUREAU

NEG.NO. 994.
GESLOTEN DEUR.

NEG.NO. 999.
GEOPENDE DEUR.

NEG.NO. 998.
BINNENZIJDE DEUR.

NEG.NO. 992.
LADE XXXIX.

RESTAURATIE OUDE
BESCHRIJVING
CHARTERKAST UIT IJZEREN KAPEL
FOTO'S: R.C. NIEUWENHUIS MAART 1972

KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
THANS IN DEPOT GEMEENTEARCHIEF
RESTAURATIEBUREAU

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
BESCHRIJVING ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL
DETAIL DEUR CHARTERKAST WAPEN AMSTERDAM EN RESTANT ANDER WAPEN
FOTO: R.C. NIEUWENHUIS MAART 1972 RESTAURATIEBUREAU NEG.NO. 996

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

B. BOUWPERIODEN (EN TIJDSHEMA)

B. BOUWPERIODEN

Afspiegeling van de geschiedenis van Amsterdam?

Eerdere datering
1959

De datering van het Zuiderportaal en de ruimten die daarmee een eenheid schijnen te vormen lijkt het best te kunnen worden benaderd door beschouwing van de wapenschilden die voorkomen in het fries dat de zuidgevel van het portaal afsluit. Tegen de achtergrond van de bouwgeschiedenis der aangrenzende kapellen, voor zover die toen bekend was, is dit gedaan door H. Janse (De wapens, 1959) die vermoedde dat het portaal waarschijnlijk in 1484 zou zijn gebouwd ten tijde van een bezoek van aartshertog Maximiliaan aan Amsterdam.

Door onderzoek tijdens de restauratiewerkzaamheden zijn er sindsdien gegevens vrijgekomen die deze datering vrijwel onmogelijk maken. Janse beriep zich op de mededeling van Commelin (I, 434) dat het Huiszittenmeesterskantoor in 1497 gereedkwam tegen de juist gebouwde Huiszittenkapel en ging ervan uit dat het portaal eerder zou zijn gebouwd dan het kantoor. Afhakken van het pleisterwerk van de westwand van het portaal heeft echter aangetoond dat het juist andersom is gegaan.

Tegen steunbeer 96 tussen de gevels van Huiszitten- en Smidskapel werd de oostmuur van het Huiszittenkantoor vrijgelegd; deze was afgewerkt als ware het een buitenmuur, met plintlijst (afgehakt in 1770) en voegwerk. Ongeveer een meter vanaf de knik die de westwand van het portaal maakt met de zuidwestwand was te zien hoe metselwerk en plintlijst haaks in westelijke richting zijn omgezet om de zuidgevel van het kantoor te vormen. De westmuur van het portaal is tegen deze hoek aangezet en de conclusie moet dus zijn dat het portaal na het kantoor, dus na 1497, moet zijn gebouwd. Het kantoor is pas in 1611 uitgebreid in zuidelijke richting tot de omvang die we thans kennen van de Kerkmeesterskamer. Het was bij die gelegenheid dat de ingang in de zuidwestgevel van het portaal in een dode hoek kwam te liggen en werd dichtgemetseld.

Betekenis
wapenschilden
Afb. 12

We staan dus opnieuw voor de vraag hoe het fries van het Zuiderportaal moet worden gedateerd. Eerst sommen we nog eens de gegevens op die in dit fries zijn vervat. Het oostelijke wapen is dat van Philips de Schone (geboren in 1478, overleden in 1506), die in 1482 de landen van zijn moeder (Maria van Bourgondië) erfde. Aanvankelijk trad zijn vader Maximiliaan als regent op, maar in 1494 werd aan Philips de regering overgedragen.

Maximiliaans wapen – althans het Duits-keizerlijke wapen met de tweekoppige adelaar – is links (heraldisch rechts) in het fries voorgesteld. Beide wapenschilden zijn omhangen met de ordeketen van het Gulden Vlies. Het grootmeesterschap van deze orde was namelijk na de dood van Karel de Stoute in 1477 overgegaan aan de Oostenrijkse Habsburgs. De schilden staan heraldisch ten opzichte van elkaar in de goede positie: de hoogste in rang heraldisch rechts.

Reeks van
wapenschilden
Afb. Beschr.
Smidskap. 27-30,24

Er is aanleiding te vermoeden dat de wapens in het fries niet op zichzelf staan, want in de as van het portaal bevindt zich in het kerkinterieur een reeks van heraldisch gedecoreerde gewelfschotels die de aandacht op de landsheer vestigt.

Betreden we de Smidskapel door het portaal dan toont de eerste gewelfschotel – bij de top van het raam – de vuurslag met het knuppelkruis – symbool van de Bourgondische vorsten, overgenomen door Maximiliaan sinds zijn huwelijk met Maria van Bourgondië in 1477. Voortgaand naar het noorden toont de tweede gewelfschotel de Hollandse leeuw – de landsheer was formeel graaf van Holland. Vervolgens bevindt zich op de kruising met de Zuiderzijbeuk het achtkwartierswapen van Karel V, dat ook de kwartieren van Aragon en Castilië omvat, landen welke hem eerst toevallen in 1516. Karels eerste bezoek aan Amsterdam vindt overigens plaats in 1514.

De decoratie van deze laatstgenoemde schotel en bovendien de door W. Kloek ruim in de 16de eeuw gedateerde schildering van een heilige op het westelijk gewelfveld van de Smidskapel wijzen op de mogelijkheid dat niet alleen de aankleding van de Smidskapel maar wellicht ook de integratie van deze kapel als één geheel met de Zuiderzijbeuk pas omstreeks 1516 tot stand kwam. Mede daarom zal de bouw van de Smidskapel later moeten worden gedateerd dan tot nog toe gedaan werd: 1491. We komen in het vervolg van dit hoofdstuk op deze kwestie terug.

We hervatten onze reeks van wapenschilderingen met een afbeelding op het gewelf van de Zuiderzijbeuk in de denkbeeldige hartlijn van het Zuiderportaal. Hier is voorgesteld het wapen van Holland omgeven door viermaal het wapen van Amsterdam. Dit laatste lijkt geen zinvolle constructie. We moeten daarom rekening houden met de mogelijkheid dat bij drie van de vier schilden het wapen van Amsterdam de plaats inneemt van een ander wapen. Dit is namelijk eveneens gedaan bij de beschildering van trekbalk 57-56 in de St. Sebastiaanskapel en bij de deur van de charterkast. De leeuw in het middenschild is vermoedelijk 'par courtoisie' heraldisch links gewend; dit kan een verwijzing inhouden naar het oude Smids- en kuipersaltaar dat tegen vieringkolom 22 stond. Onder het middenschild is een nog niet geïdentificeerd teken aangebracht dat we voorlopig interpreteren als een compositie van hamers; een kuipershamer lijkt herkenbaar. Als dit juist is staat deze schildering in tweeërlei richting betrokken op het Smidsgilde, zowel tot het oude altaar tegen kolom 22 als tegen het nieuwe altaar in de Smidskapel tegen muurstuk 44-58. Dan zou deze schildering eveneens moeten worden gedateerd op het begin van de 16de eeuw. Kloek dateerde deze schildering als onderdeel van de beschildering van de Zuiderzijbeukgewelven echter op omstreeks 1470.

Overzien we de reeks van schilderingen van zuid naar noord dan kunnen we concluderen dat er blijkbaar reden heeft bestaan in de as van deze belangrijkste zij-ingang van de kerk steeds de relatie met de landsheer aan te stippen; de versiering van het meer bouwkundige onderdeel dat een gewelfschotel nu eenmaal is werd door dit motief geïnspireerd. Tevens merken we op dat er in de serie voorgestelde wapens gaande van zuid naar noord een parallel bestaat met de voortgang in de tijd, lopend van Maximiliaan en Philips de Schone (periode 1482-1506) naar Karel V (periode 1506-1519), in een richting omgekeerd aan die welke men uit het gewone groeipatroon van de Oude Kerk verwachten zou. Deze richting zou verband kunnen houden met het groeipatroon in plaatselijke zin; de bouwvolgorde zou dan kunnen zijn: Zuiderportaal, Smidskapel,

Afb. Beschr. St.
Seb. kap. 38
- 41,43

integratie Smidskapel met Zuiderzijbeuk. In de volgende hoofdstukken blijkt dit denkbeeld te worden bevestigd.

Een vergelijkbare reeks van gewelfschotels die versierd zijn met dergelijke wereldlijke motieven treffen we in de Oude Kerk alleen nog aan in de St. Sebastiaanskapel en de kruising van deze kapel met zuiderzijbeuk en middenbeuk, welke reeks in een iets vroeger tijdvak valt (1477-1493). Doordat echter deze reeks niet de gang van de kerkbezoeker bij het binnenkomen begeleidt doet zij minder monumentaal aan, minder opzettelijk als een reeks bedoeld. Van zuid naar noord zijn hier afgebeeld: een vuurslag, het Jeruzalemkruis, een vuurslag; op de kruising met de zijbeuk het keizerlijk wapen met de tweekoppige adelaar; op de overgang naar de viering de Hollandse leeuw. Uit deze opsomming spreekt niet zozeer de voortgang in de tijd als wel de verbondenheid met de landsheer door de herhaling van schutterssymbolen, voor wat betreft de vuurslag identiek aan de Bourgondische symbolen, binnen het referentiekader van het grafelijk en het keizerlijk wapen.

Beschouwing van beide reeksen brengt ons voorlopig niet verder dan het vermoeden dat de Smidskapel later kan zijn ontstaan dan werd gedacht.

Welk motief?

Om de datering van het portaal en het verband met het wapenfries op te sporen komen we tot de vraag wat deze wapens kunnen betekenen boven een ingangsportaal van de hoofdkerk van Amsterdam. Welk motief heeft hiertoe geleid? In deze periode van de geschiedenis zijn religieuze en maatschappelijke motieven nu eenmaal zo veelvuldig vervlochten dat het op zichzelf niet vreemd is het wapen van de landsheer boven een kerkportaal aan te brengen. Toch wil het ons voorkomen dat er een bepaalde aanleiding moet zijn geweest.

Mej. Bijtelaar vermoedt bijvoorbeeld (Smidskapel, 1968, blz. 21) dat de vorsten een bijdrage hebben geleverd in de bouw van het portaal. Hierover zijn geen schriftelijke gegevens bekend; het is niet onmogelijk, maar bekend is wel dat de vorsten in deze periode geld vroegen en niet gaven.

Waarschijnlijker lijkt het dat aan Amsterdam een bepaald privilege is gegeven bij een bezoek van de landsheren aan de stad waarbij wellicht de mis werd bijgewoond in de oude parochiekerk, waardoor de herinnering aan dat gebeuren dan ook daár gestalte kreeg.

Heel goed mogelijk dat dit zoeken naar een concrete aanleiding, hoezeer dit ook tot de verbeelding kan spreken, een te beperkte visie inhoudt op de permanente aanwezigheid van beide vorsten zoals dit door de wapenschilden in het fries van het portaal wordt geïllustreerd. Een ruimere visie zou kunnen zijn dat in deze periode de stadsregering zich door een complex van politieke omstandigheden, meer dan voorheen met de centrale overheid verbonden voelt en daaraan op niet te kostbare maar toch enigszins monumentale wijze uitdrukking wil geven.

In het volgende willen we trachten te achterhalen of de overgeleverde feiten uit de geschiedenis van Amsterdam aanleiding geven een voorkeur uit te spreken voor hetzij de beperkte, hetzij de ruimere visie, ofwel voor een combinatie daarvan. Daarom is in het hoofdstuk 'Deelonderzoeken' een overzicht gegeven van belangrijke gebeurtenissen in deze regeringsperiode en daarmee samenhangende vorstelijke bezoeken aan Amsterdam.

Blz. 26

Philips schijnt nooit te Amsterdam geweest te zijn, het is althans niet vastgelegd, maar Maximiliaan is hier sinds hij als landsheer in 1478 te Amsterdam werd gehuldigd verscheidene malen teruggekomen. In 1484 bezocht hij de Heilige Stede uit dankbaarheid voor de genezing van een gevaarlijke ziekte. In 1486 werden hij en zijn vader – keizer Frederik III – te Amsterdam ingehaald ter viering van zijn kroning tot Rooms-koning. In 1489 toen Amsterdam het stedelijk wapen mocht sieren met de rijkskroon schijnt er geen vorstelijk bezoek te hebben plaatsgevonden. Evenmin is iets overgeleverd omtrent een bezoek ter viering van de keizerskroning van Maximiliaan in 1493. In beslag genomen door de grote buitenlandse politiek valt een volgend bezoek van Maximiliaan pas in 1508, dus twee jaar na de dood van Philips de Schone, welk feit dus voor de datering van het fries geen betekenis meer kan hebben.

Op zoek naar bruikbare feiten binnen de 'beperkte' visie merken we op dat in het fries de beide door wapenschilden gerepresenteerde vorsten *naast elkaar* voorgesteld doet denken aan een *gezamenlijk optreden*.

Overzien we de gegevens uit de geschiedenis dan merken we op dat er twee gebeurtenissen zijn geweest waarin Maximiliaan en Philips gezamenlijk optraden in zekere relatie tot Amsterdam. Een eerste gebeurtenis is het verlenen van het recht aan Amsterdam het stadswapen te sieren met de rijkskroon, dat is de keizerskroon, op 11 Februari 1489. De betreffende oorkonde werd ondertekend door Maximiliaan, toen nog Rooms-koning; in de aanhef wordt ook aartshertog Philips genoemd met onder andere de titel van graaf van Holland. Beide vorsten verbleven toentertijd te Schiedam in verband met de laatste fase van de Jonker Fransen-oorlog die gedeeltelijk gevoerd werd met Amsterdams geld; niet de eerste keer, zoals de oorkonde memoreert, maar slechts een van de vele diensten die Amsterdam aan Maximiliaan had bewezen, die nu op zijn beurt Amsterdam met dit 'kroon-privilege' honoreert.

1489?

Als het gebeeldhouwde fries naar aanleiding van het kroonprivilege ter ere van beide vorsten kort na 1489 was tot stand gekomen zou eigenlijk de kroon van de Rooms-koning boven het linker wapenschild moeten zijn weergegeven. In het reliëf is echter die kroon te onduidelijk gevormd om hieruit zo'n vergaande conclusie te kunnen trekken. Alle aandacht valt daarentegen op het Duitse keizerswapen. En het lijkt niet zo waarschijnlijk dat juist de Rooms-koning aan dit wapen zou moeten worden herkend als de keizer – Frederik III – nog in leven was.

Al heeft de gebeurtenis van 1489 het voordeel dat een directe relatie tussen beide vorsten en Amsterdam aanwijsbaar is, dan geeft toch de afbeelding van het *keizerlijke* wapen de indruk dat we hier het juiste jaartal voor het ontstaan van het fries nog niet te pakken hebben.

1494?

Voortgaand in de geschiedenis is er een gebeurtenis te noemen die niet alleen aan de samenhang van beide wapens maar tevens aan de rang van de door die wapens gerepresenteerde personen recht doet. In 1493 wordt Maximiliaan tot keizer gekroond en in datzelfde jaar bestaat reeds het voornemen aan Philips de Schone het bestuur van de Bourgondische landen over te dragen, want dit speelt een rol in de onderhandelingen bij de vrede met de Franse koning (de Vrede van Senlis, 23 Mei 1493). In feite wordt het bestuur in 1494 overgedragen.

Was het de bedoeling dat in het fries de nieuwe status van Maximiliaan en Philips werd uitgebeeld en kunnen we het fries

daarom dateren op 1494? Dit lijkt het goede motief, maar wat ons hierin – denkend vanuit de 'beperkte visie' – niet bevalt is, dat de *directe* relatie met Amsterdam, met Amsterdams hoofdkerk, schijnt te ontbreken. We zijn geneigd te denken dat de relatie met de hoogste landsheren slechts formeel is en daarom onvoldoende aanleiding kan hebben gegeven tot het ontstaan van het fries. Een concrete aanleiding accepteren we gemakkelijker. Echter kunnen grote geldleningen aan de keizer (zoals Ter Gouw vermeldt, deel III, blz. 189 e.v.) de relatie met de landsheer verre van abstract hebben gemaakt en integendeel het gevoel van een sterke belangengemeenschap hebben opgeroepen. We kunnen dit illustreren met de volgende historische feiten.

Eerst is er in de betrekking met het Bourgondische Huis de soepele opstelling van Philips de Goede, die na de stadsbrand van 1452 Amsterdam – 'la ville la plus marchande de notre pays dit de Hollande' – voor de duur van tien jaar vrijstelt van bede en voldoening van lijfrenten. In 1466 is er een grote geldlening aan Philips. Daarna in 1471 en 1472 aan zijn zoon Karel de Stoute. Dan in 1478 en 1488 aan Maximiliaan, waarmee bepaalde oorlogen worden bekostigd en de positie van de vorst versterkt. Een klaagzang door de Amsterdamse stadsregering betreffende de slechte financiële toestand wordt door Maximiliaan gehonoreerd met uitstel van betaling (1494).

Omgekeerd heeft de landsheer een gunstige invloed op de regeringszaken van de stad: een in 1449 door Philips gedecreteerde regeling betreffende de voordracht van nieuwe schepenen blijkt zo goed te voldoen dat deze steeds opnieuw wordt verlengd, in 1452, 1477 en 1495. In 1477 wordt het aantal leden van de Vroedschap van 24 op 36 gebracht. In 1481 wordt op verlangen van de landsheer een begin gemaakt met de bouw van een ringmuur ter betere beveiliging van de stad. De stadsvrijheid van Amsterdam, een 'coopstede waer converseren vele ende diversche cooplyuden', wordt vergroot met duizend roeden in 1489 – een week voor het meergenoemde 'kroonprivilege' dat op verhoging van het stedelijk prestige is gemunt. De nieuwe grens van de stadsvrijheid wordt bekrachtigd in 1505.

De voortgaande groei van de handelsstad, een versterkte identificatie met de centrale overheid, een vergrote internationale financiële oriëntatie, kortom een nieuwe fase in het stedelijk zelfbewustzijn *kan* uit prestige-overwegingen ondermeer aanleiding hebben gegeven tot een monumentaler toegang tot de hoofdkerk waarbij de verbondenheid met het centrale gezag nadrukkelijk wordt geafficheerd en tevens tot een monumentaler bergplaats van de handvesten die de stad aan deze overheid dankt. De wapens van Maximiliaan en Philips werden namelijk niet alleen afgebeeld in het fries van het portaal maar ook op de binnenzijde van de ijzeren deur die toegang gaf tot de IJzeren kapel, alwaar nog in 1848 de stadsarchivaris P. Scheltema de resten van een dergelijke beschildering bespeurde. Zeer waarschijnlijk figureerde één van beide wapens bovendien op de deur van de charterkast, zoals we thans nog kunnen waarnemen ondanks de verwijdering daarvan en de overschildering met het Amsterdamse wapen.

Er is dus zowel voor de 'beperkte' als voor de 'ruimere' visie veel te zeggen. Het lijkt methodisch juist de datering van het fries op het spoor te komen door te zoeken naar een concrete aanleiding die echter uitdrukkelijk valt binnen het ruimere kader zoals dat hierboven is geschetst. Vervolgens moet het resultaat van het historisch-bouwkundig onderzoek een gewenste tijdsbeperking geven.

We weten dat de IJzeren kapel in 1498 in gebruik was. Ter Gouw vermeldt een notitie in het Groot Memoriaal, luidend: 'Opten 25en dach van Meye anno 1498 es boven in de oude kerck bij de hantvesten gebrocht een brief van privilege roerende'. In het Groot Memoriaal volgt daarna een verkorte inhoud van het privilege. De vermelding 'boven' kan op niets anders betrekking hebben dan op de IJzeren kapel waarvan de toegang op ca. 4 m boven de kerkvloer ligt. De genoemde brief omvat een regeling betreffende de verkiezing der vroedschap, is gedateerd 14-12-1495 en houdt op zichzelf geen verband met de bouw van de IJzeren kapel. Deze brief moet dus ter afschrijving in het privilegeboek bijna 2½ jaar in de charterkamer van het stadhuis hebben gelegen voor hij naar de Oude Kerk werd gebracht. Deze lange duur – men was inmiddels bij de Oude Kerk met de bouw van de zijkapellen bezig – en het feit dat men het de moeite waard vond in het Groot Memoriaal dit opbergen op te tekenen zou kunnen aanduiden dat dit de eerste brief was die in de charterkast *in zijn nieuwe positie* – namelijk in de IJzeren kapel – werd opgeborgen. Dit moet helaas een veronderstelling blijven.

Denkend aan het gezamenlijk optreden van Maximiliaan en Philips zoals dat door de compositie van het fries boven het Zuiderportaal wordt gesuggereerd trekt nog een ander charter uit dit tijdsgewricht de aandacht. Het is gedateerd in het jaar waarin we de bouw van het Zuiderportaal vermoeden, 18-7-1497. Het omvat de bekrachtiging van het privilege de rijkskroon boven het stadswapen te mogen voeren. Hier bekrachtigt de zoon als regerend vorst het acht jaren te voren door de vader verleende privilege.

Ook hier kunnen we niet méér doen dan de vraag opwerpen of dit charter de concrete aanleiding kan zijn geweest een nieuwe charterbergplaats te bouwen en tevens de wapens van beide vorsten boven het portaal uit te houwen ter herinnering aan hun gezamenlijk optreden. Deze wapens worden dan ten overvloede ook nog afgebeeld op de binnenzijde van de ijzeren deur van het nieuwe 'Secreet'. Zeer waarschijnlijk een van deze wapens bovendien op de charterkast zelf. Als deze vraag positief zou kunnen worden beantwoord zou de ingebruikneming in 1498 hiermee in overeenstemming zijn.

Zuiderportaal en IJzeren kapel zouden dus vrijwel gelijktijdig kunnen zijn gebouwd: het Zuiderportaal in de loop van 1497, kort na het gereedkomen van het Huiszittenmeesterskantoor; de IJzeren kapel vóór Mei 1498, de eerste vermelding. Het is technisch niet onmogelijk dat portaal en secreet tussen bijvoorbeeld Februari 1497 en Mei 1498 zijn gebouwd; deze bouwtijd lijkt niet te kort. Enkele architectonische gegevens pleiten eveneens voor gelijktijdigheid.

We kunnen de datering van het Zuiderportaal hiermee vrijwel als afgedaan beschouwen. Met de IJzeren kapel ligt dat eventueel anders; het is niet *bewezen* dat de eerste vermelding samenvalt met de in gebruikneming. De IJzeren kapel kan dus eventueel langere tijd voor 1498 zijn gebouwd; Oldewelt heeft aangetoond dat de charterkast van kort voor 1462 moet dateren. Echter is tevens vastgesteld dat de IJzeren kapel niet de oorspronkelijke verblijfplaats van deze kast kan zijn geweest. De bouw van de IJzeren kapel moet dus vóór 1498 maar geruime tijd ná 1462 hebben plaatsgevonden om de oudere verblijfplaats een enigszins normale gebruiksduur te geven. Deze oudere verblijfplaats kennen we niet, maar Oldewelt vermoedt haar op begane grond-niveau, bijvoorbeeld in de Sacristie.

Blz. 40

Afb. 37. Blz. 20

Blz. 41

Blz. 65

Blz. 46

Alvorens op de vroegere functie van de Librije nader in te gaan bepalen we ons tot de verwerking van de bouwkundige gegevens die bij de restauratie voor de dag zijn gekomen en inzicht geven in de volgorde waarin de verschillende ruimten van het onderhavige complex zijn ontstaan.

Daartoe moeten we eerst nog verder teruggaan in de bouwgeschiedenis en wel naar de bouwfase van de 'kleine hallenkerk', ca. 1340.

Tek. 12, fig. 1.
Beschr.
Transept, blz. 6
Beschr.
Smidskapel.
blz. 6-8.
Tek. 4.
Afb. 21c,d
Blz. 79

Daar bevond zich als eerste aanbouw aan de zuidzijde ter plaatse van de vijfde travee gerekend vanuit het westen het eerste zuiderportaal, dat trouwens vrijwel tegelijk met de hallenkerk zal zijn opgetrokken. Tegen de zevende en achtste travee verscheen vermoedelijk reeds voor 1357 de meermalen beschreven 'zelfstandige kapel aan de zuidzijde'.

Van het eerste portaal is vrijwel de gehele westgevel bewaard gebleven in de scheidingsmuur tussen de tegenwoordige Smidskapel en de Huiszittenkapel. In de grond werd de fundering van de zuidgevel van dit portaal aangetroffen precies noordelijk van de zuidwand van de Smidskapel. Ook de fundering van de oostelijke steunbeer werd teruggevonden; de fundering van de zuidelijke steunbeer verdween in de fundering van de zuidmuur van de Smidskapel. De fundering van de westelijke steunbeer werd gevonden in de Huiszittenkapel.

Van het riool dat het hemelwater van het westelijk van dit portaal gelegen gedeelte van de kerkkap moest afvoeren is een fragment teruggevonden.

Een verlenging naar het oosten van de oostelijke steunbeer was in de fundering, voor zover zichtbaar i.v.m. de grondwaterstand, niet aanwezig. Dat hier naast het portaal geen nevenruimte doch een buitenruimte zou zijn geweest lijkt uit praktisch oogpunt vrijwel onmogelijk. Als hier een fundering is geweest zou deze gesloopt kunnen zijn bij de aanleg van de St. Sebastiaanskapel. Bij de aanleg van nieuwe funderingen werden haaks daaropstaande oudere funderingen veelal weggebroken, langlopende niet. Dat zou verklaren waarom de fundering van de zuidmuur van het zuiderportaal wel bewaard bleef. Ook kan de fundering van een eventuele nevenruimte minder diep zijn aangelegd.

Het denkbeeld van een nevenruimte tussen zuiderportaal en 'eerste kapel aan de zuidzijde' lijkt op 't eerste gezicht in strijd met het zo nadrukkelijk geafficheerde zelfstandige karakter van deze kapel, maar als we bedenken dat zo'n nevenruimte beduidend lager kan zijn geweest dan de kapel is het uit een oogpunt van vormgeving evenmin onmogelijk.

Afb. Beschr.
St. Seb. kap. 65

Als we proberen ons een voorstelling te maken van de functie die een nevenruimte op deze plaats dan wel zou hebben gehad, dan zien we deze enerzijds toegankelijk door de eveneens waarschijnlijk aanwezige oostelijke zijdeur van het zuiderportaal en anderzijds door middel van een deur toegang gevend tot de zelfstandige kapel, recht tegenover het altaar. We komen op dit idee doordat bij de restauratie is gebleken dat zich op de overeenkomstige plaats in de westmuur van de St. Sebastiaanskapel aanvankelijk tijdens de bouw een doorgang bevond, geïnterpreteerd als een werkdoorgang, doch misschien een laatste mogelijkheid om de tijdens de bouw nog functionerende zelfstandige kapel te bereiken, die aan deze zijde door de Sebastiaanskapel – in – aanbouw werd omsloten. Erg waarschijnlijk is deze redenering echter niet omdat voor de bouw van de oostmuur van de St. Sebastiaanskapel – eveneens een muurdikte westelijker gelegen dan de oostmuur van de zelfstandige kapel – het altaar van die kapel moet zijn afgebroken. Niettemin brengt deze vermoedelijk foutieve redenering ons op een idee omtrent de mogelijke functie van een nevenruimte van de zelfstandige kapel, die nog zelfstandiger kan zijn geweest dan tot nog toe werd gedacht. Als de nevenruimte de functie had van een bij de kapel behorend portaal, dan behoeft die kapel in het geheel niet aan de kerkruimte gerelateerd te zijn geweest. Deze mogelijkheid was nog niet overwogen; het is wel de uiterste consequentie van het zelfstandige karakter zoals dat uit de overhoekse steunberen en het denkbeeldig gereconstrueerde tentdak spreekt.

Met dat al hebben we nog geen enkel bewijs dat een nevenruimte tussen zelfstandige kapel en zuiderportaal werkelijk heeft bestaan; er zijn geen schriftelijke vermeldingen en geen positieve bouwkundige vondsten. Opvallend is evenwel dat de noordmuur van de Librije (die later de zuidmuur van de Smidskapel werd) juist ten zuiden van de zuidmuur van het zuiderportaal is aangelegd en dat men niet de hartlijn van de beide muren heeft laten samenvallen. Dit lijkt er op te wijzen dat daar iets in de weg zat, we vermoeden: de zuidmuur – de gevel – van de nevenruimte. Hier zou dan het principe van ombouwning zijn gevolgd dat zo dikwijls bij bouwdelen van de Oude Kerk is gedaan.

We vergelijken deze aanpak even met de situatie aan de noordzijde van de kerk. Daar bevond zich naast het noorderportaal sinds ± 1380 een nevenruimte van de St. Joriskapel. Toen omstreeks 1500 portaal en nevenruimte werden samengevoegd en verbouwd tot de tegenwoordige Weitkoperskapel heeft men de veel lichtere portaalgevel en -fundering geïntegreerd in de kapelgevel wat tot grote verzakkingen heeft geleid (zie H. Janse – Weitkoperskapel, blz. 73). Mogelijk dat men dit technische probleem omstreeks 1460 nog niet heeft aangedurfd. Dat had dan tot gevolg dat de Smidskapel een portaalmuurdikte dieper is geworden dan de Weitkoperskapel (6.895 m. tot voorkant basement 45 tegen 6.435 m. tot voorkant basement 31) waardoor verzakkingsproblemen zijn vermeden.

Het is echter niet zo waarschijnlijk dat omstreeks 1460 bij de bouw van de noordmuur van de tegenwoordige Librije reeds aan een toekomstige ontwikkeling van zijkapellen – en daarmee aan de toekomstige integratie van deze muur – werd gedacht. Dat gebeurde pas ongeveer veertig jaar later. Het meest waarschijnlijk is dus dat de positie van de muur werd bepaald denkend vanuit het principe van ombouwning, wat het bestaan van een nevenruimte tussen zuiderportaal en zelfstandige kapel vrijwel impliceert.

Overzien we de figuren 1 en 2 van tek. 12 dan komen we tot de volgende samenvatting van de bouwgeschiedenis vóór 1460. We kunnen ons voorstellen dat vóór de aanleg van de St. Sebastiaanskapel de zelfstandige kapel met nevenruimte werd afgebroken, wat des te minder storend kan zijn geweest naarmate deze kapel – als hierboven betoogd – zelfstandiger was opgezet.

Tek. 12, fig. 2.

Westelijk van de te bouwen St. Sebastiaanskapel werden tegelijkertijd twee nieuwe nevenruimten gedacht, want bij het opmeten van de westgevel van deze kapel werd direct aan de westzijde daarvan een spaarnis geprojecteerd. Het kan niet anders of hieraan grenzend moest een binnenruimte komen; dit mag wel als bewijs voor gelijktijdigheid gelden. In het vervolg van dit hoofdstuk komen we in verband met de functies die aan deze nevenruimten waren toegedacht nog op de verdeling van spaarnissen over de muren van de St. Sebastiaanskapel en ook van de St. Joriskapel terug.

Blz. 70

Blz. 22
Afb. 21a

Terzake van de gelijktijdigheid van St. Sebastiaanskapel en nevenruimten werd bovendien tijdens de restauratiewerkzaamheden vastgesteld dat de scheidingsmuur tussen beide nevenruimten (*de oostelijke helft* van de latere Smidskapelgevel) in verband was gemetseld met de westgevel van de St. Sebastiaanskapel.

Vermoedelijk werd deze scheidingsmuur aangelegd juist zuidelijk van de kort tevoren afgebroken gevel van de oude nevenruimte en de oostelijke portaalsteunbeer. Overigens konden zowel deze als de naar het zuiden gerichte steunbeer hierbij vervallen.

Afb. 26a

Toch krijgt men de indruk dat de bouwgeschiedenis hier nog iets gecompliceerder is. Het ziet er naar uit dat ruimte II korte tijd later is aangelegd dan ruimte I. Er bevindt zich namelijk een oostwest lopende bouwnaad ten zuiden van de scheidingsmuur in de aansluiting bij de westgevel van ruimte II. Tevens bevindt zich op het zuidvlak van deze scheidingsmuur een verticale kraslijn, daar, waar de binnenzijde van de naar het zuiden lopende westgevel van ruimte II moest aansluiten. De positie van deze gevel was bepaald in het verlengde van de oostmuur van het portaal, een positie die echter door het bestaan van de scheidingsmuur en tevens doordat de zuidelijke portaalsteunbeer afgebroken moet zijn geweest niet meer kon worden overzien, doch vanuit de westgevel van de St. Sebastiaanskapel moest worden uitgemeten en door middel van een kraslijn vastgelegd. Dit lijkt de enig mogelijke verklaring van zowel de bouwnaad als de kraslijn, gegevens die niets anders dan een bouwvolgorde kunnen aanduiden.

Blz. 5-6

Dat ruimte II iets later moet zijn opgetrokken dan de St. Sebastiaanskapel blijkt bovendien uit het feit dat de zuidgevel van de tegenwoordige Librije is ingekast in het voorvlak van steunbeer 95. Dat evenwel een direct verband tussen kapel en nevenruimte was bedoeld blijkt behalve uit de positie van de spaarnis tevens uit de afschuining en versiering van genoemd voorvlak. We krijgen niet de indruk dat dit voorvlak – onder de waterlijst – in later tijd zou zijn herzien.

Dat overigens de tijdsafstand tussen de realisering van de ruimten I en II niet groot kan zijn wordt opnieuw bewezen door de nissenindeling van de westmuur van de St. Sebastiaanskapel. In ieder geval moet het ontwerp van *beide* ruimten I en II bij de bouw van de St. Sebastiaanskapel hebben bestaan. De realisering zal echter gefaseerd zijn uitgevoerd.

Omdat we door een bewaard gebleven glazeniersrekening uit 1462 weten dat de St. Sebastiaanskapel zich in dat jaar in het stadium van afwerking bevond, stellen we bij gebrek aan nadere gegevens de bouw van de ruimten I en II ongeveer op dat jaar.

Blz. 22

We zijn in staat ons een voorstelling te maken van de overkapping van de ruimten I en II door de vondst van een Ledesteent lijst – waarop een muurgording moet hebben gelegen – achter het gewelf van de IJzeren kapel geheel, en in de westgevel van de St. Sebastiaanskapel in gewijzigde vorm nog aanwezig. Deze lijst oversneet waarschijnlijk deze gevel in zijn geheel, ook het gedeelte dat thans in de Smidskapel valt. Aan het noordelijke zijvlak van steunbeer 95 komt deze lijst op dezelfde hoogte eveneens voor. Bij dit gegeven past òf een lessenaarsdak dat enerzijds op de lijst met muurgording aansloot en anderzijds op de westgevel van ruimte II en de oostmuur van het zuiderportaal rustte, òf wel een tentdak met nok, evenwijdig aan de St. Sebastiaanskapel, welke kap – gezien de lijst langs steunbeer 95 – een zuidelijk dakvlak zou moeten hebben gehad. Om allerlei redenen is dit laatste idee onwaarschijnlijk; de lijst in het zijvlak van steunbeer 95 zal daar pas zijn aangebracht toen de IJzeren kapel werd gebouwd, na te zijn weggenomen uit het noordelijk daarvan aanwezige deel van de lijst langs de westgevel van de St. Sebastiaanskapel, zoals dat kennelijk ook is gedaan om materiaal te verkrijgen voor de gevelafdekking van de noordgevel van de IJzeren kapel.

Een lessenaarsdak blijft de meest waarschijnlijke vorm van overkapping van de ruimten I en II.

Wat ruimte II betreft zullen daaronder de thans nog bestaande gewelven van de tegenwoordige Librije zijn geslagen. Dit kan ook in ruimte I zijn gebeurd, maar daarvan zal ieder bouwkundig gegeven zijn verdwenen toen later door verbouwing van deze ruimte en het oude zuiderportaal de Smidskapel ontstond.

IJzeren kapel

Blz. 18
Afb. 19c

Er kan worden vastgesteld dat de IJzeren kapel niet tegelijk met ruimte II is gebouwd, doch daar later bovenop is gezet en daarbij zijdelings is vastgehecht aan de St. Sebastiaanskapel. In de beschrijving van de bestaande toestand is op eerstgenoemd punt reeds gewezen naar aanleiding van de beschouwing van het interieur.

Voor zover geheel links op de foto zichtbaar schijnt dit te worden bevestigd door een geringe versnijding of een kleurverschil op de overgang tussen de westmuur van de Librije en de westgevel van de IJzeren kapel. Helaas bestaan van deze overgang geen betere foto's, want het kleurverschil kan ook zijn opgeroepen door de eventuele vroegere aanwezigheid van voetlood op die plaats.

Blz. 21

Beschouwing van de *noordgevel* van de IJzeren kapel, waar vanuit de naastgelegen ruimte de gehele gordelboog is te overzien die deze gevel draagt, schijnt eveneens deze stelling te bevestigen. Wel moet worden gezegd dat de overgang tussen gevoegd en vuil metselwerk op zes lagen boven de kruin van de boog behalve op een verschil van bouwperiode tevens kan duiden op een aansluitend plat dakje dat hier waarschijnlijk aan het thans bestaande lessenaarsdak voorafging. De gordelboog moet in ieder geval direct bij zijn ontstaan een aanrazing hebben gekregen.

De overgang daarvan in het metselwerk van de westgevel van de St. Sebastiaanskapel is door vlak gestreken speciebaarden niet duidelijk. Daarboven in het schone, gevoegde werk is te zien dat de noordgevel van de IJzeren kapel ongeveer om de 6 lagen een klezordiepte in de gevel van de St. Sebastiaanskapel is ingekast. De noordgevel is voorts door middel van twee muurankers over de volle gevellengte gekoppeld aan de westgevel van de St. Sebastiaanskapel, alwaar de corresponderende schieters zichtbaar zijn.

Het metselwerk van de *zuidgevel* sluit aan de buitenzijde koud aan tegen het zandstenen voorvlak van steunbeer 95. Aan

de binnenzijde loopt het metselwerk van de zuidwand echter zonder bijzonderheden over in hetgeen het steunbeerzijvlak lijkt te zijn. Opmeting wijst uit dat de steunbeer op dit niveau een halve steen breder is dan buitendaks. Aan het zijvlak bevindt zich dus een bekleding, waarvan het verband met het achterliggende metselwerk bij de restauratie niet is onderzocht. Ook deze gevel is overigens door middel van een muuranker aan de St. Sebastiaanskapelmuur verbonden. De schieter komt in het interieur van de kapel precies in de hoek bij de wenteltrap uit.

De eindbaluster van de balustrade op de IJzeren kapel is uit één stuk gehouwen met de bekleding van het steunbeervoorvlak; dit is eveneens gedaan met de console onder deze eindbaluster. Uiteraard moesten hiervoor de oorspronkelijke zandsteenplaten worden vervangen. De nieuwe bekleding van het steunbeervoorvlak wijkt slechts op enkele punten af van de oorspronkelijke bekleding.

Blz. 7

Ook de wijze waarop het metselwerk rondom de toegang tot de IJzeren kapel in de muur werd geïntegreerd wijst op een aanpak waarbij zorgvuldig werd uitgekapt en ingeboet.

Blz. 16

Uit de zorg waarmee al dit metselwerk is uitgevoerd kunnen we de conclusie trekken dat het de bedoeling is geweest de IJzeren kapel als het ware naadloos aan de St. Sebastiaanskapel te hechten.

Smidskapel-
gevel

De scheidingsmuur tussen de ruimten I en II, die identiek is met de noordmuur van de tegenwoordige Librije en die bovendien de oostelijke helft uitmaakt van de zuidmuur van de Smidskapel (onder de waterlijst) is aanvankelijk niet met de gedachte aan een zijkapel (de Smidskapel) opgezet. We herinneren aan het bewezen feit dat de Librije-muur moet dateren van 1460-'62, terwijl de Smidskapel *als zodanig* moet zijn gevormd ná 1497. Dit laatste blijkt uit de noord-zuidlopende bouwnaad op punt 59 in de aansluiting op de Huiszittenkapel, welke in 1497 gereed was. Blijkens het schone werk van de oostmuur van het Huiszittenmeesterskantoor was het tegenwoordige Zuiderportaal er toen nog niet. De conclusie moet dus zijn dat het oude zuiderportaal toen nog in functie was en dat de Smidskapel toen nog niet bestond.

Tek. 12, fig. 3,4

Door de aanwezigheid van de Librije en het naar voren springende Huiszittenmeesterskantoor was het zuiderportaal aan een inspringende hoek komen te liggen, welke ongewone situatie slechts zeer kort zal hebben bestaan, indien onze veronderstelling juist is dat het Zuiderportaal werd gebouwd ter gelegenheid van de bekrachtiging van het 'kroonprivilege' in 1497. De *inhoud* van het desbetreffende charter maakt de beide wapenschilden in het gevelfries verklaarbaar; de *aantekening* in het Groot-Memoriaal schijnt het feit aan te duiden dat de IJzeren kapel zojuist gereedgekomen is; het is daarvan de eerste vermelding. We blijven bij het sterke vermoeden – er is immers geen schriftelijk bewijs – dat portaal en archiefruimte tegelijk zijn gereedgekomen. Enige steun hiervoor geeft het feit dat de consoles onder de balustrade boven de westgevel van de IJzeren kapel herinneren aan de gewelfgraatconsoles van het Zuiderportaal. Aan de buitenzijde maakt voorts de wijze waarop de eindbaluster van het portaalries is geïntegreerd in de zuidgevel van de IJzeren kapel dit zeer waarschijnlijk.

Smidskapel,
datering

Bovengenoemde datering van het Zuiderportaal impliceert tot op zekere hoogte de bouw van de Smidskapel in dat jaar, in ieder geval tot de hoogte van de waterlijst. Waarschijnlijk zal aanvankelijk ruimte I nog zijn blijven bestaan, evenals het oude portaal, en wel tot het moment dat de Smidskapel onder de kap was. Vóór dat moment had het geen zin de scheidingsmuur tussen ruimte I en het oude portaal af te breken omdat vrijwel zeker daardoor ook de kapconstructies van deze ruimten moesten vervallen wat met het oog op de veiligheid – daarboven werd immers gebouwd – niet wenselijk was. De schaarse resultaten van het onderzoek naar de begravingen in de Smidskapel door Mej. Bijtelaar spreken dit niet tegen: een eerste begraving zou eventueel ná 1500 kunnen hebben plaatsgevonden.

Ook kon de hallenkerkmuur ter plaatse van het portaal en ruimte I nauwelijks worden weggebroken zolang de Smidskapel niet onder de kap zat. En toen dat eindelijk gebeurde werden de punten 44 en 45 voorlopig niet met muurzuilen afgewerkt doch er bleef op die plaatsen een onregelmatige steenklomp staan. Op punt 44 verrees pas in 1756 een bundelpijler van zandsteen; op punt 45 werd in de jaren van de grote onderhoudsbeurt 1843-'45 een gepleisterde bakstenen bundelpijler gemaakt.

Nadat de Smidskapel met de Zuiderzijbeuk in verbinding was gebracht heeft hier dus nog jaren-, zelfs eeuwenlang een onvoldragen situatie bestaan. We herinneren ons hier bijvoorbeeld tevens dat de afwerking, de beschildering van het gewelf van de Smidskapel volgens Kloek ruim in de 16de eeuw moet hebben plaatsgevonden; voorts herinneren we ons het wapen van Karel V, geschilderd op de gewelfschotel die de kruising met de Zuiderzijbeuk markeert. Dit wapen kan in deze vorm op zijn vroegst van 1516 dateren, het jaar van opvolging in Aragon en Castilië.

Evenwel *kan* de decoratieve aankleding van de Smidskapel geruime tijd na het gereedkomen van de ruimte zijn aangebracht. Dat is ook bij de St. Sebastiaanskapel gebeurd. Deze kapel was gereed in 1462, maar de trek balken werden blijkens het opschrift 'Max-Maria' beschilderd kort na 1477 en de gewelven blijkens het gevonden jaartal zelfs pas in 1517.

Ook is het niet uitgesloten dat de gewelven van *alle* zuidelijke kapellen kort voor 1517 werden beschilderd. Daarna trokken de schilders naar Naarden, alwaar hun schilderijen zijn gedateerd op 1518.

Indien de Smidskapel als laatste van de serie zijkapellen zou zijn gereed gekomen zou dit de stoot tot de aanpak van een hele reeks gewelfschilderingen kunnen hebben gegeven. Dit gestadig toewerken naar een eindresultaat zoals wij dat nu kennen behoeft niet te hebben plaatsgevonden. Er kunnen goede financieel-politieke redenen hebben bestaan om de investering in schilderijen aanvankelijk nog in petto te houden en deze niet op een bouwkundig, doch op een politiek passend moment te laten aanvangen.

Er zijn geen gegevens over de stichtingsdatum van het St. Eloy-altaar die ons bij de datering van de Smidskapel verder kunnen helpen. Het altaar wordt slechts impliciet vermeld in het Grafboek van 1523.

Resumerend kunnen we stellen dat de bouw van de Smidskapel zal zijn begonnen tegelijk met de bouw van het Zuiderportaal in 1497. Rekenend met een normale bouwtijd zou de kapel kort voor 1500 gereed kunnen zijn geweest. Integratie met de Zuiderzijbeuk kan hebben plaatsgevonden na 1509 als we uitgaan van enige samenhang met het bouwproces der zijkapellen; in ieder geval voor 1517 als we uitgaan van de gewelfschilderingen.

Dit alles staat in tegenstelling tot de vroege datering van de Smidskapel op 1491 die door Dr.Joh.C. Breen en Mej.

Smidsgilde

Bijtelaar uit de archivalische gegevens wordt afgeleid. Het is hier de plaats daarop nader in te gaan. Nu de restauratie nieuwe bouwkundige gegevens heeft opgeleverd die een andere datering waarschijnlijker maken komen we vanzelf tot een extra kritische beschouwing van een visie die daarvan afwijkt.

Mej. Bijtelaar baseert haar visie op een verzoek van de overluiden van het Smidsgilde aan de stadsregering, gedateerd 1491, waarin ondermeer verlof wordt gevraagd boetegelden op het niet naleven van de ordonnantiën van het gilde een andere bestemming te geven dan voorheen en deze in de eerste plaats ten goede te laten komen aan het gilde zelf en pas in de tweede plaats aan de dienst die het gilde onderhield in de Oude Kerk.

Het lijkt niet waarschijnlijk dat deze gelden een zodanige omvang hebben gehad dat hieruit de bouw van een kapel kon worden bekostigd; ten tweede dient het verzoek om de dienst gaande te houden, d.w.z. de priesters te betalen; ten derde moet dit wel betrekking hebben op het bestaande altaar, omdat een belangrijke verandering in de status quo als de bouw van een nieuwe kapel zeker wel met name genoemd zou zijn. Het lijkt hier meer te gaan om een aanvulling dan om een vernieuwing.

We weten dus alleen dat er in 1491 een Smidsaltaar stond in de Oude Kerk. Mej. Bijtelaar is door bestudering van het Grafboek tot de conclusie gekomen dat dit altaar stond tegen vieringkolom 22 en was gewijd aan St. Matthijs. Merkwaardigerwijs niet aan St. Eloy, de patroon der (edel)smeden. Hieruit maakt Mej. Bijtelaar op dat het altaar ouder was dan het Smidsgilde; dit gilde zou het dus in de loop der tijd van een ander gilde hebben overgenomen.

Mej. Bijtelaar zegt verder dat het Smidsgilde een soort verzamelgilde was: timmerlieden maakten er aanvankelijk deel van uit; ook kuipers en allerlei metaalbewerksambachten. Het is misschien duidelijker te stellen dat dit het aangewezen gilde was voor allen die met de hamer werkten. Dat het eerste Smidsaltaar gewijd was aan St. Matthijs behoeft hiermee eventueel niet in tegenspraak te zijn, want de attributen van deze heilige zijn zwaard, bijl of hellebaard.

Blz. 49
Gewelfschilder-
ingen Smidskapel

Het moet daarom mijns inziens ook deze heilige zijn die op het westelijke gewelfveld van de Smidskapel is afgebeeld, en niet St. Pieter die hier niet op zijn plaats is (Kloek, blz. 26, 27, 29, afb. 17). Men heeft in deze heilige tot nog toe St. Pieter gezien door de sleutel die hier bij de restauratie van de schildering schijnt te zijn tevoorschijn gekomen. Deze 'sleutel' heeft echter een abnormale constructie en wordt door de heilige over de schouder of in de arm gedragen alsof het een bijl of hellebaard is. De weergegeven constructie is passend voor laatstgenoemd wapen. Dat is het vermoedelijk dan ook; het is namelijk niet eenvoudig bij restauratie van schilderijen de soms zeer vage resten direct juist te interpreteren. Hier is mijns inziens van een hellebaard een sleutel gemaakt.

Gaan we ervan uit dat hier St. Matthijs is afgebeeld, dan blijkt er in de Smidskapel een logische iconografische compositie te hebben bestaan. Tegen de oostwand het Smidsaltaar met daarboven op het gewelfveld de 'nieuwe' patroonheilige St. Eloy; achter de gelovigen op het westelijke gewelfveld de 'oude' patroonheilige St. Matthijs.

Het Zijkapellenplan

Nu we tot de voorlopige conclusie zijn gekomen dat de Smidskapel in 1497 begonnen, in het begin van de 16de eeuw voltooid, op beganegrond-niveau ontstond door samenvoeging van twee ruimten (zuiderportaal en nevenruimte I), worden we direct herinnerd aan de gelijklopende bouwgeschiedenis van de Weitkoperskapel, die 'kort voor 1500' moet zijn samengesteld uit het oude noorderportaal en de nevenruimte van de St. Joriskapel; dit op initiatief van de schepen – later burgemeester – Jan Claesz. van Hoppen, naar wie aanvankelijk deze kapel dan ook genoemd werd.

Het moet dus de moeite waard zijn een vergelijking op te stellen van de ontwikkelingen aan noord- en zuidzijde teneinde – zij het dan vanuit de verte – enig zicht te krijgen op het omvattend bouwplan dat voor de zijkapellen moet hebben bestaan.

Daartoe dient het volgend schema, waarbij de volgorde wordt bepaald door het jaar van aanleg, dat immers het dichtst zal liggen bij het jaar van het plan. Dat is niet zo vanzelfsprekend als het lijkt. Juist de oudste zijkapel – de Binnenlandvaarderskapel – is eerst vóór 1509 ontstaan door samenvoeging van twee even grote zijkapellen, elk ter breedte van één schiptravee, die blijkens de begravingen moeten zijn aangelegd vóór 1482. Hier is geëxperimenteerd met de vorm, waaruit blijkt dat het idee van de grote zijkapellen niet als vanzelfsprekend in het verlengde lag van de transeptgedachte zoals die verwezenlijkt was door de bouw van de St. Sebastiaanskapel in 1460, maar dat dit idee pas ontstond na de ervaring met de kleine kapellen. De Binnenlandvaarderskapel kan daardoor zelfs als laatste van de reeks zijn tegenwoordige vorm hebben gekregen; gezien de nummering van de kapspanten in ieder geval ná de bouw van de Hamburgerkapel.

Volgorde		Aanleg	Voltooid
1.	Binnenlandvaarderskapel	vóór 1482	1509
2.	Huiszittenkapel	ná 1488	1496-97
3.	Hamburgerkapel	1495	1509
4.	Elisabeth Gaevenkapel	?	1505
5.	Smidskapel	1497	na 1509, 1517
6.	Weitkoperskapel	kort voor 1500	1500

De plaatskeuze van de eerste zijkapellen berust op bouwlogica: iedere andere plaats bracht meer complicaties met zich mee. Een gunstige omstandigheid was dat zonder problemen kon worden geprofiteerd van een portaalmuur als reeds

aanwezige zijmuur. Binnenlandvaarders- en Huiszittenkapel hebben elk nog steeds deze portaalmuur, geïntegreerd in hun oostelijke zijmuur.

Om dezelfde reden zijn Smids- en Weitkoperskapel tot het laatst bewaard omdat hier de aanwezigheid van een bestaand portaal juist een remmende factor betekende, terwijl bovendien in de bouw van een nieuw portaal moest worden voorzien. Tenslotte maakte de ligging in het verlengde van een portaal deze nieuwe kapellen minder aantrekkelijk voor begravingen en dit was een financieel nadeel.

De hierboven gegeven volgorde leidt tot de conclusie dat afwisselend aan noord- en zuidzijde symmetrieherstellend is gebouwd – althans aangelegd. De volgorde van voltooiing is een andere, want deze is niet afhankelijk van het omvattend bouwplan, maar van de individuele financiële positie van de betrokken gilden of personen. Zo is het geen wonder dat de Huiszittenkapel als eerste werd voltooid. Kapel en kantoor waren in gebruik bij een stedelijke instelling waar vanzelfsprekend een constante financiële achtergrond bestond. Volgens mededeling door Commelin is overigens de bouw van het kantoor door de Huiszittenmeesters uit eigen zak betaald; hier bestond blijkbaar eveneens een constante financiële achtergrond, zij het dan in particuliere zin.

Wat de Smidskapel betreft kunnen we naar aanleiding van bovenstaand schema nog opmerken dat de beschildering van kapelgewelven voor 1517 de kroon op het werk moet hebben gezet, waarvan het bouwkundige deel, passend in de afwerkingsfase van andere zijkapellen (ca. 1509) en voorafgaand aan een geheel andere bouwphase, namelijk de lichtbeuk op het schip (1510), omstreeks deze jaren voltooid kan zijn geweest.

Rest nog de vraag door wie of door welke voorbeelden de bouw van de zijkapellen van de Oude Kerk is geïnspireerd. Na de bescheiden opzet van de 'halve Binnenlandvaarderskapellen' moet men toch op zeker moment de noodzaak van de zeer grote ramen hebben ingezien en hebben teruggegrepen naar de opzet van het zuidertransept dat in de jaren 1460-1462 werd gerealiseerd, naar het schijnt in navolging van de St. Jacobskerk te 's-Gravenhage (1455; Bull. K.N.O.B. 1961). De zijkapellen van de Oude Kerk kregen een meer bescheiden opzet in een andere zin dan bij de 'Binnenlandvaarderskapellen' was geprobeerd: slechts halve diepte in de plattegrond en aansnijding van slechts het halve gewelf der zijbeuken. Ter zake van de verhoging van het lichtniveau in de kerk was de eerste eigenschap doeltreffend, maar de tweede onvoldoende. De volgende bouwphase was dan ook de bouw van een lichtbeuk op het middenschip, begonnen omstreeks 1510, direct na de voltooiing van de zijkapellen.

Vragen betr.
Noorderportaal

Terzake van de tegenhanger van het Zuiderportaal blijven met betrekking tot de ontwikkeling van de Weitkoperskapel voorlopig nog de volgende vragen liggen:

1. Het tegenwoordige Noorderportaal is altijd op stijlcritische gronden gedateerd op $\pm$ 1520-1525. Als de kapel in de tegenwoordige vorm in gebruik was in 1500, hoe bleef dan het oude portaal – dat aanvankelijk een verdieping moet hebben gehad – in functie? Was er een gesloten benedenruimte (het eigenlijke portaal) met daarop een galerij die de verdieping verving?
2. Het Zuiderportaal dateert van 1497-98. Is misschien het tegenwoordige Noorderportaal in dezelfde jaren gebouwd maar tot nog toe onjuist gedateerd? Als dat zo zou zijn wordt het denken over een moeizaam volgehouden portaalruimte binnen de Weitkoperskapel als onder 1. overbodig.

Deze vragen zijn nog niet afdoende te beantwoorden.

Smidskapel en St. Sebastiaanskapel. Conceptie architectuur

Kapconstructie
Smidskapel/
St. Seb. kapel.

Bij het onderzoek naar de telmerken in de kapconstructie van de St. Sebastiaanskapel werden behalve de gesneden merken bovendien op een groot aantal onderdelen witte geschilderde merken en getallen gevonden. Dit feit in combinatie met het grafonderzoek door Mej. Bijtelaar waarbij bleek dat de St. Sebastiaanskapel aanvankelijk slechts de noordelijke travee van de tegenwoordige kapel scheen te beslaan en omstreeks 1468 (verzoekschrift aan Karel de Stoute) met een travee in zuidelijke richting scheen te zijn uitgebreid, bracht H. Janse in 1958 tot de opvatting dat bij de uitbreiding blijkbaar de gehele bestaande kap moest zijn vervangen door een nieuwe (De overkapping, kol. 169).

De gelijke constructie van de kap van de aangrenzende Smidskapel en de pogingen om daarbij door middel van telmerken onderscheid te maken tussen constructie-onderdelen van beide kapelkappen wekten de schijn dat beide kapellen tegelijk gebouwd waren. Tot deze opvatting droeg ook het overeenkomstig uiterlijk van beide kapellen bij.

Na de restauratieperiode is er geen reden opgekomen te betwijfelen dat de *kapen* van beide kapellen tegelijk zijn ontstaan. Inmiddels weten we wel iets meer over de bouwgeschiedenis van de St. Sebastiaanskapel. Dat op dezelfde plaats aanvankelijk een zogenaamde 'zelfstandige kapel' had gestaan was in 1958 nog niet bekend. In deze kapel was blijkens 14de eeuwse schepenmerken alreeds begraven. De eerste begraving in de zuidelijke travee van de tegenwoordige St. Sebastiaanskapel dateert van ongeveer 1470. Daardoor kon de indruk worden gewekt dat deze kapel, aanvankelijk slechts bestaande uit een noordelijke travee, vóór 1470 (nauwkeuriger: voor 1468, de vermoedelijke datum van genoemd verzoekschrift) met een travee naar het zuiden was uitgebreid. De vondst van de fundering van de zelfstandige kapel die niet *precies* op dezelfde plaats had gestaan doch een muurdikte oostelijker, liet echter zien dat de bouw van de St. Sebastiaanskapel geen uitbreiding doch een totale vernieuwing inhield, waarbij de zelfstandige kapel werd afgebroken. Omstreeks 1967 werd bekend dat het oostraam in de zuidelijke travee van de St. Sebastiaanskapel een gebrandschilderd glas had bezeten, waarvan de bewaardgebleven rekening is betaald op 11 Augustus 1462. Hierdoor weten we dat in dat jaar de St. Sebastiaanskapel zich in een stadium van afwerking bevond en kort daarna in gebruik moet zijn genomen. Doordat deze rekening ontwijfelbaar genoemd raam betreft – het aantal stukken gebrandschilderd glas klopt precies met het aantal 'mazen' van de teruggevonden oorspronkelijke tracering van dat raam – weten we bovendien zeker dat de St.

Sebastiaanskapel behalve de tegenwoordige diepte ook direct de tegenwoordige hoogte heeft gekregen. Ook de eerste dakvorm kan niet veel verschild hebben van de tegenwoordige, want het geschilderde opschrift 'Max-Maria' op trek balk 57-56 zal zijn gemaakt in 1477 of kort daarna, toen het huwelijk van genoemde personen plaatsvond. Deze trek balk duidt op een soortgelijke jukkenkap als de tegenwoordige.

Tot voor kort konden we veronderstellen dat de kaponderdelen die gemerkt zijn met witte verf afkomstig waren van de zelfstandige kapel en secundair verwerkt waren in de tweede travee van de kap van de St. Sebastiaanskapel. Door gelijktijdigheid met de kap van de Smidskapel, die omstreeks 1500 kan zijn gebouwd, moeten we concluderen dat de kap van de St. Sebastiaanskapel omstreeks 1500 – tenminste waar het de tweede travee betreft – is herzien en dat – zoals H. Janse schrijft – bij de afbraak van de eerste kap de merken zijn aangebracht met de bedoeling ze later weer in volgorde te gaan gebruiken. Deze constructie-onderdelen zijn dus waarschijnlijk niet van ca. 1357 doch van ca. 1460.

Als de kap moest worden herzien betekent dit dat de latere zijkapellen in het geheel niet waren voorzien. Dit is interessant in verband met de vraag in hoeverre de St. Jacobskerk te 's Gravenhage als voorbeeld heeft gediend. Te Amsterdam was men in 1460 blijkbaar niet van plan meer dan één dwarsbeuk te bouwen. Na een experiment met kleine dwarskapellen (1480) moet men omstreeks 1495 van gedachten zijn veranderd.

De reden waarom de kap van de St. Sebastiaanskapel omstreeks 1500 minstens in de tweede travee moest worden herzien moet schuilen in de gemeenschappelijke kapvoet die over het muurstuk 44-57 – de scheidingsmuur met de Smidskapel – moest ontstaan. Bij de restauratie is namelijk gebleken dat de sporen van beide kappen steeds op dezelfde blokkeels zijn gezet.

Doordat de Smidskapelkap een insteek moest krijgen in de Zuiderzijbeukkap moest boven punt 44 een noordwestelijk gericht kilkeperspant worden geplaatst. Dit schijnt geen bijzonderheden te hebben opgeleverd. We willen niet bij voorbaat uitsluiten dat toen de insteek van de St. Sebastiaanskapelkap in de Zuiderzijbeukkap is herzien. Behalve de op zijn kop gezette koningsstijl die daardoor de indruk maakt van een improvisatie zijn voor dit idee verder geen aanwijzingen.

Als de kap van de St. Sebastiaanskapel omstreeks 1500 is herzien moet dat ook met het gewelf zijn gebeurd. Dat zou de verklaring kunnen zijn van het feit dat het gewelf van deze zo belangrijke kapel, die immers al sinds 1460-'62 bestond, geen schilderijen bezit die ouder zijn dan 1517 (Klock, blz. 29).

In de beschrijving van de bestaande toestand (zie blz. 17) is reeds de mogelijkheid overwogen dat het – gezien de architectonische gevelindeling van de St. Sebastiaanskapel – niet vreemd zou zijn als deze kapel aanvankelijk in de zuidelijke travee een *westraam* zou hebben gehad dat door de bouw van de IJzeren kapel moest vervallen. Aan de binnenzijde van de kapel is slechts een blindvenster aanwezig; aan de buitenzijde is geen spoor van een vroeger raam op deze plaats aantoonbaar. Integendeel, de gevel vertoont hier spekbanden die zo ver doorlopen als ze vanaf de straat zichtbaar zijn, waarbij met steunbeer 95 of zelfs met de kap van de IJzeren kapel schijnt te zijn rekening gehouden. Omdat we weten dat dit niet het geval is, komen we (ook Van Breen, blz. 58) op het idee dat behalve de kapconstructie ook de gevels van de St. Sebastiaanskapel omstreeks 1500 zouden kunnen zijn herzien, waarbij in overeenstemming met de Smidskapel de gevelversiering van zeven en drie lagen rode baksteen werd afgewisseld met een spekband. Bij deze gelegenheid zou ieder spoor van een eventueel raam in de westgevel kunnen zijn uitgewist.

Dit denkbeeld is onjuist. Bij de restauratie is op allerlei plaatsen in alle Sebastiaanskapelgevels metselwerk ingeboet, hier en daar tot op grote diepte in de muur. Indien op zeker moment in de bouwgeschiedenis een gevelbekleding was aangebracht zou dit zeker hebben moeten blijken uit enig verschil tussen een kern – van een muur, van een steunbeer – en een later aangebrachte bekleding. Dit is niet het geval.

Bij de steunberen zou het afhakken van de zijvlakken teneinde het bekledingsmateriaal met de spekbanden te kunnen aanbrengen er toe hebben geleid dat vrijwel de gehele steunbeer zou moeten vervallen, een zeer ingrijpende en kostbare operatie, die alleen omwille van het visuele aspect zou zijn opgezet. Dat is niet zo waarschijnlijk. De steunbeervoorvlakken zijn van zandsteenplaten opgetrokken. Bij plaatselijke verwijdering daarvan ten behoeve van restauratie was te zien hoe het metselwerk aan de achterzijde hiertegen was aangewerkt met platgedrukte speciebaarden, wat een volkomen organische indruk maakte. De steunbeervoorvlakken zijn niet later aangebracht.

Tenslotte wordt het idee van een mogelijk *westraam* van de St. Sebastiaanskapel ontkracht door de vondst van een Ledestenen lijst waarop een muurplaat moet hebben gelegen die de gehele westgevel oversneed en die moet hebben gediend als muurgording van een lessenaarsdak boven de ruimten I en II. Daarboven zou dan nog ruimte zijn overgebleven voor een vreemd te laag raam, wat men niet passend zal hebben gevonden.

De uiterlijke overeenkomst van de gevels van St. Sebastiaanskapel, Smidskapel, IJzeren kapel en Zuiderportaal heeft bij vroegere beschrijvingen altijd geleid tot de mening dat genoemde bouwdelen als één complex gelijktijdig zouden zijn ontstaan. Terzake van de drie laatstgenoemde bouwdelen moet dat juist zijn. Maar de gevels van de St. Sebastiaanskapel en oorspronkelijk ook van de Librije zijn van 1460-62.

In de bouwgeschiedenis van de Oude Kerk zou dit de eerste kapel kunnen zijn geweest waarvan de steunbeervoorvlakken direct bij de bouw in *geornamenteerde* natuursteen werden opgetrokken, in contrast met de steunbeervoorvlakken bestaande uit Gobertanger paramentblokjes als bij de koorbeuken (1370); de gevels met spekbanden op verschillende, regelmatige afstanden in een structurele elegance helder afstekend tegen de miskleurige eentonige baksteenvlakken van koorbeuken en kooromgang. Deze nadruk moet de bewuste onderstreping zijn geweest van het prestige dat aan het Handboogschuttersgilde en al wat dit impliceerde verbonden was.

Toen in 1497 een nieuwe stedelijke archiefruimte en een nieuw kerkportaal werden aangebouwd is het kennelijk de bedoeling geweest deze massa's in genoemde gevelstructuur en daarmee in het gewenste aanzien te doen delen. Voorts moest de gevel van de Smidskapel een waardig fond vormen voor de nieuwe gebouwtjes. De nieuwbouw moest de indruk maken bij de Handboogschutters te behoren en nergens anders bij. Op de achtergronden daarvan gaan we hierna in.

Gewelf St.
Sebastiaans-
kapel
Overeenkomst
gevels van Smids-
en St. Sebastiaans-
kapel

Tek. 2

Datering gevel-
architectuur

Blz. 70

De conclusie terzake van de datering der gevelarchitectuur is dus dat tegen 1500 *gelijktijdig* geheel met Gobertanger blokjes beklede gevels werden opgetrokken en baksteengevels versneden met speklagen. Deze gevelstructuren duiden dus niet op verschillende tijdvakken wat men door het grote verschil van uiterlijk gemakkelijk zou denken (bijvoorbeeld Ozinga, blz. 85, 1948). Dit te meer waar dit materiaalgebruik en de daaruit voortvloeiende kleurstelling tot in de renaissance-periode voor de Noord-Nederlandse architectuur representatief bleef.

Eveneens uit prestige-overwegingen, misschien in wedijver met de bouw der koorkapellen aan de Nieuwe Kerk (voor 1510) werden in dezelfde speklagenarchitectuur hierna de lichtbeukgevels van het Schip opgetrokken tussen 1510 en 1512; het Noorderportaal omstreeks 1520 (?) en de lichtbeukgevels van het Koor in 1558-60.

Exterieur/
interieur

Door het netgewelf en versierend beeldhouwwerk is het interieur van het Zuiderportaal in overeenstemming met het exterieur. Het interieur van de IJzeren kapel is daarentegen sober, zonder bijzondere architectonische nadruk of versiering met beeldhouwwerk wat moet samenhangen met het feit dat deze ruimte zelden werd betreden. Toch was een verwijzend element ook hier aanwezig in de wapenschilderingen die zich bevonden op de deur van de charterkast en op de binnenzijde van de buitendeur.

Vroegere verblijfplaatsen stedelijk- en huizensittenmeestersarchief

Vroegere plaatsen
van het stedelijk
archief. De
charterkast.
Blz. 46-7

In de voorgaande bladzijden is getracht de geschiedenis van de bouw van het Zuiderportaal in samenhang met de bouw der zijkapellen te achterhalen. We vervolgen nu met de voorgeschiedenis van de IJzeren kapel, beter gezegd: van de stedelijke archiefruimte. Hiervoor is slechts één bruikbaar spoor aanwezig: de charterkast, die duidelijk laat zien dat zij vroeger een andere positie moet hebben gehad. Omtrent het in verschillende perioden functioneren van deze kast is het in deze Beschrijving opgenomen artikel door Oldewelt uiterst verhelderend. We geven eerst een samenvatting van dit artikel voor zover dit verwijst naar een vroegere positie.

De kast is volgens Oldewelt gemaakt tussen 1462 en 1467 of nog iets eerder. In deze jaren – men zou denken: bij de ingebruikneming van de kast – vond een nieuwe ordening plaats van de charters, en wel een indeling naar onderwerp, aangeduid door op de laden geplakte perkamentstroken met opschrift. Volgens Oldewelt vond omstreeks 1500 een nieuwe aanduiding van de inhoud plaats door nummering der laden met zwarte geschilderde Romeinse cijfers, overeenkomend met de nummering in het privilegeboek.

Als we uitgaan van het idee dat herziening van aanduiding en indeling steeds samenvalt met een nieuwe bouwkundige positie – beide kunnen immers worden opgevat als uitdrukkingen van voortschrijdende stedelijke organisatie – dan zou het aanbrengen van de Romeinse cijfers kunnen samenvallen met de ingebruikneming van de tegenwoordige IJzeren kapel die in 1498 in gebruik was; dit zou bovendien overeenkomen met Oldewelts datering van de cijfers in het privilegeboek.

Blz. 5-6

Zo'n verband tussen de positie van de kast en de indeling ervan is ook te leggen voor het jaar 1462. In dat jaar – tien jaar na de grote stadsbrand – vond de afwerking van de St. Sebastiaanskapel plaats en waarschijnlijk eveneens van de nevenruimten I en II. Gezien de toentertijd beschikbare ruimten in de Oude Kerk vermoeden we de oudere verblijfplaats van de charterkast in een van deze beide ruimten met een voorkeur voor ruimte II omdat het voorvlak van steunbeer 95 beeldhouwwerk bevat dat zowel naar deze ruimte als naar de veronderstelde functie ervan verwijst en verder omdat ruimte II een met overleg ontworpen bergnis bezit.

Blz. 11

De afmetingen van de charterkast in aanmerking genomen zou deze namelijk ingemetseld kunnen zijn geweest in de nis welke zich in de oostwand van de Librije bevindt. De diepte van de nis bedraagt 48 cm, niet genoeg om de diepte van de charterkast (53 à 55 cm) op te nemen. Aan de zuidelijke begrenzing van de nis bevindt zich echter een reeks van baksteenkoppen boven elkaar die zou kunnen duiden op voormetseling. Het zou niet vreemd zijn als terzake van de diepte van de kast de verschillende vaklieden hier langs elkaar heen hadden gewerkt.

Een andere geschikte plaats in de Librije kan thans niet worden aangewezen. Een laatste mogelijkheid is, dat de oorspronkelijke plaats van de kast is verloren gegaan door het maken (1595) van de doorgang naar de St. Sebastiaanskapel en de kastruimte en betimmering ten zuiden daarvan, maar de gevonden boogrestanten geven qua afmetingen eigenlijk geen aanleiding deze relatie te leggen.

Hoewel niet geheel bevredigend geeft de hiervoor aangeduide nis in de oostwand dan nog de meest waarschijnlijke mogelijkheid tot de oudere opstelling van de charterkast. De vondst van het oude vloerniveau van de Librije sluit hierbij wonderwel aan. De lengte van de steunkruk van de kastdeur impliceert immers een bepaalde hoogte van de onderzijde van de kast boven de vloer. De bodem van de tegenwoordige nis en de reconstructie van het oude vloerniveau geven een zodanig hoogteverschil dat de kastdeur in opengeklapte toestand vrijwel waterpas zou staan.

Blz. 11

Bij gebrek aan betere gegevens is dit voorlopig de meest waarschijnlijke reconstructie van de archiefbergplaats vóór de opstelling in de IJzeren kapel. In overeenstemming met deze functie kan het zware traliewerk voor het raam van de 'Librije' worden gezien dat door 17de eeuwse tekenaars altijd wordt afgebeeld. Oppervlakkig beschouwd lijkt eveneens passend het restant van een traliewerk in de bovendorpel van het gotische poortje, de toegang tot de tegenwoordige Librije. We vermoeden hier de vroegere aanwezigheid van een traliedeur waarachter dan weer een zware houten deur moet hebben gezeten.

Blz. 72

Gezien de profilering van de dagkanten moet dit poortje echter behoren bij de functie van ruimte II na de bouw van Zuiderportaal en IJzeren kapel.

Waarom een
nieuwe bergplaats

Naar de reden waarom men is overgegaan tot het bouwen van een nieuwe archiefbergplaats kunnen we slechts gissen: een voor de hand liggende reden is dat de nieuwe bergplaats hoger gelegen en dus veiliger was uit een oogpunt van geweldpleging of wateroverlast. Nog waarschijnlijker lijkt het – en wel omdat te Amsterdam van beide genoemde motieven

Symboliek

geen bevestiging door bijzondere gebeurtenissen bekend is – dat IJzeren kapel en Zuiderportaal moeten worden gezien als een prestige-object dat diende om aan de verbondenheid met het centrale gezag uitdrukkelijk vorm te geven.

Het feit dat zowel de IJzeren kapel als de oudere charterbergplaats tegen de Handboogschutterskapel is aangebouwd brengt op het idee dat men zich een symbolische of ideële samenhang bewust kan zijn geweest tussen de privileges van de stad en de handhaving daarvan door de schutterij, de beschermer van de stad en haar rechten, van haar onafhankelijkheid; in schijnbare tegenstrijd daarmee bovendien ideëel verbonden met het centrale gezag dat die voorrechten verleende. Deze tweeledigheid vraagt om nadere uitwerking.

Politiek

Sinds de dood van Maria van Bourgondië (1482) was het graafschap Holland met Amsterdam als exponent direct gerelateerd aan de keizer. Het kan niet anders of dit bracht een vernieuwde internationale oriëntatie met zich mee doordat de stedelijke handelsbelangen nog meer dan voorheen betrokken werden bij de Europese politieke manoeuvres van de keizer. Voorts moest men deze terwille zijn met geld en manschappen.

De schutterij stond dus ten dienste van de stedelijke overheid en door deze formeel aan de rijksoverheid. Het moet van de toenmalige stadsregering een goed politiek inzicht hebben geleverd om in beide overheden nu eens een idealistische eenheid – die bovendien nog religieus gefundeerd was – te willen zien en dan weer daarentegen nuances van verschillende belangen, om niet te zeggen tegenstrijdige belangen, te onderscheiden.

We menen dat deze tweeledigheid in de gestalte en de positie van de nieuwe charterbergplaats is uitgedrukt. Het gebouwtje dat de met eeuwenlange taaie inzet verworven stadsprivileges bevat is de harde kern van een kleurrijke levendige architectuur die op twee manieren beeldend-verwijzend is gedecoreerd: het beeldhouwwerk is deels nog symbolisch-religieus, deels echter ook heraldisch-wereldlijk evenals twee reeksen gewelfschotels, beschilderd met motieven die verwijzen naar de rijksoverheid. Deze heraldisch-wereldlijke decoratie is nieuw voor de Oude Kerk.

De boventoon van deze architectuur schijnt optimistisch, het is de formele toon, in overeenstemming met het stedelijk aanzien dat in het bondgenootschap met de keizer steeds opnieuw tot uitdrukking komt. Bovengenoemde tweeledige opstelling leidt echter tot een onderton waar bij onder de dekmantel van uitvoerig gearticuleerde kentekenen van het vorstelijk gezag het geld in eigen zak wordt gehouden om het te investeren in het eigen prestige in plaats van het op de keizerlijke slagvelden te laten wegvloeien.

Het is deze politiek die, na het 'faillissement der Hollandse steden' in 1494, voert tot de bouwexplosie der zijkapellen (Noach, blz. 187), culminerend in een sierlijk portaal en stedelijk archief.

Blz. 51

Het blijft een raadsel welke functie na de bouw van de IJzeren kapel aan het oude archief werd toebedeeld. De functie van 'Librije' – eerste vermelding 1495, zonder plaatsaanduiding – lijkt niet waarschijnlijk: het zou betekenen dat in 1495 librije en stedelijk archief nog tot 1498 in dezelfde ruimte gevestigd waren. Misschien moeten we deze Librije in de toenmalige Sacristie denken ofwel op de verdieping van het (oude) noorderportaal. Ook is het niet uitgesloten dat 'libreria' wel een heel vrije omschrijving van de ruimte is geweest.

Een nóg
oudere
bewaarplaats.

Oldewelt vermoedt dat de charters altijd in de Oude Kerk zijn bewaard. In 1413 werd het door de groeiende administratie en herhaaldelijke raadpleging van de charters noodzakelijk ten stadhuize een privilegeboek samen te stellen. Dit boek is bewaard gebleven. Hierin waren de charters in chronologische volgorde afgeschreven wat ervoor pleit dat ze toen nog in chronologische volgorde werden bewaard; aldus Oldewelt. Uit de inventaris van 1849 kunnen we afleiden dat er toen (1413) nog slechts 68 charters waren op te bergen. Dit kan ons enigszins een indruk geven van de omvang van het archief vergeleken bij de omvang in 1462 – 105 stuks – toen men met het oog op de toekomst een kast met 45 laden liet ontwerpen.

Als we ook voor de periode rond 1413 willen uitgaan van een verband tussen de bewaarplaats van de charters en een schutterskapel, dan zouden we deze moeten zoeken aan de noordzijde, bij de St. Joriskapel, die kort tevoren (1412!) volledig in de kerkruimte was geïntegreerd door middel van een kruisgewelf over de Noorderzijbeuk. Deze kapel was echter reeds veel eerder aangelegd want hij was in 1384 voor begravingen in gebruik. Ook deze schutterskapel bezat een nevenruimte die tegelijk met de kapel moet zijn aangelegd en opgetrokken. Deze ruimte ging omstreeks 1500 op in de Weitkoperskapel en maakte daarvan de oostelijke helft uit. Bij de restauratie zijn in de noord- en de oostwand van de Weitkoperskapel dichtgemetselde spaarnissen gevonden die samen met het omringende metselwerk de enige overblijfselen te zien gaven van deze oorspronkelijke nevenruimte van de St. Joriskapel.

Tek. 12, fig. 2

In het metselwerk van de St. Joriskapel bevonden zich aan de binnenzijde overal spaarnissen onder de ramen. De muur was echter vlakgehouden op die plaats waar zich aan de zijde van de nevenruimte een nis bevond. Dit is ook het geval bij de St. Sebastiaanskapel, met dit verschil, dat de positiewisseling van de spaarnissen daar plaatsvindt in de travee die het verst van de lengte-as van de kerk verwijderd is. We kunnen hier tevens vaststellen dat bij de bouw van de St. Sebastiaanskapel tot op zekere hoogte de St. Joriskapel als voorbeeld heeft gediend waar het het bezit van een nevenruimte en de daarmee samenhangende positie der spaarnissen betreft.

Dat bij de St. Sebastiaanskapel de positiewisseling in een andere travee plaatsvindt moet een bijzondere betekenis hebben. We kunnen hiernaar slechts gissen. Het kan betekenen dat de ruimte naast de noordelijke travee alreeds bezet was, ofwel dat nevenruimte I een nis/bergplaats kreeg in de hallenkerkmuur.

De overeenstemming der jaartallen 1412/1413 en de overeenkomstige positie van deze nevenruimte van de Voetboogschutterskapel maakt het voor de hand liggend hierin de oudere bewaarplaats van de stedelijke charters te herkennen, voorafgaand aan de bewaarplaats in nevenruimte II naast de Handboogschutterskapel. Deze ruimtelijke ontwikkeling zou parallel lopen aan de sociale, waar de Handboogschutters meer en meer de Voetboogschutters overvleugelden. Bovendien parallel aan de politieke ontwikkelingen waar de Handboogschutters zich op allerlei wijzen verbonden wisten met het centrale gezag dat de privileges verleende.

Koppeling
stedelijk archief/
Huiszitten-
meestersarchief?
Blz. 40

Met de omzwervingen van het college van Oudezijds Huiszittenmeesters volgen we hierna een zijspoor dat tot dezelfde – nog steeds voorzichtige – conclusies voert. Want de verblijfplaats van de charters heeft naar het schijnt behalve met de schutters ook een nauw verband gehad met de verblijfplaats der Huiszittenmeesters.

We komen op dit idee doordat in 1848 Scheltema in de Kerkmeesterskamer – het voormalig Huiszittenmeesterskantoor – een vergelijkbare charterkast aantroef, die de indruk maakte even oud te zijn. Deze bevatte ten tijde van Scheltema het kerkmeestersarchief, maar moet vóór 1654 het archief van Huiszittenmeesters hebben gediend, die hun nieuwe kantoor op deze plaats in 1497 betrokken.

De overeenkomst met de charterkast van de IJzeren kapel en de ontstaansdatum daarvan bewijzen dat *dit* Huiszittenmeesterskantoor niet de eerste verblijfplaats van deze kast kan zijn geweest. Dit is ook juist wat Scheltema om niet nader aangegeven redenen uit de positie van de kast in de Kerkmeesterskamer meende te kunnen opmaken. Oldewelt meende in de woorden van Scheltema te beluisteren dat de kast in de noordmuur van de Kerkmeesterskamer – de Huiszittenkapelmuur – ingemetseld was. Dit is ook in technisch opzicht de enige muur die hiervoor in aanmerking komt.

Uitgaande van de tegenwoordige situatie moet de kast ingemetseld zijn geweest op de plaats waar zich thans, achter een deur die behoort bij de betimmering van 1770, de brandkast bevindt. Hoewel Mej. Bijtelaar (Kerkmeesterskamer, blz. 53) het ontstaan van de brandkast stelt op na 1810, kan het niet anders of de oude kast is ná de waarnemingen door Scheltema, dus na 1848 vervangen, en vóór het bezoek dat J. ter Gouw en N. de Roever aan het archief van de Oude Kerk brachten op 1 Mei 1879. 'De charters lagen toen niet meer in de door Scheltema vermelde kast, maar waren door elkaar geworpen in de laden, die een plaats hadden gekregen in een hok op een rommelzolder boven in de Oude Kerk'. (Van der Laan, blz. 12).

De inwendige maten van de tegenwoordige brandkast zijn alle kleiner dan die van de charterkast in het Gemeente-Archief. Het is dus niet uitgesloten dat de wanden van de archiefkast van Huiszittenmeesters nog verscholen zitten achter een binnenbetimmering, die ten behoeve van de bevestiging van de staalplaten kan zijn aangebracht. Dit zou mede verklaren waarom de laden los, zonder omhulling, zijn gaan zwerven. Die omhulling zal in de muur verankerd zijn geweest en was bovendien een bruikbare basis voor de brandkast.

Oldewelt had in 1929 nog 26 laden van deze kast gezien in het kerkelijk archiefdepot in de Nieuwezijds Kapel, genummerd met *witte* Romeinse cijfers. Van der Laan (blz. 11) schreef in 1968 dat er nog enige over zijn. Het zijn er twee, met witte Romeinse cijfers genummerd XX en XXVIII, nog steeds aanwezig in het Gemeente-Archief (18-12-1986). Bij opmeting van deze laden blijkt dat de opmerking van Scheltema omtrent 'volkomen overeenkomst' onjuist is. De afmetingen verschillen aanzienlijk: inwendige maten lade Huiszittenmeesterskast/lade charterkast: diepte 27,1/38,8 cm, breedte 22,8/25 cm, hoogte 5,45/5,3 cm. Afwijkend is tevens de thans niet meer aanwezige indeling van de laden: twee tussenschotjes in diepterichting. Wel is de constructie der laden gelijk. De cijfers van de Huiszittenmeesterskast zijn in witte verf geschilderd op een zwart gesausd voorvlak van de lade, van precies hetzelfde cijfertype als de charterkast toont, alwaar echter deze cijfers in zwarte verf geschilderd zijn op de blanke eikehouten ondergrond.

Zouden beide kasten wel gelijktijdig, doch met opzet verschillend van lade-afmetingen zijn gemaakt om verwisseling te voorkomen? Afgezien van de cijferkleur was verschil van hoogte en breedte daarvoor genoeg geweest. Daarin zitten nu juist niet de grootste verschillen, doch wel in diepte en indeling wat in de eerste plaats moet wijzen op de afmetingen van de op te bergen stukken.

De overeenkomsten die er bestaan tussen de charterkast en de archiefkast van Huiszittenmeesters is wel verklaarbaar. Beide kasten waren in gebruik bij stedelijke instellingen, die misschien gelijktijdig een nieuwe behuizing tegen de muren van de Oude Kerk betrokken.

Indien het Huiszittenarchief vóór 1497 een andere plaats heeft gehad ligt het voor de hand te denken aan de nevenruimten I of II. In ruimte II was door middel van de nis kennelijk rekening gehouden met een bergplaats. In ruimte I kon een dergelijke nis zich bevinden in de hallenkerkmuur.

Als we – onze veronderstelling vervolgend – een keuze willen maken welke functie het best bij welke ruimte zou passen, dan lijkt de beste plaats voor Huiszittenmeesters te zijn ruimte I, de ruimte aan de kerkzijde, omdat van hieruit het gemakkelijkst uitdelingen aan een schare armen konden worden gehouden; we denken hier aan de ligging naast het (oude) zuiderportaal. Bovendien was de ruimte aan de kerkzijde het meest passend door de bemoeienis die de Huiszittenmeesters hadden met het St. Hieronymus-altaar, welke soort functie uiteraard ontbrak bij het stedelijk archief.

Voor het stedelijk archief is dus ruimte II het meest passend, misschien des te veiliger omdat deze ruimte slechts toegankelijk was via het Huiszittenmeesterskantoor dat we aanwezig veronderstellen in ruimte I; dit kon een extra controle inhouden. Met betrekking tot ruimte II herinneren we ons hier het zware traliewerk dat blijkens de oude afbeeldingen nog in de 17de eeuw voor het raam in de zuidgevel aanwezig was. Het beeldhouwwerk aan het voorvlak van steunbeer 95 schijnt deze functie te bevestigen.

Als zowel het stedelijk- als het Huiszittenmeestersarchief zich bevond nabij een schutterskapel zou deze positie misschien kunnen worden verklaard door het denkbeeld dat zowel het bewaren van de stedelijke privileges als het beschermen van de armen een taak van de schutterij kon worden genoemd, als een burgerlijke echo van het ridderideaal.

Teineinde onze hypothese te staven zouden we nauwkeurig op de hoogte moeten zijn van de faits et gestes van het college van Huiszittenmeesters. We weten dat het vanouds het St. Hieronymus- of St. Jeroensaltaar beheerde in de Oude Kerk; college en altaar worden in samenhang voor het eerst vermeld in 1450. Het altaar staat dan 'bij de noorderdeur aan de muur' (Bijtelaar, Huiszittenkapel, blz. 14). Het moet dus zijn opgesteld geweest tegen de hallenkerkmuur en wel tussen de toegang tot het noorderportaal en de toegang tot de nevenruimte van de St. Joriskapel.

Een volgende vermelding vindt plaats in 1465, zonder plaatsaanduiding. Dat is jammer, want ruimte I moet omstreeks 1460-62 zijn gebouwd en in 1465 zou een verhuizing naar de zuidzijde dus reeds een feit kunnen zijn geweest.

De daarop volgende vermelding is in 1485; het altaar blijkt nu te staan tegen de westelijke muurzuil van de St.

Afb. 2,3
Blz. 57
Blz. 5-6

St. Hierony-
musaltaar

Tek. 12, fig. 1

Ander ouder Huis-
zittenmeesters-
kantoor?

Tek. 12, fig. 1,2

Oudste Huiszitten-
meesterskantoor

Zilveren
schip, 1473

1462 (?)

Hallenkerk

Sebastiaanskapel. Tussen 1450 en 1485 is het altaar blijkbaar verhuisd van noord naar zuid. Indien we aannemen dat het Huiszittenmeesterskantoor zich steeds in de nabijheid van het altaar bevond – zoals ook Mej. Bijtelaar doet – dan mogen we wel opmerken dat laatstgenoemde positie wonderwel past bij de hypothese dat het kantoor gevestigd kan zijn geweest in nevenruimte I. De toegang tot het kantoor bevond zich dan juist naast het altaar in de kerk; de veronderstelde verblijfplaats van de archiefkast bevond zich dan vrijwel achter het altaar.

Er is echter een complicatie. Bij funderingsonderzoek in de Huiszittenkapel werd vastgesteld dat zich vroeger een aanbouw van de hallenkerk bevond ter plaatse van het noordoostelijke kwart van genoemde kapel. Deze bijzondere positie in aanmerking genomen kan deze ruimte met evenveel reden het oudste Huiszittenmeesterskantoor aan de zuidzijde worden genoemd. Het is ook nog mogelijk dat *beide* ruimten die aan de zuidzijde voor deze functie in aanmerking kwamen deze dan ook inderdaad *achtereenvolgens* hebben bezeten. We moeten het hier bij deze veronderstelling laten.

We kunnen echter vrijwel vaststellen dat het *oudste* Huiszittenmeesterskantoor aan de Oude Kerk nauwelijks iets anders geweest kan zijn dan de nevenruimte van de St. Joriskapel, de positie van het St. Hieronymusaltaar in aanmerking genomen. Er was daar eenvoudig geen andere ruimte aanwezig. We komen dan tot het vermoeden dat deze nevenruimte behalve het Huiszittenarchief waarschijnlijk ook het stedelijk archief herbergde. Dit denkbeeld stemt overeen met het feit dat deze ruimte twee spaarnissen bezat, al is dat natuurlijk geen bewijs; we zouden hoogstens kunnen zeggen: de accommodatie was er. Wat het stedelijk archief betreft: in 1380 waren er slechts 22 charters op te bergen. Het zou niet vreemd zijn als in een vroeg stadium van stedelijke ontwikkeling beide stedelijke instellingen in dezelfde ruimte waren ondergebracht.

Daar komt nog bij dat het 'Huiszittenhuisje' in 1473 nog een andere functie blijkt te bezitten, namelijk bergplaats van het zilveren schip van het Binnen- en Buitenlandvaardersgilde (Commelin I, 424; Wagenaar II, 95). Het Huiszittenhuisje is blijkbaar de bij uitstek veilige bergruimte aan de Oude Kerk. Al kan in 1473 reeds een andere ruimte, aan de zuidzijde van de kerk, zijn bedoeld, dan blijft de kans toch groot dat het Huiszittenmeesterskantoor deze veiligheid en dus ook deze functie per traditie bezat en dus van toepassing mag worden verondersteld op het oudste kantoor. Voor de beeldvorming omtrent de functie van de nevenruimte van de St. Joriskapel kunnen we dus ook dit gegeven goed inpassen.

Bij verhuizing naar de zuidzijde van de kerk kan voor elk der beide stedelijke instanties een nieuwe charterkast zijn besteld. Dit was het goede moment de wijze van opbergen – er waren inmiddels 105 charters – aan te passen aan de vergrote omvang en de overzichtelijkheid op te voeren door in te delen naar onderwerp.

Deze hypothese lijkt voorlopig de meest redelijke integratie te bieden van alle thans beschikbare gegevens. We noemen hier nog even de praemissen: in de eerste plaats de veronderstelling dat het Huiszittenmeesterskantoor zich altijd in de nabijheid bevindt van het St. Hieronymusaltaar (Mej. Bijtelaar). Ten tweede de veronderstelling dat genoemd kantoor en het stedelijk archief door de eeuwen heen de nabijheid zoeken van een schutterskapel.

Thans willen we nog een speculatieve alinea wijden aan de vraag waar de charters werden bewaard vóór de aanleg van het noordertransept. De enige kleinere ruimten aan de kerk die in dat ontwikkelingsstadium voor een dergelijke functie in aanmerking komen zijn een verdieping op een der oude hallenkerkportalen of, waarschijnlijker, een verdieping van de toren. We kunnen een bewaarplaats aldaar niet reconstrueren omdat, nog afgezien van latere verbouwingen van het toreninterieur, de contravorm – een charterkast van vóór 1460 of zelfs vóór 1380 – ontbreekt.

Latere verbouwingen

Na behandeling van de ontstaansfase van Zuiderportaal, Librije en IJzeren kapel volgen we de verdere lotgevallen van deze ruimten in de tijd.

Gothisch poortje
Librije

Tek. 10
Tek. 4

Aan het tegenwoordige poortje naar de Librije zal op ongeveer dezelfde plaats een anders gevormde doorgang zijn voorafgegaan. Hiervan zijn geen sporen gevonden. Deze doorgang zou moeten dateren uit het jaar van ontstaan van deze ruimte, 1460-62. De vormgeving van het bestaande poortje doet namelijk vermoeden dat het tegelijk met het Zuiderportaal is ontstaan (1497); de profilering van de omlijsting komt qua karakter geheel overeen met de doorgang tussen portaal en Smidskapel en met de voormalige doorgang in de zuidwestgevel van het portaal.

Misschien in verband met de onpractische positie ten opzichte van het St. Eloy-altaar kan het poortje in een vroeg stadium – bijvoorbeeld omstreeks 1510 – verplaatst zijn naar de westmuur van de tegenwoordige Librije. Aldaar was het reeds in 1681 dichtgemetseld zoals blijkt uit een plattegrond van de Oude Kerk door Justus Vingboons uit dat jaar. De functieveranderingen van de Librije in aanmerking genomen zou dit in 1595 kunnen zijn gebeurd.

Uit naspeuringen door Mej. Bijtelaar is gebleken dat de tegenwoordige Librije in de loop der tijd de volgende benamingen heeft gehad.

1578 na Alteratie: diaconiekamer

1642 Collectantenkamer

1732 Aanneemkamer

1738 Schuurkamer (i.v.m. het poetsen van koperwerk dat daar geschiedde)

1810 Diakenkamer.

Andere door-
gangen Librije

In 1595 werd een doorgang gemaakt van de St. Sebastiaanskapel naar de Librije. De kapel kreeg de functie van catechisatielokaal en de Librije zal vermoedelijk als spreekkamer van de predikant zijn ingericht. In deze periode wordt de ruimte vermeld als Diaconiekamer. Welke functie de ruimte daarvoor had is niet bekend. De kozijn- en kastbetimmeringen alsmede de deur naar de kapel kunnen uit genoemd jaar dateren. In dezelfde tijd kan het houten kozijn zijn gemaakt dat zich bevond in de westwand van de Librije in de zuidelijke travee, waardoor de kortste verbinding met het Zuiderportaal tot

Tegelkast
Blz. 12
Kastenwand
Afb. 25 a

Fontein
Blz. 14
Afb. 25 d
Kapje IJzeren
kapel
Afb. 5

Zuiderportaal,
muurtrap en
galerij
Blz. 8
Tek. 3,4
Afb. 16
Beschr.
Smidskapel,
blz. 4,31
Doorgang
zuidwestgevel
Zuiderportaal
Blz. 2,58
Westgevel
Zuiderportaal
Tek. 4
Afb. 1

Doorgang
zuidgevel
Zuiderportaal
Blz. 50
Blz. 45

Doorgang naar
Smidskapel

Beschr. Smidskap.,
afb. 3

Lantaarns
Zuiderportaal

Afb. 5, Afb. 6
Afb. 8, Afb. 9

stand kwam. Door gebruik te maken van deze doorgang hoefden de catechisanten niet door de kerk te lopen doch konden door de diaconiekamer de St. Sebastiaanskapel bereiken. Deze doorgang is in 1915 dichtgemetseld na de ontdekking en hernieuwde ingebruikneming van het Gothische poortje in de noordelijke travee.

De betiteling 'Collectantenkamer' in 1642 doet vermoeden dat omstreeks dit jaar in de noordelijke dagkant van de doorgang naar de St. Sebastiaanskapel de kast is uitgehouwen waarin de collectegelden werden bewaard.

De kastenwand tegen de noordmuur van de Librije kan naar het uiterlijk te oordelen dateren van 1770 toen in de Kerkmeesterskamer en ook aan het Zuiderportaal allerlei veranderingen plaatsvonden. Bij de restauratie zijn deze kasten gesloopt omdat zij de ruimte bedierven en bovendien bij handhaving de mogelijkheid ontnamen het Gothische poortje op zijn oorspronkelijke plaats terug te brengen.

Eveneens uit 1770 dateert waarschijnlijk het fonteinje in de kast in de zuidmuur, dat bij de restauratie werd ontvreemd. In haar artikel over de Kerkmeesterskamer noemt Mej. Bijtelaar een rekening van de koperslager Pieter van 's Herenberg die op dit fonteinje betrekking zou kunnen hebben.

Op de aquarel door J. Schouten (1778) is te zien dat het tentdak van de IJzeren kapel reeds is vervangen door een kapje in de vorm van een afgeknotte pyramide. Het ligt voor de hand dat dit zal zijn gebeurd in 1770 in het kader van genoemde vernieuwingen van de aanbouwen aan de zuidzijde.

Blijkens zijn rekening d.d. 6-9-1832 vernieuwde J. Benneman lood- en leiwerk van het 'Kapelletje boven de schuurkamer'. Bedoeld zal zijn het afgeknotte kapje van de IJzeren kapel (Bijtelaar, Uittreksels, blz. 68).

In 1547 werd in de noordwand van het Zuiderportaal ten westen van de doorgang naar de Smidskapel een muurtrap uitgehouwen die uitkwam op een 'hangkamer', een galerij in de Smidskapel. Deze galerij is voor zover we weten nooit afgebeeld, ook niet door Emanuel de Witte al schilderde hij op deze plaats in de kerk wel eens de koororgelgalerij – altijd met het koororgel daar bovenuit. Muurtrap en galerij werden gemaakt teneinde de Cellebroeders, die besmettelijke ziekten verpleegden, in de gelegenheid te stellen de mis bij te wonen zonder risico van besmetting van andere kerkgoeds. De galerij bestond nog in 1598 want in het 'Inventarisboek' staat: 'Hondert leeren brandtemmers door last van burgermyn gecoft a° 98 geleit op die galdery an die suyder Duer van dese kerck . . .'. In 1681 bestond de muurtrap nog blijkens afbeelding op de plattegrond van de Oude Kerk door Justus Vingboons. Commelin noemt de galerij nog in 1693, doch Wagenaar schrijft er over in de verleden tijd (1765).

Omstreeks 1611 moet de doorgang in de zuidwestgevel van het Zuiderportaal zijn dichtgemetseld. In dat jaar kwam een uitbreiding gereed van het Huiszittenmeesterskantoor – de tegenwoordige Kerkmeesterskamer – door welke uitbreiding deze doorgang in een dode hoek kwam te liggen. In deze hoek werd nu een stenen zitbank gemetseld, aan het zuidelijk einde afgesloten door een voluut.

Een ander gevolg van deze uitbreiding was dat een hoeksteunbeer van het portaal moest vervallen. Deze zal de gedaante hebben gehad van steunbeer 105. Het lijkt op het eerste gezicht logisch dat zich boven de westgevel van het portaal eveneens een fries bevond. In die gevel was echter door de aanwezigheid van het Huiszittenmeesterskantoor geen doorgang. Voor zover het fries de aanwezigheid van een doorgang bedoelde te accentueren behoeft het er dus boven de westgevel niet te zijn geweest. Indien het er wel is geweest zal het de gedaante van een reeks zandsteenpanelen hebben gehad, voorzien van middenmotieven als boven de zuidwestgevel, onderbroken door twee tussenpilasters. De vraag is dan welke middenmotieven anders dan de ruitvorm en cirkelvorm hiervoor beschikbaar waren. Met het Amsterdamse wapen, het graaflijk wapen en boven de zuidgevel het keizerlijk wapen was de reeks uitgeput. Alles bijeen genomen lijkt de aanwezigheid van een fries boven de westgevel minder waarschijnlijk. Architectonisch was het ook niet noodzakelijk: beide friezen waren opgesloten, afgesloten, door steunberen of een eindpilaster. Voor de westgevel kon een gewone gootlijst zijn toegepast.

Half op de goot, half op het eiken dakbeschot van het portaal werd de thans boven het dak van het portaal uitstekende oostmuur van het Huiszittenmeesterskantoor opgetrokken; hierdoor moest de dakkapel die zich hier blijkens de hartafstanden der sporen aanvankelijk bevond worden afgebroken. Ook de aanwezigheid van deze laag in het dakvlak geplaatste dakkapel maakt het veronderstelde bestaan van een fries boven de westgevel minder waarschijnlijk.

In 1770 werd de doorgang in de zuidgevel van het Zuiderportaal van een nieuwe zandstenen omlijsting voorzien door de steenhouwer Leendert Viervant. In plaats van de sluiting met een korfboog werd de doorgang nu gesloten door een halfcirkelvormige boog die hoger in de gevel uitkwam. Daardoor moest het zuidelijke deel van het netgewelf in het portaal worden aangepast. De deuren werden naar binnen draaiend gemaakt wat veel later in verband met de veiligheid moest worden veranderd.

Eveneens in 1770 werd de doorgang naar de kerk voorzien van een houten kozijn, geplaatst na afhakken van de geprofileerde kalkstenen poort. Het kozijn werd met baksteen aangewerkt, achter welk metselwerk de resten van de poort verdwenen.

Of hier toen reeds een tochtportaal op aansloot is niet bekend. In 1908 kwam hier een tochtportaal, gedateerd 1621, afkomstig uit de Nieuwezijds Kapel, die toen werd gesloopt. Dit tochtportaal is daar blijven staan tot in de restauratieperiode. In de laatste fase daarvan is het opgesteld voor de doorgang in de Kooromgang.

In 1770 werden de buitenlantaarns gemaakt blijkens de rekening van Joost Crammer, waarin staat dat een lantaarn is vastgegoten. Het is echter niet uitgesloten dat – door het enkelvoud van deze vermelding – hiermee is bedoeld de binnenlantaarn in het Zuiderportaal die tengevolge van de werkzaamheden aan het gewelf tijdelijk losgenomen kan zijn. Een binnenlantaarn was er al in 1581; het Uitgiftboek bevat een betaling d.d. 9-12-1581 betreffende koperdraad voor een lantaarn in het 'suyder poortaal'. Buitenlantaarns moesten er in 1770 in ieder geval zijn gemaakt. Ze komen voor op de aquarel door J. Schouten uit 1778. Ze zijn er nog steeds ca. 1840 – blijkens de tekening door Springer. Een latere versie zien we op de eerste foto, door Jacob Olie, uit het eind van de 19de eeuw. Deze lantaarn was omstreeks 1910 weer verdwenen.

Hek

Dezelfde afbeeldingen lichten ons tevens in over het hek tegen overklimmen dat in 1778 blijkt te bestaan bovenop de bakstenen borstwering. Door vermelding in het Kasboek weten we dat het in 1936 is afgewaaid. Het wordt vermoedelijk vervangen door het paneelwerk dat wordt afgebeeld door Springer, ca. 1840. Bij de foto door Jacob Olie ontbreekt het hek. Omstreeks 1910 is er weer een spijlenhek. Voor de restauratie was dit blijkbaar alweer verdwenen.

Afb. 11
Vondst schilderij
in IJzeren kapel

In het boekje uitgegeven door de fa. Pieper en Ipenbuur te Amsterdam in 1821, waarin de Kommissie der Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut haar bevindingen omtrent het archief in de IJzeren kapel neerlegt in een artikel (aanwezig in de Librije van de Oude Kerk), wordt vermeld dat voor kort in de IJzeren kapel was aangetroffen een schilderij voorstellend St. Nicolaas (blz. 6-7).

Mej. Bijtelaar (Kerkmeesterskamer, blz. 27) schrijft dat na de beeldenstorm (1566) of na de Alteratie (1578) een gedeelte van een altaarstuk schijnt te zijn gered dat het huwelijk van Maria met Jozef voorstelde. Bewaard bleef de kop van een Joodse Hogepriester, lange tijd door velen voor Sint Nicolaas aangezien. Dit fragment werd ingelijst en in de Kerkmeesterskamer gehangen. Verder merkt zij op (blz. 60) dat het stuk is gesigneerd M. Heemskerk 1561, maar dat deze signatuur kennelijk vals is.

De eerste mededeling van Mej. Bijtelaar is gebaseerd op een mededeling in het Schildersboek door Carel van Mander (Mej. Bijtelaar, Snijderskoor, blz. 62). Het zou een fragment zijn van een zijluik van het triptiek door Pieter Aertsz. voor de Mariakapel.

Dak Zuiderportaal

In 1831 is door J. Benneman het lood- en leidekkerswerk geheel vernieuwd van drie nieuwe dakschilden 'aant Kappelletje boven de Zuiderdeur'. (Bijtelaar, Uittreksels, blz. 68). Hiermee kan niet de voor 1611 verdwenen dakkapel zijn bedoeld doch drie schilden van het tentdak. In 1908 werden de overige vlakken opnieuw beleid. In 1914 werd het oostelijke dakvlak gedeeltelijk van nieuw dakbeschot voorzien, gespijkerd op met grenenhout aangelaste sporen. Er werd een grenen muurplaat aangebracht.

Blz. 45

TIJDSHEMA ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

vóór	1357 (?)	Bouw zelfstandige kapel aan de zuidzijde; met nevenruimte aansluitend op Zuiderportaal?
vóór	1380	Er zijn 22 charters op te bergen: op de verdieping van het noorderportaal of op een torenverdieping?
±	1380	Aanleg St. Joriskapel en nevenruimte aansluitend op noorderportaal.
	1384	Eerste begraafing in St. Joriskapel.
	1412	Voltooiing St. Joriskapel = noordertransept door kruising met noorderzijbeuk. In nevenruimte stedelijk archief en Huiszittenmeesterskantoor?
	1413	Afschrift charters in Privilegeboek. Er zijn 68 charters.
	1450	Eerste vermelding St. Hieronymusaltaar in beheer bij het college van Huiszittenmeesters.
	1460-62	Bouw St. Sebastiaanskapel = zuidertransept + nevenruimten I en II. Ruimte I : nieuw Huiszittenmeesterskantoor? Ruimte II: nieuw Stedelijk archief?
	1462	Nieuwe charterkast, opgesteld in ruimte II (?). Er zijn 105 charters.
	1465	Vermelding St. Hieronymusaltaar zonder plaatsaanduiding.
	1473	Zilveren schip van Binnen- en Buitenlandvaardersgilde wordt bewaard in het 'Huiszittenhuisje'.
	1485	St. Hieronymusaltaar staat tegen muurzuil 44 van de St. Sebastiaanskapel.
	1491	Verzoek overliden Smidsgilde aan stadsregering boetegelden te bestemmen ten gunste van de dienst op het altaar in de Oude Kerk.
	1494	Faillissement Hollandse steden. Begin aanleg zijkapellen op dubbele traveemaat.
	1495	Eerste vermelding van een 'liberaria' aan de Oude Kerk, zonder plaatsaanduiding.
	1497	Huiszittenkapel met Huiszittenmeesterskantoor gereed.
18-7-	1497	Philips de Schone bevestigt het 'kroonprivilege' van 1489.
	1497	Bouw Zuiderportaal en IJzeren kapel (?), daardoor tevens aanleg Smidskapel onder de waterlijst.
	1498	De IJzeren kapel is in gebruik. Charterkast daarheen verplaatst.
	1510	Het zijkapellenplan voltooid, ook de Smidskapel vermoedelijk gereed. Begin bouw lichtbeuk op het Schip.
±	1510 (?)	Verplaatsing Gotisch poortje van noordmuur ruimte I naar scheidingsmuur met Zuiderportaal.
	1516	Schilderingen o.a. op de Smidskapelgewelven (?). Gewelfschotel op kruising met Zuiderzijbeuk beschilderd met wapen Karel V.
	1547	Muurtrap gemaakt in noordmuur Zuiderportaal naar een 'hangkamer' t.b.v. de Cellebroeders.
	1578	Alteratie. Ruimte II wordt diaconiekamer.

	1595	St. Sebastiaanskapel wordt catechisatielokaal. Ruimte II wordt Domineeskamer(?) Doorgang naar St. Sebastiaanskapel en naar Zuiderportaal in de zuidelijke travee. Gothisch poortje dichtgemetseld (?)
	1598	Vermelding 'galderij' van Cellebroeders.
vóór	1611	Uitbreiding Huiszittenmeesterskantoor, waardoor dichtmetseling doorgang in zuidwestgevel Zuiderportaal; een hoeksteunbeer vervalt.
	1642	Ruimte II is nu 'Collectantenkamer'. Tegelkast.
	1681	Opmeting Oude Kerk door Justus Vingboons. Gothisch poortje niet aangegeven dus dichtgemetseld; beide doorgangen in zuidelijke travee van ruimte II in functie. Muurtrap Cellebroedersgalerij nog aanwezig.
	1693	Commelin noemt Cellebroedersgalerij.
	1732	Ruimte II wordt nu 'Aanneemkamer' genoemd.
vóór	1765	Cellebroedersgalerij afgebroken.
	1770	Nieuwe doorgang in zuidgevel Zuiderportaal en een aantal reparaties door Leendert Viervant. Interieur Ruimte II (kastenwand ?, fonteintje ?). Interieur Kerkmeesterskamer.
	1849	Inventaris inhoud charterkast opgemaakt door de stadsarchivaris P. Scheltema.
	1850	Doorgang gemaakt in noordmuur IJzeren kapel en de daarachter gelegen ruimte ledig bevonden.
	1877	Deuren van het Zuiderportaal naar buiten opendraaiend gemaakt.
	1892	Charterkast uit IJzeren kapel weggenomen en gebracht naar het toenmalig Gemeente-Archief in de voormalige Waag op de Nieuwmarkt. In de vrijgekomen nis een brandkast geplaatst die afkomstig is van de Nieuwe Kerk.
	1893	Eiken kistje met nieuwe sleutels van de IJzeren kapel overgedragen aan het Gemeente-Archief.
	1908	In de Smidskapel wordt een houten tochtportaal geplaatst, gedateerd 1621, afkomstig uit de Nieuwezijdskapel.
2-10-	1914	Reparatie kapvoet boven oostmuur Zuiderportaal. Ontdekking dichtgemetseld Gothisch poortje.
8-1-	1915	Gerestaureerd Gothisch poortje in gebruik genomen. Doorgang in zuidelijke travee dichtgemetseld (?).
	1951	Sluiting van de kerk op last van B en W.
7-5-	1955	Begin restauratie van de Oude Kerk.
	1959	Gothisch poortje dient als voorbeeld voor de reconstructie van een doorgang van Weitkoperskapel naar Heilig Graf. Gewelf(aanzet) Zuiderportaal dient als voorbeeld voor reconstructie gewelf (aanzetten) Noorderportaal.
1968-	1979	Restauratie (met onderbrekingen) van Zuiderportaal, toekomstige Librije en IJzeren kapel.

RESTAURATIE OUDE KERK TE AMSTERDAM
ZUIDERPORTAAL, LIBRIJE, IJZEREN KAPEL

C. RESTAURATIE

C. RESTAURATIE

In het restauratiewerk aan de Oude Kerk zijn drie fasen aan te wijzen: a. het onderhoud dat na de oorlog werd uitgevoerd tot aan de sluiting van de kerk op 15-6-1951; b. de noodvoorzieningen die daarna voornamelijk aan kap en gewelven werden uitgevoerd tot de kerk weer voor gebruik kon worden opengesteld op 30-11-1952; c. Tenslotte de restauratieperiode van het gebouw welke officieel een aanvang nam op 7-5-1955 en eindigde op 14-3-1979. Daarna is aan onderdelen van de onderhavige ruimten doorgewerkt tot in 1981.

Voor gegevens betreffende deze fasen kan worden geput uit de opzichtersdagboeken 1 t/m 6, lopend van 1-9-1945 t/m 17-8-1962; de notulen van de directievergaderingen, lopend van 8-12-1959 t/m 19-4-1979; de werkljsten van de uitvoerder waarin elke dag de werkzaamheden werden genoteerd, lopend van 30-12-'63 t/m 21-9-1979; de Vondstenboeken bijgehouden door de opzichters resp. H. Janse en P. Postma, lopend van 4-7-1955 t/m Juni 1963, en R.C. Nieuwenhuis, lopend van 18-2-1972 t/m 1979. Tenslotte uit herinneringen van ondergetekende, A. van Rooijen, en R.C. Nieuwenhuis, beiden in verschillende perioden documentalist en bouwkundig opzichter van het restauratiewerk, aanwezig respectievelijk sinds September 1963 en September 1966.

- Fase a In Juli 1946 werd in het Zuiderportaal de dichtmetseling verwijderd van het gotische poortje teneinde de tegenwoordige Librije – toen 'Dooptkamer' genoemd – in gebruik te kunnen nemen als teken- en ontvangstkamer. Sinds de dichtmetseling, die ruim na 1915 moet hebben plaatsgevonden, was de Dooptkamer blijkbaar alleen toegankelijk vanuit de St. Sebastiaanskapel.
- In Maart 1948 werd een elektrische verlichting aangebracht in de St. Sebastiaanskapel, de Dooptkamer en het Zuiderportaal. Het is niet bekend hoe deze verlichting er uit zag.
- Begin 1950 werd de Dooptkamer ingericht tot predikanten-sprekkamer. In datzelfde jaar werden de goten boven Zuiderportaal en IJzeren kapel gerepareerd.
- Fase b In het onderhavige gedeelte van de Oude Kerk beperkte deze fase van noodvoorzieningen zich tot het op voorschrift van de brandweer in de Dooptkamer plaatsen van van de St. Sebastiaanskapel afdraaiende deuren. 'Een der deuren is een uit de orgelkast afkomstig schot'. Het is een raadsel welke deur dit is geweest. Het tegenwoordige deurkozijn (1595 (?)) naar de St. Sebastiaanskapel heeft zijn sponning aan de kapelzijde en kan dus niet zijn veranderd. De enige oplossing is dat het hier een sindsdien verdwenen deur betreft die aan de andere zijde van de muurdikte opgenomen moet zijn geweest in de betimmering van de Dooptkamer. Ook hier was door de aanwezige oude sponning in de betimmering slechts één draairichting mogelijk, namelijk van de St. Sebastiaanskapel afdraaiend, zodat niets kan zijn veranderd.
- Fase c Het gotische poortje tussen Zuiderportaal en de tegenwoordige Librije diende in September 1959 als voorbeeld voor de reconstructie van de doorgang van Weikoperskapel naar Heilig Graf, waarvan de restauratie toen gaande was. Het ging hier vooral om de keuze van grote natuursteenblokken en niet van kleine. Terzelfdertijd diende de gewelfaanzet (F) tegen de oostwand van het Zuiderportaal als voorbeeld voor de reconstructie van twee gewelfaanzetten in het Noorderportaal.
- Afb. 18F De werkzaamheden aan het onderhavige deel van de Oude Kerk begonnen in Januari 1968 met het afhakken van pleisterwerk van wanden en gewelf van het Zuiderportaal. Na steiger plaatsen in het portaal sloot hierop de restauratie van het netgewelf – veld voor veld en graat voor graat – aan, welk werk met onderbrekingen door allerlei oorzaken voortduurde tot Januari '73. Een overzicht van de aard van dit herstelwerk is gegeven in tek. 9.
- Gewelf De gewelfaanzet D en het beloop der gewelfgraten aan de zuidzijde kon worden gereconstrueerd doordat het bovenstuk van de 18de eeuwse deur in de zuidgevel vast is. Dit werk werd uitgevoerd in de periode Juni t/m September '77. De gewelven werden gestucadoord in October '77.
- Westwand Het afhakken van de wanden van het Zuiderportaal, aangevuld door het graven van twee putjes langs de westwand in verband met funderingsonderzoek leverde allerlei gegevens op betreffende de bouwgeschiedenis. Deze zijn verwerkt op blz. (26 t/m 30).
- Noordwand Het onderzoek van de muurtrap naar de voormalige Cellebroedersgalerij vond plaats in de maanden Juni en Juli 1968. Deze doorgang is na vastlegging weer geheel dichtgemetseld, waarbij de aangetroffen treden en overwelfing intact zijn gelaten. (zie Beschrijving Smidskapel, blz. 4).
- In April 1968 begon men met het verwijderen van het houten binnenkozijn (1770) in de doorgang van Zuiderportaal naar Smidskapel. Hier achter vandaan kwamen na verwijdering van aanvullingsmetselwerk de sterk verminkte resten voor de dag van een natuurstenen omlijsting van de oorspronkelijke doorgang. Deze resten leverden voldoende gegevens op om tot een verantwoorde reconstructie te komen (zie Beschrijving Smidskapel, blz. 3-4 en 26). De werkzaamheden die met tussenpozen werden uitgevoerd strekten zich uit t/m December 1971. Van alle onderdelen waarin vormveranderingen plaatsvonden zijn proefmodellen gemaakt, zodat de werking daarvan ter plaatse kon worden beoordeeld.
- De stijlen van de binnendeuren van het portaal werden in een later stadium van de restauratie verbreed (November '78) wat noodzakelijk was omdat deze deuren in 1770 gemaakt waren voor het houten kozijn en nu passend moesten worden gemaakt binnen de zandstenen omlijsting.
- Smidskapel zuidwand In September-October 1968 vond onderzoek plaats in de oostelijke helft van de zuidwand van de Smidskapel, alwaar de sporen van de vroegere toegang tot de Librije werden aangetroffen. Deze sporen bestonden eigenlijk slechts uit de contravorm van de natuursteenblokken in het metselwerk van het gotische poortje dat zich toen nog in de westwand van de Librije bevond. Ook hier waren voldoende gegevens aanwezig om het poortje in zijn oorspronkelijke positie te herstellen. De in de loop der tijd gedeeltelijk afgehakte profilering van de kantstijlen werd gecompleteerd door natuursteenblokjes aan

- te lijmen. Het reconstructiewerk vond plaats van October 1968 t/m Januari '69. De drie duimen in de westelijke kantstijl en de resten van ijzeren ankers die waarschijnlijk verband hebben gehouden met een vroeger aanwezig traliewerk werden verwijderd. De sponning wees uit dat de deur aan de zijde van de Librije moest hebben gezeten. In de laatste fase van de restauratie werd aan deze zijde een nieuwe deur gemaakt van een dubbel schotwerk van oude met een vlak rabat geprofileerde eiken planken, afgehangen aan nieuwe gehengen, draaiend op in het metselwerk verankerde nieuwe duimen (Juli 1979). De herkomst van genoemd schotwerk was niet meer te achterhalen.
- Oostwand
Zuiderportaal
Afb. 17b
Westwand
Librije
Tek. 7
- Bij het vrijhakken van de natuursteenblokken van het gotische poortje in zijn aangetroffen positie werd aan de zijde van het Zuiderportaal vastgesteld dat de muur hier was beklampt om de diepte van de blokken te kunnen bergen. Deze beklamping vulde geheel een spitsboogvormige spaarnis in deze wand.
- Waar het poortje was weggenomen werd de muur tussen Librije en Zuiderportaal hersteld. Hier was reeds bij het onderzoek van het poortje vastgesteld dat zich aanvankelijk op deze plaats aan de zijde van de Librije een nis bevond, afgedekt door een segmentboog, waarvan de boogaanzetten en de bodem gedeeltelijk werden aangetroffen zodat deze nis kon worden gereconstrueerd.
- Blz. 54
Blz. 32 t/m 36
IJzeren Kapel
- Eerst in 1980 is deze nis na bepleistering geheel gevuld met een grijs-wit geschilderde multiplexplaat waarop de bij funderingsonderzoek door de gehele kerk gevonden messingen grafplaten, die oorspronkelijk gespiegeld waren op kistdeksels, werden gemonteerd. Deze platen waren schoongemaakt en geconserveerd door het Rijksmuseum. Een overzicht van deze montage vindt men in deze Beschrijving.
- In Januari 1969 vond een onderzoek plaats naar een eventuele beschildering van de ijzeren deur van de IJzeren kapel, dit naar aanleiding van de bewering van Scheltema (1849) dat aan de binnenzijde hiervan dezelfde wapens zouden zijn geschilderd als gebeeldhouwd boven de ingang van het Zuiderportaal. Noch aan binnen-, noch aan buitenzijde werden resten van een dergelijke beschildering aangetroffen. Het is niet onmogelijk dat de wapenschilderingen zijn verwijderd tegelijk met het oorspronkelijk op de *charterkast* geschilderde wapen, waarbij dit laatste is vervangen door het Amsterdamse wapen. Deze werkzaamheden zouden kunnen samenhangen met de hernieuwde belangstelling voor de IJzeren kapel zoals die ook blijkt uit het mangat naar de ruimte ernaast dat op verzoek van Scheltema is gehakt.
- De overige verflagen werden verwijderd in November '78 waarna de deur tweemaal werd gemenied en wit geschilderd. In Februari '79 werd een gehengoog gelast evenals de uitstekende lip aan de sluitzijde.
- In Maart 1969 begon men met het afhakken van de pleisterlagen in het interieur van de IJzeren kapel, gevolgd door enig inboetwerk aan wanden en gewelf. De vondsten die hierbij werden gedaan en bijdroegen tot een visie op de bouwgeschiedenis van deze ruimte zijn verwerkt op de blz. (56 en 60-62) van deze beschrijving.
- Doopkamer
- In de Doopkamer werd inmiddels verder gewerkt aan het afhakken van pleisterwerk en het herstellen van metselwerk aan de gordelboog, aan de graten en de gewelfvelden, waarvoor plaatselijk nieuwe profielstenen werden gehakt. Ook werd het metselwerk hersteld boven de doorgang naar de St. Sebastiaanskapel. Deze werkzaamheden vonden plaats in de laatste maanden van 1969.
- Fundering-
onderzoek in
Smidskapel
- In December 1969 vond tevens in de Smidskapel een eerste funderingsonderzoek plaats en wel in het midden van de kapel, aansluitend aan de zuidwand. Als verwacht werd hier de fundering aangetroffen van de oostmuur van een ouder zuiderportaal. Tevens werd de ontmoeting gevonden met de zuidmuur van dit portaal welke juist binnen de zuidmuur van de Smidskapel bleek te liggen. Dit is dus een andere situatie dan indertijd bij het oudere noorderportaal werd aangetroffen waarbij namelijk de kapelmuur op de plaats van de portaalmuur werd gezet. Van deze zuidelijke portaalmuur werd tevens de fundering van de oostelijke steunbeer gevonden. In Januari en Februari '72 werd dit onderzoek voortgezet met een opgraving in de zuidoosthoek van de Smidskapel. Hier werden de versnijdingen aangetroffen van genoemde steunbeer (baksteenformaat 22,8 x 11,3 x 5,3 cm), doch een verwachte verlenging daarvan naar het oosten kon niet worden vastgesteld. De westelijke steunbeer van de zuidgevel van dit oudere zuiderportaal werd in Januari '73 bij een opgraving in de zuidoosthoek van de Huiszittenkapel teruggevonden. Alle opgravingsresultaten betreffende het zuiderportaal zijn samengevat op tek. 4. De bouwgeschiedenis is uiteengezet op de blz. (137-141). In het Vondstenboek, bijgehouden door de opzichter Nieuwenhuis zijn de mobiele vondsten beschreven (Restauratiebureau) die thans bewaard worden op de zolder van de Zuiderzijbeuk. De scheidingsmuur tussen de Smidskapel en de Huiszittenkapel bleek vrijwel de gehele westmuur van genoemd portaal te bevatten, waarvan talrijke belangwekkende details – waaronder een klein cirkelvormig venster – door afhakken van het pleisterwerk en het wegnemen van beklampingen werden vrijgelegd. Deze vondsten zijn beschreven in de Beschrijving van de Smidskapel, blz. 6-8, 30-31.
- Ter voorbereiding van de restauratie van de gevels werd in Juli 1970 steiger gezet voor Zuiderportaal en Doopkamer. Hierboven werd een noodkap gebouwd.
- Doopkamer
- Van het raam in de Doopkamer werd het houten kozijn verwijderd om het belangrijke restant van de natuurstenen omlijsting te kunnen onderzoeken.
- Raam
- Na verwijdering van olieverflagen (Oct. '70) kwamen in de natuurstenen raamomlijsting de gestopte gaten van brugstaven voor de dag benevens resten van de traceringsaanzetten bij de boogaanzetten. Door vondsten tijdens de restauratie van het Zuiderportaal kon van de tracering van dit raam een betrouwbare reconstructie worden gemaakt. Uit de afbraak van het op het dakbeschot van het portaal gemetselde muurtje nabij de Kerkmeesterskamer kwamen onder andere twee ezelsrugvormige traceringsstukken van zandsteen voor de dag, waarvan de ene was voorzien van een gat voor een diefijzer, de andere niet. De spanwijdte van deze stukken leidde tot een gelijke verdeling door middel van montants van de dagmaat van het raam; van de kantmontants was slechts het gedeelte achter de glassponning weggehaakt om een sponning te vormen voor een houten kozijn. De vraag waarom het ene 'spruitstuk' wel, het andere niet voorzien was van een gat werd opgelost door de ene een positie te geven met de punt naar boven, aldus plaats biedend aan een overhoeks geplaatste staaf midden tussen de montants, en de andere met de punt naar beneden te laten overgaan in een montant waarvan dit stuk tevens de doorsnede leverde.
- Vondstenboek, 13
Nieuwenhuis

- Herstel raam Het maken van een model voor de tracering speelde zich af in de zomermaanden van 1971. Eind Augustus '78 werden de kantblokken van het raam gedemonteerd om aan de zijde van het interieur waar ten behoeve van het houten kozijn een sponning in de kantblokken was gekapt, nieuwe zandsteenblokjes in te lijmen, voorzien van een glas-in-loodsponning en een holprofiel. In December '78 werd de borstwering onder het raam geheel opnieuw opgemetseld wat nodig was doordat de muur hier in 1770 was verzwakt door ruimte te maken voor een naar beneden schuivend raam dat achter de lambrizing kon wegzakken. Het opmetselen van de tracering in samenhang met brugstaven en diefijzers vond plaats in Januari en Februari '79. In de gevel vond vanzelfsprekend rondom de raamomlijsting allerlei inboetwerk van de gevel plaats, terwijl het voegwerk werd hersteld. Door de fa. Bogtman werd het raam van glas-in-lood voorzien. Begin Maart '79 werden de ijzeren brugstaven en diefijzers ontroest en gemenied. De diefijzers werden tenslotte met donkerbruine olie verf geschilderd.
- Vloer Librije In het interieur van de Librije werden in September '70 de houten vloer en de in het zand liggende balklaag verwijderd evenals de zandaanvulling hieronder. Aan de noordzijde op 46 cm en aan de zuidzijde op 1.44 m. onder de houten vloer werd hier een ten dele blijkbaar nog in verband liggende tegelvloer aangetroffen, bestaande uit grotere en kleinere natuurstenen plavuizen en halve zerken van allerlei natuursteensoorten zoals die ook in de kerkvloer voorkomen. Deze plavuizen werden in hun samenhang op tekening vastgelegd en tenslotte in Januari '79 in hun oorspronkelijke onderlinge positie, echter op het niveau van de aangetroffen houten vloer, in zand herlegd, aangevuld met enkele bij de restauratie van de kerkvloer overgebleven zerken.
- Kappen In October 1970 begon men met het slopen van de kapjes van IJzeren kapel en Zuiderportaal na verwijdering van lood en leien van het dakbeschot. Het afgeknotte kapje van de IJzeren kapel was niet meer oorspronkelijk doch dateerde waarschijnlijk van omstreeks 1770. De kap van het Zuiderportaal was wel oorspronkelijk en aan de kapvoet sterk aangetast door zwam en houtworm.
- Afb. 5
- Blz. 24-5 Voor de IJzeren kapel is een nieuw tentkapje ontworpen, gebaseerd op de oude afbeeldingen, voorzien van een dakkapel in het zuiderdakschild. Het timmerwerk was gereed in Juni 1972.
- Blz. 23 De kap van het Zuiderportaal werd hersteld met gebruikmaking van zoveel mogelijk oude onderdelen. Vroegere reparaties in grenenhout werden vervangen door eikenhout. Alle onderdelen werden geïmpregneerd met pentachloorphenol. In tegenstelling tot wat de oude afbeeldingen te zien gaven kreeg deze kap geen dakkapel aan de oostzijde omdat de afstand der oorspronkelijke sporen aldaar uitwees dat hier onmogelijk een dakkapel kon zijn geweest. Aan de westzijde was de situatie anders: daar moet voor de uitbreiding en verhoging van de tegenwoordige Kerkmeesterskamer in 1611 inderdaad een dakkapel zijn geweest. Deze is hier dan ook gereconstrueerd, zij het dan in een hogere positie dan oorspronkelijk het geval was teneinde de zakgoot te laten passeren. Het timmerwerk was gereed in Maart 1972.
- Bij genoemde uitbreiding van het voormalig Huiszittenmeesterskantoor werd ter verkrijging van een brede zakgoot een vulmuurtje van ongeveer driehoekige doorsnede gemetseld op het dakbeschot van het Zuiderportaal, waarvoor ondermeer allerlei brokken natuursteen werden gebruikt die afkomstig waren van de bij die uitbreiding gesloopte zuidwestelijke steunbeer van het Zuiderportaal en ook van de tracering van de tegenwoordige Librije, die blijkbaar in deze periode werd weggebroken. De opsomming in het Vondstenboek (nr's 13 t/m 19, d.d. Juli 1971) wordt hier verkort overgenomen: een spruitstuk van zandsteen afkomstig van de tracering van het Librije-raam; twee kalkstenen fragmenten van een kruisstuk van een ribgewelf (afkomstig van het Huiszittenmeesterskantoor ?); een fragment van een zandstenen geprofileerde lijst, overeenkomend met de gootlijst op de IJzeren kapel; een hoekstuk van een zandstenen plintlijst; een Ledesteenblok, overeenkomend met het nisvormig voorvlak van de steunbeer van het Zuiderportaal; een zandstenen hogel; een Ledesteen onderdeel van een console, voorzien van rozetten.
- Gemetseld riool Het lessenaarsdakje boven de noordelijke travee van de Doopkamer werd afgebroken in Mei 1971. Het driehoekige westelijke sluitmuurtje was bouwvallig en werd opnieuw opgetrokken. Muurplaat, gordingen en sporen van dit kapje werden geheel in eikenhout vernieuwd. (zie blz. 79-80).
- Neg. 1016,1017 Bij graafwerkzaamheden ten behoeve van het maken van nieuwe kalkputten buiten de zuidwestgevel van het Zuiderportaal werd op 20 April 1972 een gedeelte van een gemetseld riool aangetroffen. De noordelijke begrenzing daarvan is gelegen op ongeveer 2.70 m. van de zuidoosthoek van de Kerkmeesterskamer, met de gootbodem op een diepte van 2.67 m. onder bovenkant plint van dit gebouwtje. Het vrijgelegde gedeelte is 1.70 m. lang en bestaat uit twee in kruisverband gemetselde muurtjes gekoppeld door een halfsteens troggewelfje waarvan de aanzet over de hoogte van twee lagen is bewaard. De muurtjes zijn 5 lagen hoog (baksteenformaat 19 x 9,5 x 4 cm, rood), 1½ steen breed (29 cm) en rustten elk op een eiken deel die vergaan is. De gootbodem bestaat eveneens uit een eiken deel, die echter versteend is. Resten van ijzeren spijkers wijzen er op dat deze deel en ook de funderingsplaten van de muurtjes rustten op inmiddels geheel vergane klossen.
- Beschr. Schip, enz. blz. 161 Dit riool dat in laatste instantie moet hebben dienstgedaan als hemelwaterafvoer van de goot van het tegenwoordige Zuiderportaal, strekt zich verder uit in zuidzuidoostelijke richting en heeft daarbij een afschot van 6 cm over 1.15 m.
- Vorm en constructie van dit riool herinneren aan dergelijke vondsten aan de noordzijde van de kerk, ten noorden van de Binnenlandvaarderskapel en het Noorderportaal, in de St. Joriskapel en de Collegekamer, met dit verschil dat de inwendige breedte daar ongeveer 50 cm bedroeg (bij het onderhavige riool 35 cm) en de hoogte van de zijmuurtjes 4 lagen hoger was met een versnijding, en dat het noordelijke riool een iets groter baksteenformaat had, behalve het gedeelte in de Collegekamer.
- Aan de noordzijde was het riool, dat qua bouwfase behoort bij de hallenkerk, aangelegd in de dichtgeworpen kerkhofsloot die behoort bij de bouwphase van de basiliek. De door het riool aan de noordzijde aangeduide omtrek werd aldaar voor het eerst overschreden bij de bouw van het noordertransept, de St. Joriskapel, omstreeks 1380. Het riool moet dus in ieder geval dateren van vóór 1380, waarbij men zich kan afvragen of het al reeds bestond ten tijde van de zogenaamde 'kleine'

Beschr. Schip, enz.
blz. 79

hallenkerk (ca. 1340) dan wel werd aangelegd kort na de uitbreiding daarvan met koorbeuken, de periode van de 'grote' hallenkerk (kort voor 1370). Het baksteenformaat geeft hierover geen uitsluitsel.

Aan de zuidzijde van de kerk is het beloop van de kerkhofsloot in het geheel niet door opgravingen vastgesteld. In tek. 1. is aan de zuidzijde het spiegelbeeld van het beloop aan de noordzijde getekend. De omtrek van de hallenkerk blijft daarbij aan de zuidzijde dan ook overal binnen de omtrek van de veronderstelde sloot. De opvallend sterke verzakking van de gevonden oude natuurstenen vloer in de zuidelijke helft van de Librije vormt de enige aanwijzing dat de veronderstelling juist kan zijn.

Bouwperiode
: hallenkerk?

Hoe ook het beloop is geweest, aan de zuidzijde zal eveneens in de kerkhofsloot een gemetseld riool zijn aangelegd ten behoeve van de hemelwaterafvoer van de kappen van het gebouw aan deze zijde en misschien tevens voor de drainage van het terrein. Het gevonden riool ten zuiden van het Zuiderportaal zou hiervan een aftakking kunnen zijn geweest teneinde het water in een vroeg stadium van de naar het oosten aflopende omtrek naar de burgwal af te voeren. Misschien vormde de uitbouw van het voormalige zuiderportaal van de hallenkerk hiervoor de aanleiding. De ligging van het gebouw, aan de zuidzijde meer nabij de burgwal dan aan de noordzijde, kan hierbij eveneens een rol hebben gespeeld.

Bouwperiode
: zijkapellen?

In het bovenstaande is een verband geconstrueerd met het aan de noordzijde aangetroffen riool in de kerkhofsloot, uitgaande van de overeenkomsten van vorm en constructie.

Uitgaande van de *verschillen* – het verschil van inwendige hoogte en het tamelijk kleine baksteenformaat dat overeenkomt met de gevelsteen van Smidskapel en Zuiderportaal – kan men met evenveel reden veronderstellen dat dit riool eerst is aangelegd na de bouw van de zuidelijke zijkapellen en het Zuiderportaal. Het steenformaat van de hierna te bespreken 'zyp' aan de noordzijde pleit zelfs wel voor dit idee.

Afb. 5
Afb. 8,9

Op de oude afbeeldingen komen de hemelwaterafvoeren niet eerder voor dan in de 18de eeuw. Op oude foto's zien we dat het gevonden riool in later tijd het water diende af te voeren van de zakgoot tussen Huiszitten- en Smidskapel, van een deel van de Kerkmeesterskamer, van de Librije en de IJzeren kapel en bovendien van de zakgoot tussen Smidskapel en St. Sebastiaanskapel.

Bij de restauratie van de zijkapellen aan de noordzijde is geen oorspronkelijke *consequente* oplossing van het probleem van de hemelwaterafvoer aangetroffen. Een mogelijke uitzondering vormt een kort stuk afvoer gelegen ten noorden van de traptoren van het Noorderportaal dat zo royaal van afmetingen is dat het de indruk maakt vóór de bouw van dit portaal de hemelwaterafvoer te hebben verzorgd van de zakgoot tussen Weitkopers- en Binnenlandvaarderskapel. Na de bouw van het portaal kan rond de in de weg staande traptoren als het ware een omtrekkende beweging zijn gemaakt door een veel bescheidener afvoer van het water uit deze zakgoot, een zogenaamde 'zyp' (baksteenformaat 19 x 9 x 4 cm), voorzien van een vlakke afdekking door plavuizen.

Het stuk afvoer ten noorden van de traptoren lag over het riool in de kerkhofsloot heen. Het steenformaat bedroeg 23 x 10,5/11/12 x 4,5/5/5,5 cm. Anders dan de conclusie van Janse en Miedema die het eind 17de, begin 18de eeuw dateren (Onderzoekingsrapport IPP 55/56, H) lijkt het zelfs – gezien het steenformaat – niet onmogelijk dat dit stuk afvoer nog bij de hallenkerk heeft behoord. Helaas ontbreekt in de dagrapporten een beschrijving van hoedanigheid en kleur van deze baksteen wat voor de late datering beslissend kan zijn geweest.

Het is niet noodzakelijk dat voor de hemelwaterafvoer van de zakgoten tussen de zijkapellen een *uniforme* oplossing is nagestreefd omdat het gereedkomen van deze kapellen incidenteel en verspreid over meer dan tien jaren plaatsvond; er kan steeds opnieuw een plaatselijke, eventueel als tijdelijk bedoelde oplossing zijn gevonden. Ook weten we niet hoelang het in de kerkhofsloot aangelegde riool geheel of gns is dus de bouwperiode van het gevonden riool niet zuiver vast te stellen.

Na deze uitwijding over de toevallige vondst van een gemetseld riool dat in engere zin niet tot de bouwgeschiedenis van het Zuiderportaal behoort vervolgen we de restauratiebeschrijving.

In Maart 1973 werden gewelf, wanden en nissen van de IJzeren kapel weer gepleisterd.

Hierna lag het werk aan het onderhavige deel van de Oude Kerk stil omdat alle aandacht werd geconcentreerd op de restauratie van de lichtbeuk. Voorts diende het Zuiderportaal tot het laatste moment als doorvoer voor bouwmaterialen zodat het niet raadzaam was de afwerking in een vroeger stadium aan te vangen.

Gevel
Zuiderportaal

In Augustus 1977 werd het werk aan het Zuiderportaal weer opgevat met het schoonmaken van het gebeeldhouwd zandstenen fries boven de ingang van de zuidgevel. De daar aanwezige 'wapenstenen' werden van de niet-oorspronkelijke olieverflagen ontdaan, waarbij geen spoor van een eventuele oorspronkelijke polychromie werd aangetroffen. Dat was evenmin het geval bij de zandsteenplaten van het fries boven de zuidwestgevel. Deze platen werden eind September '77 gedemonteerd om ze met bronzen doken in plaats van de aangetroffen ijzeren doken te kunnen vastzetten.

In Augustus '77 werd tevens de oostelijke kantstijl van de zuid-westelijke ingang hier en daar met baksteen metselwerk aangewerkt. Bij de westelijke kantstijl in de hoek bij de Kerkmeesterskamer gebeurde dat in Juli 1979. Toen werden ook de verdere zandstenen onderdelen van deze doorgang van verflagen ontdaan.

Afb. 15.
Blz. 3

Reeds in Augustus '72 was van de gevel van het Zuiderportaal de bakstenen borstwering verwijderd waardoor de pinakelaanzetten vrijkwamen. Deze waren oorspronkelijk rondom vrijstaand en zelfs ook aan de achterzijde van een versierende kielboog met hogels voorzien wat de gedachte aan een geprefabriceerd element of aan secundaire verwerking doet opkomen. De pinakelbekroningen waren waarschijnlijk reeds in het begin van de 17de eeuw dermate verweerd dat ze bij het opmetselen van de bakstenen borstwering werden verwijderd en met het metselwerk daarvan werd ook de pinakelaanzet in een lijn afgedekt door zandstenen dekljsten.

Van de pinakel die verwerkt was in de zuidwesthoek van de IJzeren kapel werd de bekroning teruggevonden op een der kerkzolders en opnieuw toegepast. Deze pinakel heeft geen hogels – heeft deze ook nooit gehad – en is bekroond door een eenvoudige knop zonder bladmotieven.

Voor de aanzetten van de pinakels werd door de architecten een nieuwe bekroning met hogelkransen ontworpen

waarvoor door de beeldhouwer J. van Huisstede een mal werd gemaakt.

In de steenhouwerij van de fa. Woudenberg te Rhenen werden deze pinakels gereedgemaakt. Dit gebeurde in dezelfde periode als de geheel nieuw ontworpen balustrade met balusters en pinakels boven de west- en zuidgevel van de IJzeren kapel. Hiervoor diende de balustrade op het Noorderportaal als voorbeeld. Het hakwerk hieraan vond plaats vanaf Juni 1978. Het stelwerk van de balustrade vond plaats in November 1978, van de pinakels in Maart 1979. De nieuwhed van het natuursteenwerk werd afgezwakt met verdunde O.I.-inkt.

Met het naderende einde van de restauratie in zicht werden in September 1978 de schafketen voor het Zuiderportaal afgebroken. De noodkap boven Kerkmeesterskamer en Zuiderportaal was reeds verwijderd in Maart 1978. De steigers voor de gevels van het Zuiderportaal werden tijdelijk afgebroken in November '78.

In September '78 werd begonnen met het verwijderen van de verflagen van de eiken deuren van het Zuiderportaal die grotendeels dateren uit 1770. De deuren werden tijdelijk afgehangen in December '78 en geschilderd in Februari '79 in verband met de officiële opening van de kerk op 14-3-1979. Na die datum werden alsnog reparaties uitgevoerd; er werden hier en daar stukken ingezet en een onderdorpel vernieuwd. Enkele beschadigde lijsten werden vervangen. Het sluitwerk werd nagezien en een nieuw cylinderslot bij het antieke slot geplaatst. In Augustus '79 werd de laatste hand aan het schilderwerk gelegd.

Boven de zuidgevel van het Zuiderportaal werd de loden goot uitgevoerd door de fa. Broeders sinds September '78. De vergaarbak in de hoek bij de Kerkmeesterskamer werd vernieuwd met gebruikmaking van het oude voorvlak voorzover dat het wapen van Amsterdam omvat in Oct. '78. Hierna werden de goten van de IJzeren kapel gemaakt.

Binnenportaal

In December '78 werd een proef genomen met een maquette van een binnenportaal op ware grootte ten einde de ruimtelijke werking daarvan bij het binnenkomen in de kerk aan den lijve voelbaar te maken (zie rapport over de discussie hieromtrent in ordner 'Notulen', d.d. 18-11-'78 restauratiebureau).

Zuiderportaal

Begin Maart 1979 werd de bestaande zerkenvloer in het Zuiderportaal geëgaliseerd. In Juni '79 werd de zuidwestelijke ingang met een vulmuur dichtgemetseld en voorzien van een nieuw glas-in-loodraampje met diefijzer om enig daglicht in het portaal toe te laten. Aan de buitenzijde werd het oude smeedijzeren hek dat de hoek met de Kerkmeesterskamer enigszins tegen ongewenst gebruik beschermde herplaatst in 1980.

Interieur Librije

In Juni 1979 werd het Librije-interieur afgewerkt. Er werd inboetwerk uitgevoerd aan de wanden en een plint van tegels met blauwe tekening o.a. van kinderspelen, afgewisseld met oude witte tegels, aangebracht aansluitend aan de vloer. De tegels waren afkomstig uit de sloop van de voormalige kosterij O.Z. Voorburgwal 76-78.

Inmiddels werd de betimmering van de Librije van oude verflagen ontdaan, als schoon werk behandeld en in de was gezet (Juni '79). Op enkele plaatsen werden vurenhouten inzetstukken vervangen door eiken.

In Augustus '79 werden wanden en gewelven van de Librije gestucadoord. In September geschiedde dit in het Zuiderportaal. In het najaar werd nog inboetwerk verricht aan steunbeer 105 van het Zuiderportaal.

In 1980 werd in de Librije een elektrische drieledige plaatradiator aangebracht onder het raam.

In 1981 werd in de oostelijke nis in de Librije een boekenkast gemaakt waarvan de deuren zijn vervaardigd van uit de kerk afkomstig oud eiken schotwerk, waarbij tevens oude gehengen en sluitingen zijn toegepast.

A.v.R. October 1986

